

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

İslam Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**YÂKÛT el-HAMEVÎ'NİN MU'CEMÛ'İ-BÜLDÂN
ADLI ESERİNDE KÛRTLAR**

Seyfettin Çetin

Danışman
Prof. Dr. Abdurrahman Acar

Diyarbakır 2013

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Yâkût el-Hamevî'nin Mu‘cemü'l-Büldân Adlı Eserinde Kürtler” adlı Tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../2013

Seyfettin Çetin

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

“Yâkût el-Hamevî'nin Mü'cemü'l-büldân Adlı Eserinde Kürtler” adlı Yüksek Lisans tezi, Dicle Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan
Seyfettin ÇETİN

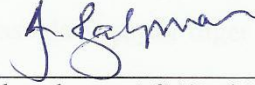
Danışman
Prof. Dr. Abdurrahman ACAR

KABUL VE ONAY

Seyfettin Çetin tarafından hazırlanan “Yâkût el-Hamevî'nin Mü'cemü'l-büldân Adlı Eserinde Kürtler” adındaki çalışma, .../.../2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tasavvuf Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

[İ m z a]

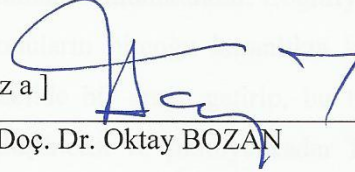
Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Başkan ve Danışman)

[İ m z a]

Prof. Dr. Metin BOZAN

[İ m z a]

Yrd. Doç. Dr. Oktay BOZAN

Enstitü Müdürü

.../.../2013

ÖNSÖZ

Kürtler ilk dönem İslam fetihleri ile Müslüman Araplarla tanışmış ve kısa bir süre içinde yaşadıkları coğrafya fetihler sonucu İslam topraklarına dâhil olmuştur. Bu da Kürtler ve yaşadıkları coğrafya için yeni bir süreç ve tarihi bir başlangıç olmuştur. Klasik İslam tarih ve coğrafya kaynaklarında verilen bilgiler ışığında bu dönemin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi, İslam coğrafyasında yaşayan diğer halklar gibi Kürt halkı için de büyük bir öneme haizdir.

Kürtlerin tarihi, yaşadıkları coğrafya, sosyo-ekonomik ve kültürel yaşantıları, İslam öncesi dini yaşantıları, İslamlaşma süreçleri, kısaca Kürtlerle ilgili birçok bilgiyi İslam kültür mirası hazinelerinde bulmamız mümkündür. Coğrafyacıların ve gezginlerin eserleri olmasaydı belki de bu konuların birçoğu karanlıkta kalacaktı. Bu bilgilere ulaşarak bu bilgileri derli toplu şekilde bir araya getirip, bu tür konularla ilgilenen araştırmacıların hizmetine sunma düşüncesi ve şimdiye kadar Türkiye de bu konuda akademik bir çalışmanın yapılmamış olması tezimizin konusunu belirlememizde etkili olmuştur, zira Kürtlerin tarihi ve yaşadıkları coğrafyanın doğru tanınması kadar, insanlığın oluşturduğu ortak kültür ve medeniyette Kürtlerin payının da doğru anlaşılması için bu tür akademik çalışmaların yapılmasının gerekliliğine inanıyoruz.

Bu nedenle bizde klasik İslam coğrafyacılarının zirve isimlerinden olan Yâkût el-Hamevî'nin "*Mu'cemü'l-büldan*" adlı eserine göre Kürtleri tez konusu olarak seçtik. Ülkemizde İslam coğrafya kaynaklarına göre Kürtleri konu alan bir araştırma bulunmamaktadır. Ancak Hakim Ahmed Hoşnaw, "*Müslüman Gezgin ve Coğrafyacılar da Kürtler ve Ülkeleri*" (Arapça) isimli kitabı bu konuda başvurulması gereken önemli bir kaynaktır.

Giriş ve üç bölümden oluşan bu araştırmanın girişinde Yâkût'un hayatı, *Mu'cemü'l-büldan* adlı eseri ve Kürtler hakkında bilgi vermeye çalıştık. Birinci bölümde Kürtlerin yaşadığı ve yaşadıkları tahmin edilen yerleşim birimlerinin dâhil

oldukları coğrafi bölge ve vilayetlerin sınırlarının tespiti esas alınmıştır. Bu tespitin doğru yapılması için *Mu‘cemü’l-büldan* ile birlikte İbn Havkal, İstahrî, İbnü’l-Fakih ve diğer klasik İslam coğrafya kaynaklarından da yararlanılmıştır. İkinci bölümde *Mu‘cem’ül-büldan*’da Kürtlerin yaşadığı yerler olarak; şehirler, küreler, köyler, beldeler, kaleler ve manastırlar ele alınmıştır. Üçüncü bölümde *Mu‘cem’ül-büldan*’a göre Kürtlerin sosyo-kültürel ve ekonomik durumlarını inceledik. Bu bölümü Kürtlerin karakteristik özellikleri, Kürt aşiret ve toplulukları, ekonomik, dinî, ilmî ve edebi hayat alt başlıklarına ayırdık. Değerlendirme bölümünde *Mu‘cem’ül-büldan*’ın Kürtlerin tarihi, kültür ve edebi hayatları için taşıdığı önem ve değerini ortaya koymaya çalıştık.

Esrede Kürt sözcüğü kaç yerde ve nasıl geçer? Kürt veya Ekrâd adıyla bilinen yerler var mıdır? Kürdî nisbesini taşıyan şahsiyetler var mıdır? Eserde Kürtlerin yaşadığı coğrafyada Kürtçe yer isimleri var mıdır? Bu yer isimlerinden günümüzde de kullanılanlar var mıdır? Yer isimlerinde ne gibi değişiklikler olmuştur? Eserde sayısal veriler var mıdır? Eserde Kürtlerin tarihine, Kürtçeye, Kürt dili ve edebiyatına dair bilgi var mıdır? Son olarak Yâkût Kürtleri anlatırken objektif midir? gibi sorulara ulaştığımız bazı verilerle cevap vermeye ve tespitlerde bulunmaya çalıştık.

Mu‘cem’ül-büldan’da yaptığımız bu çalışma esnasında tüm gayretlerimize rağmen dikkatimizden kaçmış veya yanılmış olduğumuz noktalar olabilir. Bu noktaların düzeltilmesi için yapılacak her türlü değerlendirme, eleştiri ve öneriler şükranla karşılık bulacaktır.

Bu önemli konuyu belirlememde bana katkıda bulunan ve danışmanlığımı yapan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Abdurrahman ACAR’a en derin saygı ve şükranlarını arz etmeyi bir borç bilirim. Tez aşamasında zaman zaman fikirlerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Metin BOZAN hocama ve tez konuyla ilgili düşüncelerini benimle paylaşarak ufkumu açan, farklı kaynak ve çalışmalar hakkında bildiklerini benimle paylaşıp “İslam’da Kürtlerin Vatanı” başlıklı yayınlanmamış makalesini bana gönderme nezaketinde bulunan Dr. Ehmed HALİL’e de teşekkür etmeyi borç bilirim.

Seyfettin ÇETİN

Diyarbakır 2013

ÖZET

YÂKÛT el-HAMEVÎ'NİN MÜ'CEMÛ'İ -BÜLDÂN ADLI ESERİNDE KÛRTLER

Bu tezin konusu klasik İslam tarih ve coğrafya eserlerinden, sahasında zirveye oturmayı başarmış ve kendisinden önceki kaynaklardan da yararlanmış olan Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-büldan* adlı eserinde Kürtlerdir.

Hicri altıncı asrın sonu ile yedinci asrın başında yaşamış olan müellif, Kürtler ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. *Mu'cemü'l-büldan'a* Kürtler esas olarak, el-Cezire, Cibal, Ermeniye ve Azerbaycan'da tali olarak da Faris, Kirman, Horasan ve Hûzistan gibi coğrafi bölgelerde yaşamaktadırlar. Genel olarak dağlık bölgelerde yaşamayı tercih eden Kürtler, belde, köy, kasaba ve şehir gibi yerleşim birimlerinde de meskûndurlar. Fetihlerden sonra İslam devleti sınırları içersinde kalan Kürtler, idari olarak özerk bir yapıya sahip olmuşlardır. Ayrıca Kürtler, tarihteki bazı önemli medeniyet ve kültür merkezlerinin ana etnik yapısını da oluşturmuşlardır.

Kürtler, Yâkût'un yazdıklarına göre çeşitli bölgelerde topluluklar halinde yaşamışlardır. Kürtlerin yaşadığı coğrafya İslam devleti için önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Kürtlerin ekonomileri esas olarak tarım ve hayvancılığa dayanır. Kürtlerin İslam öncesi ve sonrası dönemlerde köklü bir dini hayatları olmuştur. Yâkût'un verdiği bilgilerden Kürtlerin daha çok dağlık bölgelerde aşiret halinde yaşadıkları, tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları, bununla birlikte çok sayıda ilim adamı yetiştirdikleri anlaşılmaktadır.

Anahtar Sözcükler:

Yâkût, *Mu'cemü'l-büldan*, Kürtler, Ekrad, Cezire, cibal, Ramm

ABSTRACT

KURDS IN MU‘CEMÜ’1 - BÜLDAN WRITTEN BY YÂKÛT el-HAMEVÎ

The subject of this thesis is about Kurds in *Mu‘cemü’l-büldan* written by Yâkût el-Hamevî (626/1229) who was a leader in his field of classical Islamic history and geography, and benefited from the prior resources originally.

The author who had lived at the end of the sixth century and beginning of the seventh century, gives us considerable information about Kurds. According to *Mu‘cemü’l-büldan*, Kurds had lived on the main geographical regions such as Al-Jazeera, Cibal, Armenian and Azerbaijan with far geographical regions such as Faris, Kerman, Khorasan and Khuzestan. Kurds generally had chosen to live in the mountainous areas as well as they had lived in residential areas such as town, village, country and city. Kurds had been remained in Islamic States borders after conquests. Being in this area they had autonomous or self-governing administration. Meanwhile they had formed the main ethnical stucture of some significant civilizations and cultural centers.

Kurds, according to Yâkût's writings, had lived as communities in various regions. Kurdish geography had been an important source of income for islamic states. Their economies are based on agriculture and animal husbandry. They had got deep religous life before and after Islam. It is understood according the information which Yâkût provide; Kurds mostly had lived in mountainous areas in tribials, are engaged in agriculture and animal husbandry, however, they had growed a large number of scholars.

Key Words:

Yâkût, *Mu‘cemü’l-büldan*, Kurds, Ekrad, Cezire, cibal, Ramm

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1
1.YÂKÛT'UN HAYATI VE ESERLERİ.....	1
1.1 Hayatı.....	1
1.2 Eserleri.....	4
2.MÛ'CEMÛ'L-BÜLDÂN.....	6
2.1 Nüsha ve Neşirleri.....	6
2.2 Muhtasarı: <i>Merâsidü'l-İttilâ'</i>	6
2.3 Eserin İçeriği, Metod ve Üslubu.....	7
2.4 Kaynakları.....	12
2.5 Önemi ve Değeri.....	14
3. KÛRTLER VE YAŞADIKLARI COĞRAFYA.....	15
BİRİNCİ BÖLÜM.....	20

**MU‘CEMÜ’1 -BÜLDÂN’A GÖRE KÜRTLERİN YAŞADIĞI
COĞRAFYA..... 20**

1.1 ANA COĞRAFÎ BÖLGELER 20

1.1.1 Cezîre (الجزيرة) 22

1.1.2 Cibal (الجبال)..... 24

1.1.3 Ermeniye (إرمينية) ve Azerbaycan (أذربيجان) 26

1.2 TALİ COĞRAFÎ BÖLGELER..... 29

1.2.1 Faris (فارس) 30

1.2.2 Kirman (كِرْمَان)..... 34

1.2.3 Horasan (خُرَاسَان)..... 35

1.2.4 Hûzistan (خُوزِستَان) 36

İKİNCİ BÖLÜM 38

**MU‘CEMÜ’1 -BÜLDÂN’A GÖRE KÜRTLERİN YAŞADIĞI
YERLER VE KÜRTLERİN YAŞADIĞI YERLERDEKİ DAĞ VE
NEHİRLER 38**

2.1 KÜRTLERİN YAŞADIĞI YERLER 38

2.1.1 Şehirler..... 38

2.1.2 Kûreler..... 59

2.1.3 Köyler 62

2.1.4 Beldeler 74

2.1.5 Kaleler 82

2.1.6 Manastırlar 90

2.2 KÜRTLERİN YAŞADIĞI YERLERDEKİ DAĞ VE NEHİRLER ... 96

2.2.1 Dağlar..... 96

2.2.2 Nehirler.....	97
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	102
MU'CEMÜ'İ-BÜLDÂN'A GÖRE KÜRTLERİN SOSYO-KÜLTÜREL VE EKONOMİK HAYATLARI	102
3.1 KÜRTLER'İN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ	102
3.2 KÜRTLERİN VE YAŞADIKLARI YERLERİN BURÇLARI.....	103
3.3 KÜRT AŞİRET VE TOPLULUKLARI.....	104
3.4 KÜRTLERDE EKONOMİK HAYAT	107
3.5 KÜRTLERDE DİNÎ HAYAT.....	111
3.6 İLMÎ HAYAT	116
DEĞERLENDİRME	121
SONUÇ.....	134
KAYNAKÇA	136
EKLER.....	139
EK 1: MÜ'CEMÜ'İ-BÜLDÂN'IN YAZMA NÜSHASI İLK SAYFA....	139
EK 2. MÜ'CEMÜ'L-BÜLDÂN'IN YAZMA NÜSHASI SON SAYFA..	140
EK 3. el-LÛR MADDESİNDE KÜRDİSTAN İSMİ	141
EK 4. SÜRETÜ'İ-CİBÂL.....	142
EK 5. SÜRETÜ'İ-CEZÎRE	143
EK 6. SÜRETÜ'İ-ERMENİYE, AZERBAYCAN VE ARRAN	144

EK 7. SÜRETÜ'İ-İRAK.....	145
EK 8. SÜRETÜ'İ-HUZİSTAN.....	146
EK 9. SÜRETÜ'İ-FARİS	147
EK 10. SÜRETÜ'İ-KİRMAN	148
EK 11. SÜRETÜ'İ-HORASAN	149
EK 12. MÜ'CEMÜ'İ-BÜLDÂN.....	150
Ek 13. MÜ'CEMÜ'İ-BÜLDÂN, KULLANDIĞIMIZ BASKI.....	151

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	Aynı eser
<i>a.g. mk.</i>	Adı geçen makale
<i>a.g. md.</i>	Adı geçen madde
<i>a.s.</i>	Aleyhisselam
<i>a.y.</i>	Aynı yer
<i>b.</i>	bin
<i>bkz.</i>	Bakınız
<i>bs.</i>	Baskı, basım
<i>C.</i>	Cilt
<i>Çev.</i>	Çeviren
<i>DİA</i>	Diyanet İslam Ansiklopedisi
<i>h.</i>	Hicri
<i>Hz.</i>	Hazreti
<i>hızl.</i>	Hazırlayan(lar)
<i>İ.A.</i>	İslam Ansiklopedisi
<i>İst.</i>	İstanbul
<i>MEB</i>	Milli Eğitim Bakanlığı
<i>nşr.</i>	Neşreden
<i>r.a.</i>	Radıyallahu anhu
<i>s.</i>	Sayfa
<i>sas</i>	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
<i>thk.</i>	Tahkik Eden
<i>TTK</i>	Türk Tarih Kurumu
<i>t.y.</i>	Tarihsiz
<i>vb.</i>	ve benzeri
<i>yay.</i>	Yayıncılık, yayınları
<i>y.y.</i>	Yayın yeri yok

GİRİŞ

1.YÂKÛT'UN HAYATI VE ESERLERİ

1.1 Hayatı

Yâkût er-Rûmî'nin tam adı Şihab ed-Dîn Ebu 'Abdillah Ya'kub b. 'Abdillah el-Hamevî'dir.¹ Doğum yılı hakkında, *Mu'cemü'l-büldân*'ı neşredenlerin eserin başında yazdıkları biyografide: “Doğum tarihi hakkında herhangi bir şey bilinmiyor”² denilmektedir. Ancak çeşitli kaynaklarda Bizans imparatorluğu sınırları içinde, 575/1179 yılında doğduğu³ bilgisi mevcuttur. Kaynaklarda doğduğu şehir, kasaba veya köy hakkında bir veri olmadığı gibi etnik kökeni hakkında da kesin bir bilgi mevcut değildir.

Kendisi hakkında, Rum asıllıdır,⁴ Arap olmayan bir aileden doğmuştur,⁵ Türk olması daha fazla ihtimal dâhilindedir,⁶ Grek asıllıdır⁷ gibi görüşler vardır. Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*' adlı eserinde Düneysir maddesinde şu ifadelere yer verir: “Çocukken burasını gördüm. Bir köy kadardı. Otuz yıl sonra gördüğümde büyümüş, ahalişi çoğalmış, çarşıları büyümüş ve eşsiz bir şehir olmuştu.”⁸ Yâkût'un Mardin dolaylarındaki Düneysir'i –bugünkü adıyla Kızıltepe'yi– çocukken görmüş olması, buraya yakın bir yerde çocukluğunu geçirmiş olması ihtimalini akla getirmektedir.

---

¹ R. Blachere, “Yâkût Rûmî”, **İ.A.**, XIII, MEB, İstanbul 1988, 357.

² Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân**, 8. bs., Dâru Sâdır, Beyrut 2010, I, 6.

³ R. Blachere, a.g.md., a.y.

⁴ İbnü'l-Müstevfî, **Tarihü Erbil**, (thk. Sami b. Seyyid Hammas es-Sakr), Kültür ve Enformasyon Bakanlığı, Dâr er-Raşid, Irak 1980, I, 319.

⁵ Blachere, a.g. md., XIII, 357.

⁶ Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İSAR, İstanbul 1998, s. 135.

⁷ M. Faruk Toprak, , “Yâkût el-Hamevî'nin Mu'cemü'l-büldân Adlı Eserine Eleştirel Bir Bakış” Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 8 Sayı: 21 (Güz 2004), s. 174.

⁸ Yâkût, II, 478.

“Rûmî” nisbesi, Yâkût’a Bizans topraklarında doğduğu için takılmıştır. “Hamevî” nisbesini ise daha küçük yaşta esir edilerek Bağdat’a götürüldükten sonra kendisini satın alan ‘Asker b. İbrahim al-Hamevî’den dolayı almıştır.⁹

Yâkût’un efendisi olan ‘Asker b. İbrahim al-Hamevî, Bağdat’a yerleşmiş bir tüccar idi. Efendisi, Yâkût’u okuma yazma öğrenmesi için bir medreseye gönderdi. Yâkût, nahiv ve dil dersleri aldı, edebiyatla ilgilendi. Efendisinin kendisine sunduğu imkânlar sayesinde iyi bir eğitim gördü. Efendisinin hesap işlerine bakan Yâkût, birkaç yıl sonra efendisi adına ticaret yapmak üzere Basra Körfezine, ‘Umman ve Suriye gibi yerlere yolculuk yaptı.¹⁰

Efendisi, Yâkût’u 596/1199 senesinde azad etti. Bu süreçte efendisi ile arası açılan ve özgürlüğüne kavuşan Yâkût, kitap istinsah işleri yaparak geçimini temin ediyordu. Aynı dönemde el-‘Ukberî (ö.616/1219) ve İbn Yaîş’ten (ö. 643/1245) Arap dili ve edebiyatı dersleri aldı¹¹ birçok ilim erbabı kişi ile tanıştı. Daha sonra efendisi Yâkût’u hatırladı, hesaplarını tutması için onunla barıştı ve onu yeniden yanına aldı. Bir müddet sonra kendisine bir miktar sermaye vererek onu ticaret için Kiş’e gönderdi. Yâkût ticari seferinden döndüğünde efendisi ölmüştü. Elinde bulunan malın bir kısmını efendisinin eşi ve çocuklarına verdi. Efendisinin kendisine miras olarak bıraktığı¹² bir miktar malı kendisine sermaye yaparak kitapçılık yapmaya başladı.¹³

Yâkût bir müddet Bağdat’ta kitapçılık yaptıktan sonra, içinde var olan seyahat arzusundan dolayı yolculuğa çıktı ve 610/1213 yılında Tebriz’e, bir yıl sonra da Suriye ve Mısır’a gitti. Şam’da 613/1216 senesinde bazı kimselerle yaptığı bir tartışma sonucu, Alevilik karşıtı düşüncelerinden dolayı öldürülmek istendi. Hakkında yapılan şikâyetten dolayı yakalanmamak için Şam’dan önce Halep’e oradan da Musul’a kaçtı.¹⁴ Musul’dan da Erbil’e gitti.¹⁵ Bu kaçıışı Horasan ve Merv’e kadar devam etti. 615/1218 senesine

---

⁹ İbn Hallikân, **Vefayâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zeman**, (thk. İhsan Abbas), I-VII, Dâru Sadır, Beyrut 1994, VI, 127.

¹⁰ İbn Hallikân, a.g.e., ay.

¹¹ S. Maqbul Ahmad, “Coğrafya”, **DİA**, XIII, İSAM, İstanbul1993, s. 58.

¹² İbn el-Müstevfi, a.g.e., I, 319.

¹³ İbn Hallikân, a.g.e., ay.

¹⁴ Blachere, a.g. md., a.y.

¹⁵ İbn Hallikân, a.g.e., a.y.

kadar zamanının çoğunu okumakla geçiren Yâkût aynı yıl Harizm'e (Hive) geçti. O gittiği her yerde bulunan kütüphane ve medreseleri ziyaret ederdi. Yâkût bu seyahatleri esnasında yazmayı düşündüğü eserleri için gerekli malzemeleri gezip gördüğü şehirlerde toplama fırsatı bulmuştur.¹⁶

Yâkût, en ünlü eseri olan *Mu'cemü'l-büldân*'ı "ilk kez Merv'de yazmaya başladı.¹⁷ Yâkût *Mu'cemü'l-büldân*'ın "Merv" maddesinde burada bulunan han, saray, medrese ve mescitlerde bulunan kütüphanelerden, ilmi hayattan ve kitaplara erişim kolaylığından bahsederken, kitaplara erişimin kolay olduğunu ve bu kitaplardan yararlanmak için sürekli evinde rehin vermeksizin değeri iki yüz dinarı bulan yüz küsur cilt kitap eksik olmadığını söylemiştir. Yâkût'un yararlandığı ve iktibasta bulunduğu bu kitaplara olan sevgisi ona bütün ülkelerin sevgisini unutturmuştu. Kendisi bu kitaplar bana aile ve çocuklarımı unutturdu. Kitaplarımın muhtevasını oluşturan faydalı bilgilerin ve derlemelerimin çoğu Merv'in değerli hazinelerdendir,¹⁸ demiştir.

Moğolların saldırıları olmamış olsaydı herhalde Yâkût hayatının son gününe kadar Merv'i terk etmezdi. 616/1219 yılında canını kurtarmak için her şeyini geride bırakarak, apar topar kaçtı ve perişan bir vaziyette 617/1220 senesinin Recep (Eylül) ayında Musul'a ulaştı. Musul'da sefalet içinde yaşayan Yâkût, Halep'te bulunan vezir İbn Kifti'ye bir mektup yazarak yardım talebinde bulundu. Aldığı bu yardım sayesinde önce Sincar'a geçti sonra da 619/1222 yılında Halep'e intikal etti ve Halep dışında bir handa kaldı.¹⁹ Orada yaklaşık iki yıl ikamet ettikten sonra tekrar Musul'a döndü. Burada 20 Safer 621/13 Mart 1224 tarihinde ünlü eseri *Mu'cemü'l-büldân* adlı coğrafya lügatini tamamladı. Yâkût bundan sonra Mısır'a bir yolculuk yaptı. 625/1228 yılı başlarında Halep'e geri döndü ve eseri üzerinde son çalışmalarını yapmaya başladı. Yâkût, bu eser üzerinde 611/1215 yılından 626/1229 yılları arasında, ölümünden az öncesine kadar

---

¹⁶ Blachere, a.g. md., a.y.

¹⁷ Blachere, a.g. md., a.y.

¹⁸ Yâkût, V, 114.

¹⁹ İbn Hallikân, a.g.e., VI, 128.

çalışmıştır. Bu çalışmalarını yürüttüğü sırada 20 Ramazan 626/20 Ağustos 1229 tarihinde Halep şehrinin dışında bir handa vefat etti.²⁰

Yâkût, orta çağ İslam dünyasında zamanının en büyük coğrafyacısı, derleyicisi ve seyyahı olarak kabul edilebilir. Arkasından önemli bir ilmi miras bırakan Yâkût, vefatından önce kitaplarını Bağdat'ta, Derb Dinar'da bulunan ez-Zeydî mescidine vakfetmiştir. Yâkût'un kitaplarını kendisinden üç-dört sene sonra vefat edecek olan *el-Kâmil fi't-tarih* müellifi, ünlü tarihçi İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali İbnü'l-Esir teslim almış ve ez-Zeydî mescidine götürmüştür.²¹

1.2 Eserleri

Büyük bir âlim olan ve birçok yer gezip dolaşan Yâkût el-Hamevî, arkasında önemli bir ilmi miras bırakmıştır. Çağının çok yönlü bir entelektüeli olmayı başaran Yâkût, gezi, okuma, araştırma, dinleme, gözlem ve deneyim sonucu elde ettiği bilgi ve birikimlerini tarih, hal tercemeleri, Arapların şecereleri, edebiyat, dil ve coğrafya gibi birçok alanda yazdığı kitaplarında toplamayı başarmıştır.²²

Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*'ın mukaddimesinde “Onlar yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, kendilerinden öncekilerin sonu nasıl olmuştur, görsünler! Öncekiler bunlardan daha çoktu, kuvvetçe ve yeryüzündeki eserleri bakımından da daha sağlam idiler. Fakat kazandıkları şeyler onlara asla fayda vermemiştir”²³ ayeti ve bunun benzeri ayetlerden esinlenerek gezmeye ve eserlerini yazmaya başladığını ifade eder.²⁴

Yâkût'un eserlerinin bir kısmı günümüze kadar intikal etmiş bir kısmı ise halen bulunamamıştır. Günümüze ulaşan eserlerinin bazıları, kimi oryantalistler tarafından yayımlanmıştır. Yâkût'un günümüze ulaşan eserleri şunlardır:

---

²⁰ Blachere, a.g. md., a.y.

²¹ İbn Hallikân, a.g.e., a.y.

²² Toprak, a.g.mk., 174.

²³ **Kur'an-ı Kerîm**, Mu'min, 40/82.

²⁴ Yâkût, I, 7.

Mu‘cemü’l-büldân: Eserle ilgili ayrıntılı bilgiyi girişte “*Mu‘cemü’l-büldân*” başlığı altında vereceğiz.

İrşad el-erîb ilâ marifet el-edîb

Mu‘cem’ül-üdeba ve *Tabakât’ül-üdebâ* adıyla da bilinen bu kitap, alfabetik olarak tertip edilmiştir. Alfabetik olarak hazırlanan bu eserde, İslam dünyasında yetişen tarihçiler, edebiyatçılar, şairler, dilbilimciler, felsefeciler, coğrafyacilar, hattatlar ve matematikçiler, tabipler ve diğer ilmî, edebî alanlarda yetişen önemli şahsiyetlerin biyografileri ele alınmıştır. Bu eser Margoliouth tarafından 1907–1931 yılları arasında Gibb Memorial serisi içinde 6 cilt olarak, Leyden’de basılmıştır. Daha sonra Kahire’de 1335/1936 yılında yeni bir baskı yapılmıştır. Bugün genellikle bu ikinci baskı ve Beyrut’ta yapılan son baskıları kullanılmaktadır. Bu eser tam olarak elimizde mevcut değildir. Ramazan Şeşen’e göre Ayn harfinin bir kısmı eksiktir.²⁵

Kitâb’ül-muktedab fi’l-ensab: Bu eser Arapların soy silsilelerine dair olup yazma nüshası Kahire’de mevcuttur.²⁶

Kitâb el-Müşterek Vaz’an ve’l-Muhtelif Sak’an: Yâkût bu eserini 623/1226 yılında telif etmiş, 626/1229 yılında tekrar ele alıp yeniden işlemiştir.²⁷ Yâkût bu eserinde yazılışları aynı, fakat farklı yer ve nisbeleri gösteren adları içeren bir fihrist oluşturmuştur.²⁸

Yâkût’un yukarıda saydığımız bu eserleri dışında kaynaklarda zikredilen fakat elimize ulaşamamış eserleri ise şunlardır:

Kitâb el-mebde’ ve’l-Me’âl: Muhtemelen tarihe dair bir eserdir. ***Kitâb el-Duval.*** ***Kitâb el-Ahbar el-Mutanabbî,*** ***Kitâb el-Ahbar el-şu‘ara’,*** ***Mu‘cem eş-şu‘ara’*** ve

---

²⁵ Şeşen, a.g.e., s. 136.

²⁶ Blachere, a.g. md., a.y.

²⁷ Şeşen, a.g.e., a.y.

²⁸ İbn Hallikân, a.g.e., VI, 129.

‘Unvân el-Eğânî: Bu eser muhtemelen Ebu’l-Ferec el-İsfahanî’nin *Kitâb el-Eğânî*’sinden yapılan derlemelerden ibarettir.²⁹

Yâkût, bütün olarak orijinal hiçbir eser vermeksizin, seleflerinin eserlerinden, özgün harikulade bir şekilde istifade edebilen ve teferruatta bu kitaba bağlı bilgileri düzeltip tamamlayan İbn el-Kiftî, el-Kazvinî, İbn Hallikan gibi derleyicilerdendir. Yâkût umumi bir şekilde, kaynağının adını unutmaksızın, kendisinden iktibaslarda bulunduğu bilgileri müelliflerden olduğu gibi nakletmekle yetinir. Bu gün kaybolmuş mühim eserlerden parçalar, bu suretle günümüze kadar muhafaza edilmiştir.³⁰

2.MÜ’CEMÜ’L-BÜLDÂN

2.1 Nüsha ve Neşirleri

Mu‘cemü’l-büldân’ın kataloglarda tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi: 1031; Carullah: 1581, 1606; Hamidiye: 990; İzmirli İ. Hakkı: 2566; Şehid Ali Paşa: 1821; Tırnovalı: 1819; Turhan V. Sultan: 247; Nurosmaniye: 4691; Hacı Selim Ağa Kütüphanesi: 751; Köprülü, Fazıl Ahmed Pş: 1161, 1162, 1163, 1164, 1165, 1166; Topkapı, Ahmed III Kit.: 2700; Kayseri Rşd., Raşid Efendi: 915; Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu: 34 Atf 2759; 34 Atf 2760.

Mu‘cemü’l-büldân, Wüstenfeld tarafından 1866–1873 yıllarında 6 cilt halinde Leipzig’te basılmıştır. 1906–1907 yıllarında Avrupa ve Amerika’ya ait bir zeyil de ilave edilip 10 cilt halinde Kahire’de başka bir baskısı yapılmıştır.

2.2 Muhtasarı: *Merâsidü’l-İttilâ*’

Safiyüddin Abdülmümin b. Abdülhak el-Bağdadî (ö.738-739/1338), *Mu‘cemü’l-büldân*’daki tarih ve coğrafyaya ait malzemeyi *Merâsid el-ittilâ* adıyla muhtasar hale

---

²⁹ Blachere, a.g. md., a.y.

³⁰ Blachere, a.g. md., a.y.

getirmiştir. Bu muhtasar Juynboll tarafından 1851-1864 yıllarında Leyden’de yayınlanmıştır.³¹

Merâsid el-ittilâ’ın kataloglarda tespit edebildiğimiz yazma nüshaları şunlardır: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 2338; Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Fatih: 3413; Reisülküttab: 1010; Damad İbrahim: 857; H.Selim Ağa: 1266; Millet Yazma Eserler Kütüphanesi, Ali Emiri Arabî: 2680.

2.3 Eserin İçeriği, Metod ve Üslubu

Yâkût, *Mu‘cemü’l-büldân*,ın mukaddimesinde eserinin metodu ve muhtevası hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Bir hayli uzun olan mukaddimede kendisini bu çalışmaya sevk eden etmenleri ayetler, şiirler ve başından geçen tartışmalarla anlattıktan sonra, kitabının içeriğini maddeler halinde vermektedir. Yâkût eserinin mukaddimesini beş bölüme ayırmıştır.

Birinci bölümde, yer kürenin şekli ile ilgili bilgiler verip bu konuda hem mütekaddiminden hem de müteahhirinden nakiller yapmaktadır.

İkinci bölümde, terim olarak ‘iklim’ ve bu konuda yapılan tartışmalara değindikten sonra ‘yedi iklim’ hakkında ayrı başlıklar halinde bilgi vermektedir. Kozmografik bilgiler vererek yedi iklimin burçlar arasında dağılımını verir.

Üçüncü bölümde, sıklıkla kullanılan coğrafi terimleri etimolojik olarak incelemiştir. Ayrıca bu terimler hakkında farklı görüşlere ve sözlük anlamlarına da yer vermiştir.

Dördüncü bölümde, fey arazileri, öşür arazileri, humus arazileri, ganimetler ve bunların paylaşılması hakkında fıkhi görüş ve hükümleri sunmuştur.

Beşinci bölümde, madde başlıklarını basit alfabetik sıraya göre düzenlemiştir. Bu madde başlıkları hakkında metinlerden ve şairlerden alıntılar yapıp ayrıca yaşadığı çağa ait bazı gözlemleri de ekleyerek maddeyi oluşturmuştur.³²

---

³¹ Şeşen, a.g.e., a.y.

Mu‘cemü’l-büldân ansiklopedi üslubuyla alfabetik olarak yazılmış mükemmel bir coğrafya eseridir. Coğrafya ile tarih arasında yakın bir ilişki bulunduğuna inanan³³ Yâkût, bu muhteşem eserinde sadece coğrafi konuları ele almamış, bununla beraber, hakkında bilgi verdiği şehir, kasaba, köy, dağ, nehir, yer vb. isimlerle birlikte, kısa tarihçelerini, bu yerlerin imar, medeniyetteki yerleri ve oralarda yetişen meşhur ilim adamları hakkında bilgi vermektedir. Yâkût, anlattığı yerle ilgili hemen hemen her türlü bilgiyi vermektedir. Bundan dolayı Yâkût bazen bir coğrafyacı, bazen bir tarihçi, bazen bir edebiyatçı, bazen bir arkeolog, bazen bir nahivci hatta bir doğa insanı olarak önümüze çıkmaktadır. Yâkût ele aldığı her madde başlığını önce Arapça doğru okunuşlarını harekeli olarak verdikten sonra konuyla ilgili bilgi, şiir, rivayet, ve efsanelerle tamamlamaktadır. Yâkût'un bu eseri bugün bile tarihçiler, dilciler, edebiyatçılar ve coğrafyacılar nezdinde önemli bir kaynak olma özelliğini korumaktadır.³⁴

Yâkût, bu eserinde Atlantik kıyılarından Çin'e, Kuzey Buz Denizi kıyılarından Afrika'nın içlerine kadar uzanan geniş bir bölgede yer alan binlerce bölge, şehir, kasaba, köy, mahalle gibi yerleşim birimleri; ayrıca çok sayıda dağ, deniz, nehir, vadi vs. hakkında bilgiler verir. Kitap ilk bakışta bir coğrafya kitabı olduğu izlenimi vermekteyse de adı geçen yerleşim birimlerinin etimolojisini, tarihi geçmişini, ilk kuruluşunu anlatıp orada yetişen ünlü kişileri ve eserlerini birer birer zikretmesi ve o bölgenin adının geçtiği şiirleri sunması açısından aynı zamanda bir dil, edebiyat ve tarih ansiklopedisidir.³⁵

Yâkût, birçok kaynaktan faydalanmasının yanında görüştüğü kişilerden aldığı bilgilerle seyahatleri sırasında edindiği deneyimlerini ve gözlemlerini de ekleyerek eserinin değerini arttırmıştır.³⁶

Yerleşim birimleri ile ilgili takip ettiği metotda şu önemli noktalar öne çıkmaktadır:

---

³² Yâkût, I, 15.

³³ Ahmad, "Coğrafya" **DİA**, İSAM, İstanbul 1993, VIII, 58.

³⁴ Toprak, a.g.mk.,174.

³⁵ Toprak, a.g.mk., 173.

³⁶ Ahmad, a.g.md., a.y.

Yer isimleri ile ilgili terimleri doğru tespit etmek için Arap şiirine ve kendinden önceki eserlere başvurmuştur.

- ✓ İsimlerin yazılışındaki benzerlik ve farklılıkları dikkate alarak isimleri harekelemiştir.
- ✓ Farklı yerlere ait aynı isimler konusunda hassas davranmıştır ki bu konuda el-Müşterek vaz‘an ve’l-muhtelif sak‘an adında müstakil bir eser yazmıştır.
- ✓ Zaman zaman yerleşim yerinin diğerleri ile olan yakınlık ve uzaklık mesafelerini vermiştir.
- ✓ Yerleşim birimlerinde mevcut ümran ve medeniyete dair varlıklar, tarihi kalıntılar ve bu yerleşim birimlerinin harap olup olmadıkları hakkında bilgi vermiştir.
- ✓ Kale, sur, cami, manastır, taş köprü vb. yapıların mimarileri ve yapıldıkları taş, kerpiç, toprak vb. maddeler hakkında bilgi vermiştir.
- ✓ Zaman zaman verdiği yerleşim birimlerinin etnik yapısına değinmiştir.
- ✓ Şehir, köy ve kasabaların birbirleri ile idari bağlantılarını vermiştir.
- ✓ Yerleşim birimlerinin enlem ve boylamıyla birlikte kozmografik olarak konumlarının tespitini vermiştir.
- ✓ Eserde uzunluk ölçü birimi olarak, zirâ‘, mil, fersah, konak veya menzil, gibi terimler kullanılmıştır. Zirâ‘, Halife Me‘mun tarafından kabul edilen 48,25 cm. uzunluğundaki ölçü birimidir. Bir mil 4000 zirâ‘, bir fersah 3 mildir. Buna göre 1 fersah = 12000 zirâ‘ olup 5762,8 metredir. 4 fersah ise 1 konak veya menzil’e eşittir. Buna göre 1 konak veya menzil 4800 Zirâ‘ veya 22915,2 m. eder.

Bu olumlu analizlerle birlikte Yâkût’un eleştirilmesi gereken bazı yaklaşımları da söz konusudur. Eser kapsamlı ve kullanımı kolay olmakla birlikte, çağdaş olanla antik olan malzeme arasında bir ayırım yapmamaktadır.³⁷

---

³⁷ R. Stephan Humphreys, **İslam Tarih Metodolojisi**, (çev. Murtaza Bedir, Fuat Aydın), Litera Yay., İstanbul 2004, s. 39.

M. Faruk Toprak “Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-büldân* Adlı Eserine Eleştirel Bir Bakış” başlıklı makalesinde bu konuyu detaylı bir şekilde ele almış ve maddeler halinde örneklerle açıklamıştır:

Bazı yerler hakkında ayrıntılı bilgiler verilirken bazı yerler çok kısa bir şekilde geçiştirilmiştir: Van gibi tarihi bir şehir hakkında “Kalikala'ya bağlı Tiflis civarı ile Ahlat arasında bir kaledir. Burada halı kilim yapılıır” gibi az bir bilgi ile yetinirken Erciş hakkında daha geniş bilgi vermiştir.

Yer adlarının kökeni hakkında bariz hatalar görülmektedir: Bugün Hasankeyf olarak bilinen Hısn Keyfâ'dan söz ederken bu şehrin adının Ermenice olabileceğini söyler. Hâlbuki Hısn Kîfo/Kîfâ, Süryanice'de ya da ona çok yakın bir başka Asurî/Arami dilde kayahisar, kayakale anlamına gelmektedir.

Genel kültür üzerine bazı soru işaretleri vardır: İran'daki Cundîsâbur şehrinden söz ederken buradaki bilim ve eğitim kurumlarında hizmet etmiş olan Süryani/Nasturi alimlerden hiç bahsetmez. Deyruzzaferan örneğinde olduğu gibi deyr ile başlayan yaklaşık yüz doksan yerleşim yeri ya da manastır adı vermiştir. Bunların büyük bir kısmı Süryanca olmasına rağmen pek azında Süryani dili ve kültürüne ait bilgiler vermektedir.

Irki taassup ve diğer milletleri aşağılama saplantısı: İran'da Huzistan olarak bilinen bölgede yaşayan halkın, en aşağılık ve en değersiz millet olduğunu söyler.

Hurafe ve mitolojik bilgiler: Semanın adlı beldeden söz edilirken, Nuh Peygamberin seksen kişiyle tufandan kurtularak buraya yerleştiğini ve bu nedenle yörenin bu isimle anıldığını ifade eden mesnetsiz- mitolojik bir bilgi vermektedir.³⁸

Yâkût, kitabında kullandığı coğrafi terimleri mukaddimenin üçüncü bölümünde detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Yâkût'un yerleşim birimlerini ifade etmek üzere kullandığı coğrafi terimler şunlardır:

---

³⁸ Bkz. Toprak, a.g.mk., s. 175-182.

İklim (الإقليم): “Meyil” manasına gelen Yunanca *klima* kelimesinin Arapça şeklidir. Araplara Yunanlardan geçmiş olan bu terim³⁹ yer kürenin coğrafi taksimi için kullanılmıştır. Araplar yer küre ile ilgili eşit yedi iklim esasını kabul etmiş olmalarına rağmen, İslam coğrafyasını idari, coğrafi ve siyasi hususiyetlerine göre iklimlere ayırmışlardır.⁴⁰ Lisanü'l-Arab'a göre, yerkürenin iklimleri kısımları (demektir).⁴¹ Yâkût, bu terimin dört farklı kullanımından bahsetmektedir:

- ✓ Ebu'l-Fida'ya göre insanların genelinin kullandığı, “avam iklimi” köy, kasaba, şehir hatta bir ülkeye işaret eden coğrafi bir terimdir. Örneğin, Çin, Horasan, Irak, Şam, Mısır ve Afrika birer iklimdirler. Bu tanıma göre sayılamayacak kadar çok iklim vardır.
- ✓ Endülüslüler'e has bir kullanımdır. Büyük köylerin tamamına iklim denilir. Örneğin, Endüslü biri: “Ben falan iklimdenim” dediğinde belli bir köy veya kasabadan bahsettiği anlaşılır.
- ✓ İranlılarda, iklimin karşılığı olan *keşver* (ülke) kelimesi, aynı zamanda arz daireleri hesaba katılmaksızın, dünyanın yedi kısmından yahut yedi ülkesinden birini ifade ediyordu. İranlılara göre İran dünyanın merkezinde bulunuyordu. İklim teriminin, dünyayı yedi bölgeye ayıran bu ve buna benzer başka taksimatlar için kullanıldığını görüyoruz.
- ✓ İklim yerkürenin enlem ve boylamlarını hesaba katarak riyaziyat ve hikmet sahibi kişilerin ve yıldız bilimcilerin kullandıkları bir terimdir.⁴²

Kûre (الكورة): Farsça'dan Arapça'ya geçmiş olup, eskiden vilayet karşılığında kullanılan idari bir terimdir. Yâkût'a göre pek çok köyü kapsayan her bölge/arazidir. Kûrenin kapsamına giren köylerin, bağlı oldukları bir kasabanın bir şehrin veya kıyılarında buldukları bir nehrin olması gerekir. Söz konusu kûrenin de bu nehrin adı ile isimlendirilmiş olması gerekir. Örneğin Derâbcırd (درابجرد) Faris'a bağlı bir kûredir.

---

³⁹ T.H. Weir, “İklim”, *İ.A.*, V/II, 948.

⁴⁰ Hoşnaw, Hekim Ahmet, *el-Kürd ve Biladuhum 'İnde'l-Büldaniyyin ve'r-Rihaletü'l-Müslimin*, I. Baskı, Daru'z-Zeman, Dımaşk 2009, s.130.

⁴¹ *Lisanü'l-Arab*, “el-İklim”, Dâru Sâdır, Beyrut 2010, XII, 491.

⁴² Yâkût, I, 26.

Nehr el-Melik (نهر الملك) Bağdat yakınlarında geniş bir kûredir.⁴³ Ayrıca kûre, köy ve rûstakları (nahiye) çevreyen,⁴⁴ eski bir idari taksimat vilayet taksimatının karşılığıdır.⁴⁵

Rûstak (الريستاق): Yâkût, bu kelimenin farsça olduğunu ve Farsların bu kelime ile mezraların ve köylerin bulunduğu her yeri kast ettiklerini söylüyor. Bağdatlılarda kullanılan Sevad terimi ile Farslarda rûstak terimi aynı şeydir.⁴⁶ Nahiye/bucak anlamlarında kullanılmıştır.

Tusûc (الطسوج): Aslı Farsça olan bu kelimenin çoğulu *tesâsic* 'tir. Yâkût'a göre tusûc; kûre, rûstak ve üstan'dandaha küçük ve daha özeldir. *Tusûc*'un çoğulu *tesasic* olup kûrenin bir parçasıdır. *Tusûc* terimi daha çok Irak Sevad'ı için kullanılmıştır. Irak sevadı altmış tusûc'a ayrılmıştır.⁴⁷ Lisanü'l-Arab, tusûc'un nahiye anlamında Arapçalaşmış bir kelime olduğunu söylemektedir.⁴⁸

Üstan (أوستان): Üstan, kûre ile aynı anlamda olup vilayet, il veya eyalet karşılığıdır.⁴⁹ Örneğin Fars bölgesi beş üstan'a ayrılmaktadır. Örneğin Derabcırd (درابجرد) Faris bölgesine bağlı bir üstandır.⁵⁰

Yâkût ayrıca idari yapı ile ilgili; *şehir, nahiye, karye* (köy) ve '*amâl*'; bölgelerin doğal özellikleri ile ilgili *dağ, nehir* ve *iklim*; bölgelerin enlem ve boylamları için *tul, arz, derece ve dakika*'yı ölçü birimleri için de *fersah, zir'a, merhale* ve *mil* gibi terimleri kullanmıştır.

2.4 Kaynakları

Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*'ın yazımında ağırlıklı olarak tarih, coğrafya ve edebiyat kaynaklarından yararlanmıştır. Özellikle Arap coğrafyasına ait isimlerin doğru

---

⁴³ Yâkût, I, 36.

⁴⁴ **Lisanü'l-Arab**, "el-Kûre", III, 225.

⁴⁵ Şeşen, **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler Ve Türk Ülkeleri**, II. bs., TTK, Ankara 2001, s. 300.

⁴⁶ Yâkût, I, 38.

⁴⁷ Yâkût, I, 38.

⁴⁸ **Lisanü'l-Arab**, "Tusuc", II, 317.

⁴⁹ Mehmet Kanar, **Farça Türkçe Büyük Sözlük**, Birim Yayınları, İstanbul 1998.

⁵⁰ Yâkût, I, 36.

okunup aktarılması ve nisbeler konusunda Ferra,⁵¹ Hamza b. el-Hamid,⁵² Sem'anî,⁵³ Yahya b. Cerir en-Nesranî⁵⁴ ve İmam Ebu Tahir İsmail⁵⁵ gibi Arap dilci ve edebiyatçıların eserlerinden, el-Ahtal⁵⁶ ve el-Asma'î⁵⁷ gibi şairlerin şiirlerinden istifade etmiştir.

Yâkût, coğrafi koordinatlar için Batlaymus'tan⁵⁸ ve Ebu Avn'ın *ez-Zic*'inden⁵⁹ istifade etmiştir. Yâkût'un yararlandığı diğer coğrafi kaynaklar da şunlardır: Ebu Zeyd,⁶⁰ İstahrî⁶¹ ve İbn Fakih.⁶²

Yâkût, yerleşim birimleri, şehir tarihleri ve fetihlerle ilgili olarak; Vâkîdî,⁶³ İbn el-Kelbi,⁶⁴ Medainî,⁶⁵ Ahmed b. et-Tayyib es-Serâhsî,⁶⁶ Ahmed b. Yahya b. Câbir (Belazurî),⁶⁷ Ebu Galip Hammam b. Fadl b. Muhezzeb el-Mea'rri,⁶⁸ Ebu'l-Hüseyn Küçek en-Nahvî,⁶⁹ Hamza el-Esbehanî⁷⁰ ve Ahmed b. Muhammed b. el-Hemedanî'den⁷¹ yararlanmıştır.

Yâkût'un yerleşim birimleri hakkındaki bilgi, hatıra, efsane ve şiirler için yararlandığı başlıca edebi kaynaklar şunlardır: Ebu Dülef b. Mis'ar b. el-

---

⁵¹ Yâkût, I, 137.

⁵² Yâkût, II, 230.

⁵³ Yâkût, V, 383.

⁵⁴ Yâkût, I, 358.

⁵⁵ Yâkût, IV, 44.

⁵⁶ Yâkût, V, 43.

⁵⁷ Yâkût, I, 137.

⁵⁸ Yâkût, II, 236.

⁵⁹ Yâkût, II, 236.

⁶⁰ Yâkût, I, 320.

⁶¹ Yâkût, III, 167.

⁶² Yâkût, IV, 431.

⁶³ Yâkût, II, 228.

⁶⁴ Yâkût, II, 230.

⁶⁵ Yâkût, II, 513.

⁶⁶ Yâkût, I, 313.

⁶⁷ Yâkût, I, 131–132.

⁶⁸ Yâkût, V, 193.

⁶⁹ Yâkût, II, 228.

⁷⁰ Yâkût, III, 262.

⁷¹ Yâkût, III, 262.

Mühelhel,⁷²Ebu l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ahmed es-Serahsî en-Nahvî⁷³ el-Afif Müreccen el-Vasiti,⁷⁴Ebu'l-Munzir Hişam⁷⁵ ve Hâlidî.⁷⁶

Yâkût'un yerleşim birimleri ile ilgili olarak yararlandığı başlıca tarihi kaynaklar ise şunlardır: Seyf İbn Ömer,⁷⁷ Beşara olarak da tanınan Makdisi,⁷⁸ Halife b. Hayyat,⁷⁹ Mesudî,⁸⁰ Ebu Ganm,⁸¹ Ebu Nida,⁸² er-Ruhenî,⁸³ Muhammed b. Sıddık el-Bâsînî,⁸⁴ Nasr,⁸⁵ İbn Tahir el-Makdisî,⁸⁶ İbnu'l-Arabî,⁸⁷ İbn Asakir,⁸⁸ Fakih el-İmad b. Kamil el-Bendenicî,⁸⁹ İmam Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdulkerim el-Esir el-Cezerî İbnü'l-Esir),⁹⁰ Abdulkerim es-Sem'anî,⁹¹ eş-Şeyh Ebu Muhammed Abdülaziz b. el-Ahdar,⁹² eş-Şabuştî,⁹³ Ebu Abdullah Muhammed b. Umran b. Musa el-Merzubanî⁹⁴ ve Abdulkerim b. Tavus.⁹⁵

2.5 Önemi ve Değeri

Mu'cemü'l-büldân, İslam coğrafyasından çıkmış önemli bir kültür mirasıdır. Tüm dünyada ilim ve kültür alanında istifade edilen ve edilebilecek olan kaynak eserlerin başında gelmektedir. Yâkût genel olarak kendisinden önceki müellif ve gezginlerin dil, coğrafya, tarih, astronomi gibi alanlarda yazmış oldukları önemli

---

⁷² Yâkût, III, 384.

⁷³ Yâkût, II, 236.

⁷⁴ Yâkût, II, 500.

⁷⁵ Yâkût, V, 314.

⁷⁶ Yâkût, II, 508.

⁷⁷ Yâkût, II, 135.

⁷⁸ Yâkût, IV, 416.

⁷⁹ Yâkût, V, 193.

⁸⁰ Yâkût, II, 335.

⁸¹ Yâkût, IV, 416.

⁸² Yâkût, III, 168.

⁸³ Yâkût, IV, 416.

⁸⁴ Yâkût, I, 322.

⁸⁵ Yâkût, II, 331.

⁸⁶ Yâkût, IV, 450.

⁸⁷ Yâkût, II, 335.

⁸⁸ Yâkût, I, 131–132.

⁸⁹ Yâkût, I, 499.

⁹⁰ Yâkût, II, 124.

⁹¹ Yâkût, I, 52.

⁹² Yâkût, III, 375–376.

⁹³ Yâkût, II, 534.

⁹⁴ Yâkût, II, 440–442.

⁹⁵ Yâkût, I, 481–482.

eserleri muazzam bir çalışma ile derleyip kendi eserinde malzeme olarak kullanmıştır. Yâkût alfabe sırasına göre düzenlediği bu muhteşem eseri sayesinde hem devrinin İslam coğrafya eserleri hem de kaybolan birçok eserin içeriğini bizlere aktarmayı başarmıştır. Yâkût'un bu çalışmalarının yer aldığı *Mu'cemü'l-büldân* adlı eseri, orta çağda Müslüman bir müellife ait türünün en mükemmel bir örneği olup hem Müslüman coğrafyacılar arasında, hem de tüm dünyada sahasında zirveye oturmayı başarmıştır. Yâkût'un bu eseri dil, coğrafya, biyografi, astronomik coğrafya vb. ilimlerle iştigal eden her araştırmacı için önemli bir kaynak eserdir.

Yâkût, çoğunlukla Doğu İslam topraklarında seyahat etmiştir. Ayrıca bu seyahatler esnasında çoğu artık kaybolmuş olan orta çağların çok zengin Arap coğrafya kaynaklarına nüfuz etmiştir. Böylece o, İslam dünyasının şehir ve bölgelerine dair zamanında bilinen bütün bilgileri kapsayan güvenilir bir el kitabı bırakmıştır.⁹⁶

3. KÜRTLER VE YAŞADIKLARI COĞRAFYA

Günümüzde Kürtlerin yaşadığı fiziki coğrafyanın ismi olarak kullanılan "Kürdistan" sözcüğü ilk kez Selçuklular döneminde sınırlı bir bölge için kullanılmıştır. Selçuklu sultanı Sencer'in Kürdistan ismini kullanması ve Kürdistan eyaletinin teşkil edilmesi Kürt tarihi ve coğrafyası için en önemli olaylardan birdir. Sultan Sencer tarafından ilk kez kullanılan Kürdistan sözcüğü ya Azerbaycan ve Lûristan arasında kalan bölge için ya da Zagros dağlarının batısında kalan bölge için kullanılmıştır. İlk rivayete göre bu isim; Sine, Senendeç, Dinever, Hemedan, Kirmanşah, ikinci rivayete göre ise Şehrezor, Koy ve Koysancak için kullanılmıştır.⁹⁷ Ayrıca *Nüzetü'l-Kulub* adlı eserde Kürdistan vilayetinin sınırları Arap Irak'ı, Huzistan, Irak-ı Acem, Azerbaycan ve Diyarbekir olarak vermiştir.⁹⁸

Günümüzde ise Kürtler'in yaşadığı coğrafya, diğer bir ifadeyle Kürdistan, en eski tarihlerden günümüze kadar Kürtlerin vatan olarak yaşadıkları topraklar için

---

⁹⁶ Humphreys, a.g.e., s.39.

⁹⁷ Muhammed Emin Zeki, **Hulaset Tarih Kurd ve Kurdistan**, Muhammed Ali Awnî (çev.), 2. bs., Selahaddin Yay., Bağdat 1961, I, 4.

⁹⁸ Hakan Özoğlu (2004), **Kurdish notables and the Ottoman state: evolving identities, competing loyalties, and shifting boundaries**. SUNY Press. ISBN 0.791.459.934.

kullanılan bir isimdir. Kendilerine özgü hususiyetleri olan Kürtler bu coğrafyada tarihi göçler sonucu oluşan bir halk değildir. Ortadoğu halkları arasında vatan olarak yaşadıkları Kürdistan'da tarihi kökenleri eskilere dayanan bir halktır. Kürtlerin vatani Kürdistan'ın coğrafi sınırları Ortadoğu'da Türkiye, İran, Irak ve Suriye arasında kalan bölgede yar almaktadır. Bu coğrafya günümüzde esas olarak Zagrosların orta ve kuzey kısmı, Toros ve Pontus dağlarının üçte ikilik bölümü ile Amanos Dağlarının kuzey yarısını kapsayan bir alandan oluşmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu coğrafyanın doğusunu Zagros dağları, batısını Toros dağları güneyini Hamrin dağları ve kuzeyini Kars Erzurum ovaları oluşturmaktadır. Bu coğrafi sınırlar dışında Horasan'da, Kuzey İran'da Elburz dağlarının orta kesimi ve doğusundaki Rivand tepeleri, Türkiye'nin özellikle Orta ve Kuzey Anadolu'su, bunlara ek olarak Batı Belucistan'da da Kürtler topluluklar halinde küçükte olsa yerleşim birimleri oluşturmuşlardır.⁹⁹ Ayrıca günümüzde Batı Avrupa, Rusya ve Lübnan da belli oranda Kürt nüfusa sahiptir.

Kürtler'in kendi coğrafyaları dışında yaşayan az bir kısmı hariç tamamı yukarıda adlarını verdiğimiz ülkelerde yaşamaktadırlar. Dünyada en fazla Kürt nüfusu barındıran ülke Türkiye'dir. Onu İran, Irak, Suriye, Ermenistan ve Azerbaycan izlemektedir.

Kürtler Türkiye'de yoğun olarak Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde yaşamaktadır. Bununla birlikte İç Anadolu'da; Konya, Ankara, Kırşehir ve Aksaray illerinde ve İstanbul, İzmir, Ankara, Adana, Bursa ve Mersin gibi büyük kentlerde de belli oranda Kürt nüfusu vardır.

İran'daki Kürt nüfus Irak ve Türkiye sınırlarına yakın bölgelerde ve yoğun olarak, Kirmanşah, Erdelan Batı Azerbaycan, ve Kürdistan eyaletlerinde, Irak'daki Kürt nüfus, Irak-İran ve Türkiye sınırlarında; Süleymaniye, Erbil, Kerkuk, Musul, Hanıkin ve Diyale illerinde, Suriye'de ise Kürtlerin büyük çoğunluğu Irak ve Türkiye sınırlarına yakın şehirlerde, ayrıca Halep, Deyrezor, Trablus ve Dımaşk'da yaşamaktadırlar.¹⁰⁰

---

⁹⁹ Meherdad R. Izady, **Kürtler**, 1. Baskı, Doz Yay., İstanbul 2004, s. 43.

¹⁰⁰ Şakir Hasbak, **el-Kürd ve'l-Meselet el-Ekrad**, 2. bs., el-Muesset el-Arabiye, Beyrut 1898, s. 29.

Kürtlerin Hint-Avrupa kökenine mensup olmaları konusunda fikir birliği olmasına rağmen, ilk ataları ve dayandırıldıkları haklar konusunda tarihçiler arasında farklı görüşler vardır.¹⁰¹

Bugün yaşadıkları ülkenin yerli halkı olan Kürtlerin tarihi hakkında hiçbir tarihi “başlangıç” yoktur. Kürtler ve tarihleri, binlerce yıllık kesintisiz içsel evrimin, ülkelerine dağınık biçimde gelen halkların ve düşüncelerin asimile edilmesinin ürünüdür. Kürtler kültürel ve genetik olarak, tarih boyunca gelip Kürdistan’a yerleşmiş tüm halkların torunlarıdır. Günümüzde artık Kürtlerin yaşadıkları coğrafya ile olan tarihi ilişkileri ispatlanmıştır. Hurri, Guti, Kurt, Kaldi, Mard, Kard, Ari Medler, Mitanniler ve Kassitler Kürtlerin ilk ataları olarak kabul edilebilecek topluluklardır.¹⁰² M.Ö. 2000 tarihli iki Sümer eşik taşında Van gölünün güneyinde bulunan *Kar-da-ka* ülkesinden bahsedilmektedir. Bu tarihten 1000 sene sonra Tiglath Pileser *Kur-ti-e* kavmi ile bugünkü Hazzo (Kozluk) olduğu tahmin edilen ‘Azdu dağlarında savaşıması, Ksenefon, Anabasis (on binlerin dönüşü) m.ö. 401-400) adlı eserinde *Kar-du-kiler*’den bahsetmesi ve Kardukilerin vatanlarının Botan ırmağının doğusunda olması, Kürtlerin yaşadıkları bu bölgenin Kürdistan’ın kalbi olduğu düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Kürtlerin ilk ataları buralardan güneydoğu istikametinde Zagros dağları boyunca körfeze, batıda Toroslar ve kuzeyde Ararat istikametinde yayılmışlardır.¹⁰³ *Kar-da-ka*, *Kur-ti-e* veya *Kar-du-ki* isimi klasik eserlerde; Korduene, Ârâmîlerde; Kard, Ermeniler’de; Kordu ve Araplarda; Bâkarda olarak kullanılmıştır.¹⁰⁴

Öte yandan Kürtler’in kökenile ilgili Firdevsi’nin Şehname’sinde naklettiği ve halk arasında rağbet gören bir rivayete (efsane) göre Kürtler, zalim Dahhak’ın katliamından demirci Kava’nın önderliğinde kurtulan İranlıların torunları olarak gösterilmiştir.¹⁰⁵

Erken dönemde Müslümanlaşan Kürtler’in tarihi hakkında İslam tarih ve coğrafya kaynaklarında önemli miktarlarda bilgi edinmek mümkündür. Türk Moğol

¹⁰¹ Botan Amedî, **Kürtler ve Kürdistan Tarihi I**, 1. bs., Fırat-Dicle Yay., İstanbul 1991, s. 17.

¹⁰² Izady, a.g.e. s. 62.

¹⁰³ Fuad Heme Hurşid, **Eslî'l-Kurd**, Dar es-Seqafe ve en-Neşr el-Kurdiye, Bağdat 2006, s. 104.

¹⁰⁴ V.Minorsky, “Kürtler”, **İ.A.**, VI, MEB, İstanbul t.y., s. 1089.

¹⁰⁵ Firdevsî, **Şehname**, 1. bs., MEB Yay., İstanbul 1992, I, 123.

istilalarına kadar tarih sahnesinde Kürtler önemli bir rol oynadılar. Ancak bu istilalarla Kürtlerin yaşadığı coğrafya ciddi yıkımlara maruz kaldı. Kürtler dağlık ülkeleri sayesinde bu yıkıcı saldırılar karşısında yok olmaktan kurtulabilmişlerdir. İran Osmanlı çekişmesinde İranlıların Zagrosların arkasına çekilmeleri ile Osmanlı imparatorluğu otoritesini merkezi Kürdistan'da pekiştirdi. Böylece Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın büyük bir bölümü Osmanlının otoritesine bağlandı. Zamanla Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde yer alan Hakkâri, Bitlis, Süleymaniye vb. önemli Kürt beyliklerinin tamamı ortadan kalktı. Osmanlı imparatorluğunun dağılmasına kadar geçen sürede Kürtlerin yaşadıkları coğrafyada kargaşa, isyan vb. olaylar durmak bilmediği gibi Osmanlı'dan sonrada günümüze kadar bu coğrafyada gerçek bir istikrar sağlanamamıştır.¹⁰⁶

Günümüzde çok azı hariç tamamı Müslüman olan Kürtler genellikle ilk dinlerinin Zerdüştlük olduğunu düşünürler. Sırasıyla semavi dinlerden Musevilik ve Hıristiyanlık Kürtlerin etkilendiği ve Kürtler arasında tarftar bulan dinlerdir. Nitekim Kürdistan'da asırlarca yaşama inançlarını korumayı başaran Musevi Kürtler, 1948 senesinde İsrail devleti kurulduktan sonra İsrail'e göç etmişlerdir. İslam'dan önce Kürtler arasında yaygın olduğu kanaatinde olduğumuz ikinci semavi Hıristiyanlıktır. Zira hemen hemen Kürdistan'ın her tarafında kilise ve manastırların mevcudiyeti buna delalet etmektedir. Kürtleri derinden etkileyen son semavi din İslam'dır. Kürtlerin yaşadığı coğrafya Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra İslam Kürtler arasında hızla yayılmıştır. Müslüman Kürtler genel olarak Ehli Sünnet mezhepleri arasında amelde Şafiiliği¹⁰⁷ itikadda Eşâriliği tasavvufta da Kadirilik ve Nakşibendliği tercih etmişlerdir. Bununla birlikte Şii Kürtler, Alevi Kürtler, Yezidi Kürtler ve Ehli Hak Kürtler de Kürdistan'da günümüzde de varlıklarını devam ettiren diğer dini gruplardır.¹⁰⁸

Kürt halkının bugüne kadar varlığını sürdürmesinde etkili olan en önemli faktör dillerini korumuş olmalarıdır. Hint-Avrupa dil grubuna mensup olan Kürt dili tüm baskı

---

¹⁰⁶ Minorsky, a.g.mk., s. 1092.

¹⁰⁷ Minorsky, a.g.mk., s. 1110.

¹⁰⁸ Kazım Heyder, **el-Ekrad Men Hum ve ilâ Eyne**, 1. bs., Menşurat el-Fikr el-Hur, Beyrut 1959, s. 22.

ve asimilasyon çabalarına rağmen günümüze kadar kimliğini ve kendisine has hususiyetlerini korumayı başarmıştır. Farsça gibi Kürtçe de batı İran dillerinden olmakla birlikte köken itibarı ile Farsçadan ayrılan bir dildir. Kürtçe Kuzey batı İran dil grubuna mensup bir dildir.¹⁰⁹

Kürt dili de diğer dünya dilleri gibi farklı lehçelere ayrılmaktadır. Kürt dilinin başlıca lehçeleri şunlardır:

Kuzey Kurmanci lehçesi; Bu lehçe de Beyzidî, Hekkarî, Botanî, Şemdinanî, Behdinanî gibi şivelerden oluşmaktadır.

Orta Kurmanci lehçesi: Mukrî, Soranî, Erdelanî ve Germiyanî şivelerinden oluşmaktadır.

Güney Kurmanci lehçesi: Lûri, BehtiyarîMamesanî, Kuhklewî, Kelhorî, Lekî ve Feylî şivelerinden oluşmaktadır.

Goranî lehçesi: Bu lehçe de Goranî, Hawramanî ve Zazaî şivelerinden oluşmaktadır.¹¹⁰

---

¹⁰⁹ Minorsky, a.g.mk., s. 1111.

¹¹⁰ Hurşid, a.g.e., s. 89.

BİRİNCİ BÖLÜM

MU‘CEMÜ’İ -BÜLDÂN’A GÖRE KÜRTLERİN YAŞADIĞI COĞRAFYA

1.1 ANA COĞRAFÎ BÖLGELER

Yeryüzünde yaşayan her milletin tarihini, onlarla ilgili hakikatleri, geçirdikleri medeniyet sürecini doğru öğrenme, anlama ve yorumlamak için coğrafi hakikatlere gerekli önemi vermek zorundayız. Bu konularda elde edebileceğimiz coğrafi veriler en doğru verilerdir. Tarihin yapılmasında sabit olan tek unsur coğrafyadır. Buda bize coğrafi hakikatlerin ne kadar önemli olduğunu gösteriyor.¹¹¹

Kürtleri, yaşadıkları coğrafyalardaki köylerin, kasabaların, şehirlerin fiziki koşullarını, havasını, Kürtlerin tarihlerini, karakterlerini, inançlarını, kültür ve medeniyetlerini doğru öğrenmek ve anlamak için “sabit unsur coğrafya”¹¹² iyi okunmalıdır.

Yâkût’un *Mu‘cemü’l-büldan*’ında Kürtlerin yaşadıkları coğrafyada birçok bayındır şehir merkezinde kültür ve medeniyete dair önemli emareler görmek mümkündür. Erzen, Siirt, Hizan, Hânî, Âmid, Hıskeyfâ, Semanin, Tell Fâfan, Cezîretü İbn Ömer, Zevzan, Nusaybin, Dârâ, Mardin, Duneysir, Ruha (Urfa), Musul, Akra, ‘İmadiye, el-Hısnîye (Zaho), Dakuka, Sincar, Erbil, Hanıkin, Şehrezûr, Suhreverd, Kırmısın, Sîser, Cebel, Hulvân, Hemedan ve daha birçok köy, kasaba ve belde Yâkût’un eserinde zikrettiği ve Kürtlerin yaşadıkları coğrafyanın sınırları dahilinde yer alan kültür ve medeniyet merkezleridir.

---

¹¹¹ M. H. Heykel, **Harif el-Gadeb**, 1. Baskı, el-Aharam Basım ve Tercüme Merkezi, Kahire 1988, s.127.

¹¹² Heykel, s. 127.

Yâkût, bu kültür ve medeniyet merkezlerinin sadece bir kısmının etnik yapısına değinmiştir. Örneğin, Erbil maddesinde, “Ahalisinin ekserisi Kürttür”¹¹³ demektedir. Bazen de etnik yapıya değinmemiştir. Zaman zaman etnik yapıyla ilgili, “Cezîre’li acemler”¹¹⁴ gibi ifadeler kullanmıştır. Bu da genelde Müslüman coğrafyacılar da olduğu gibi Yâkût’unda kültür ve medeniyet merkezlerinin etnik yapılarından çok o yerlerin coğrafi, tarihi, sosyal, siyasi, ekonomik ve doğal konumlarını daha çok önemsediklerinden ileri gelmektedir. Yâkût’un etnik yapısına değinmediği ve yukarıda zikrettiğimiz kültür ve medeniyet merkezleri umum olarak Kürtlerin yaşadıkları coğrafyanın sınırları içinde yer almaktadırlar. Bu sınırlar yedi iklim taksimatında merkezde bulunan dördüncü iklim ve diğer mücavir iklimlerde yer alan bazı yerleşim merkezleridir.

Ünlü Müslüman coğrafyacı İdrisî, Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın içinde yer aldığı dördüncü iklimin altıncı parçasının sınırlarını en güzel şekilde veren coğrafyacıdır. Kürtlerin yaşadığı yerler el-Cezîre topraklarının çoğu, Ermeniyeye Azerbaycan’ın bir kısım toprakları, Pehlevi ülkesinden Dicle ve Fırat arasında yer alan el-Cezîre ve el-Cebel’e bağlı tüm şehirlerdir. Rakka, Makısın, Sincar, Musul, Beled, Cezîretü İbn Ömer, Berkaîd, Erzeme, Nusaybin, Re’s ‘Ayn, Mardin, Ruha, Harran, Suruç, Ceryan, Cırnis, Tanzâ, Hinnî, Âmid, Ninova, Fisabur, Kardey, Bazebdâ, Me’lesiya, Suku’l-ehad, el-Hadise ve Sinn el-Cezîreye, Deskire, Hanıkin, Kasr-ı Şirin, Sirevan, Simera, Kırmısın, Deynor, Zevzan, Kerh ve Dunbavend el-Cebele bağlı bulunan şehirlerdir. Rey, Esbehan, Hemedan, Nehavend, Mıhrıcankızık, Masebazan, Kazvin ve Madinat el-Mübarake Pehlevi ülkesi, Merend, Berzea, Cenze, Selmas ve Hoy Ermeniyeye ülkesine bağlı şehirlerdir. Dicle ve Fırat arasında yer alan el-Cezîre Diyar Rabia ile Diyar Mudar’ı kapsar. Bütün bu şehirler dördüncü iklim altıncı kısmında yer almaktadır.”¹¹⁵

---

¹¹³ Yâkût, I, 138.

¹¹⁴ Yâkût, I, 136.

¹¹⁵ el-İdrisî, **Nüzetü’l-müştak fi İhtiraf ed-afak**, 1. bs., Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1409 h., II, 654-655.

1.1.1 Cezîre (الجزيرة)

Güzel şehirleri, hisarları, kaleleri, sıhhatli bir havası, zengin doğal kaynakları ve birçok ürünün yetiştiği verimli arazileri¹¹⁶ olan el-Cezîre bölgesi, Müslüman coğrafyacı ve gezginlerin eserlerinde “Mabeyn en-Nehreyn” (iki Nehir Arası), Yunan ve Bizans kaynaklarında ise “Mezopotamya” diye isimlendirilmiştir. Yâkût ise *Mu‘cemü’l-büldân*’da “Cezîretü’l-Akûr”¹¹⁷ ismini kullanmıştır. el-Cezîre Dicle ve Fırat nehirlerinin arasında kalan bölgenin kuzeyidir. el-Cezîre bölgesi Tikrit’ten başlayarak Dicle tarafında güneyde Fırat üzerinde el-Hadise ve ‘Ane’ye kadar uzanır. Daha sonra kuzeyde Dicle ve Fırat’ın kaynağına doğru devam eder. Bazı coğrafyacılar bu bölgeden ve bu iki nehrin kıyılarından uzak olmalarına rağmen ‘İmadiye, Erbil ve el-Bevazih gibi bazı şehir, kasaba ve köyleri de bu coğrafi bölgeden saymışlardır. İlk dönem Müslüman coğrafyacılar el-Cezîre’nin bu sınırları konusunda hemfikirdirler.¹¹⁸

Ebu’l-Fidâ’ya (ö.732/1331–1332) göre ise Cezîre’nin sınırları şunlardır. el-Cezîre’nin sınırları Bizans hududu tarafında Fırat ile başlar. Burası Cezîre’nin Güneybatı sınırıdır. Güneybatı sınırı Fırat ile beraber Malatya’dan Sumeysat’a, Bizans kalesine, el-Bire’ye, Menbic’in karşısına, Balis, Rakka, Rahbe, Hit ve Enbar’a kadar uzanır. Fırat Enbar’da Cezîre’nin sınırını oluşturmaktan çıkar. Daha sonra sınır, Enbar’dan Tikrit, Sinn, Hadise, Musul, Cezîret İbn Ömer ve Âmid’e kıvrılır. Daha sonra sınır batıda, Âmid’i aştıktan sonra Ermeniye ve Bizans sınırına ulaşarak, başladığımız yerden Malatya yakınına kadar uzanır. Böylece Ermeniye ve Bizans’ın bir kısmı el-Cezîre’nin batısını, Şam’ın ve Badiye’nin bir kısmı el-Cezîre’nin güneyini, Irak doğusunu ve Ermeniye kuzeyini oluşturur.¹¹⁹

el-Cezîre bölgesi ve sınırları coğrafi olarak incelendiğinde göz ardı edilmemesi gereken konulardan biri de el-Cezîre’nin İslam öncesi sürekli Farslar ile Bizanslılar

---

¹¹⁶ Yâkût, II, 134.

¹¹⁷ Yâkût, II, 134-136.

¹¹⁸ E. Xelil, “İslam’da Kürtlerin Vatanı”, yayınlanmamış makale, s.1.

¹¹⁹ Ebü’l-Fidâ, Ebü’l-Fidâ, ‘İmadüddin İsmail b. Muhammed b. Ömer, Takvim el-büldân, 1. bs., (nşr. M.Le Baron Mac Guckin De Slane), Paris 1840, s. 273; el-Cezire’nin sınırları için bkz. İbn Havkal, Sûretü’l-Arz, 1. bs., (nşr. M. J. De Geoe), Leiden 1939. s. 208; İdrisî, a.g.e., 655- 665 Kazvinî, Zekeriyya b. Muhammed b. Mahmud, Âsar el-Bilad ve Âhbar el-İbad, Dâr u Sâdir, Beyrut, 351.

arasında el değiştirmesidir. Bölge zaman zaman Bizanslılar'ın zaman zaman da Farslar'ın nüfuzu altına giriyordu. Ancak genel olarak İslam sonrası dönemde Diyar Rabi'a diye isimlendirilen bölge, "Dicle boyunca Tell Feğan'dan Tegrıt'e kadar, nehrin sağ sahilinde Habur -Hırmas- Sarsar arazisi ile sol sahilinde küçük Habur'un aşağı mecrası ile Zab'ın aşağı ve yukarı mecralarını ihtiva eder. Merkezi Nusaybin'dir. Cezîret İbn Ömer, Dârâ, Sincâr bu bölgenin meşhur şehirleridir."¹²⁰ Bu bölge İslam öncesi Fars egemenliği altında bulunuyordu. İslam sonrası Diyar Mudâr olarak isimlendirilen bölge, "Sumaysât'tan 'Âna'ye kadar Fırat bölgesi, Balih civarını ihtiva eder. Merkezi Harran olup Urfa, Rakka, Suruc, Bıra, Ca'bar ve Karkisya bu bölgenin en meşhur şehirleridir. Sumaysat ve Malatya bu bölgenin Bizans'a karşı suđûr¹²¹ ve müdafaa şehirlerini teşkil ediyordu"¹²²

Yâkût el-Hamevî'ye göre ise el-Cezîre bölgesi, Diyarbekir ve Diyar-ı Mudar'ı şamil olan şam civarında Dicle ve Fırat arasındaki bölgedir. Dicle Fırat arasında yer aldığı için ada anlamında el-Cezîre diye isimlendirilmiştir. el-Cezîrenin doğal sınırları olan Dicle ve Fırat nehirleri Basra yakınlarında buluştuktan sonra denize dökülürler. el-Cezîre 37° 50' boylam ile 36° 50' enlem arasında yer almaktadır.¹²³

Yâkût'un *Mu'cemü'l-büldân*'da verdiği bilgilere göre¹²⁴ Müslümanların bölgeyi fethinden sonra el-Cezîre, buraya yerleşen Arap kabileleri esasına göre şu üç bölgeye ayrılmıştır:

Diyar Rabiâ: Re's 'Ayn cihetindeki Musul arazileri ile Nusaybin, Re's 'Ayn, Duneysir, Habur ve bunlar arasında kalan şehir ve köylerden oluşmaktadır.

Diyar Mudâr: Fırat'ın doğusunun yakınlarında düz arazilerde bulunan Harran, Rakka, şimşat, Suruç ve Tell Mevzen'den oluşmaktadır.

---

¹²⁰ G. le Strange, "Diyar Rabi'a", İ.A. III, İstanbul, 1988, s. 601.

¹²¹ Suğûr, Suriye-el-Cezîre'nin Bizans İmparatorluğu tarafındaki hudut kaleleri mıntkası. (bkz. E. Honigmann, "Suğûr", İ.A., XI, 2.)

¹²² G. le Strange, "Diyar Mudar", İ.A. III, İstanbul, 1988, s. 601.

¹²³ Yâkût, II, 134.

¹²⁴ Ebü'l-Fidâ, a.g.e., 277-289. İbn Havkal, a.g.e., s. 188-189; Yâkût, II, 136.

Diyar Bekir: Sınırları Dicle'nin batısından Nusaybin'e nazır el-Cebel, Hıskeyfâ, Âmid, Meyyâfârikîn, Siirt, Hizan, Hânî ve bunların arasında kalan yerlerden oluşmaktadır.

Cezîre'nin Müslümanlar tarafından fethedilişi ise *Mu'cemü'l-büldân*'da Seyf İbn Ömer'den yapılan bir rivayetle anlatılır. Sa'd b. Ebi Vakkas (r.a.) 17/638-639 senesinde Kufe şehrini imar ettiği esnada bir araya gelen Rumlar, Humus'ta Ebu Ubeyde b. el-Cerrah'la (r.a.) birlikte Müslümanları muhasara altına alılar. Ömer (r.a.), Sa'd b. Ebi Vakkas'a yazarak Irak'lı Müslümanlarla birlikte Ebu Ubeyde'nin imdadına yetişmesini istemesi üzerine Sa'd b. Ebi Vakkas askerlerini komutanlarıyla birlikte Iraklı Müslümanların yardımına gönderir. Gönderilen komutanlardan biride İyad b. Ganm'dı. Humus'ta bulunan Rumlara, Iraklıların geldikleri haberi ulaşınca Humus'tan çekilerek kendi ülkelerine dönerler. Akabinde Sa'd, İyad b. Ganm'e yazarak el-Cezîre'ye saldırmasını ister. İyad b. Ganm 17/638-639 senesinde saldırıya geçerek el-Cezîre'yi fetheder.

el-Cezîre, İyad b. Ganm tarafından en kolay şekilde fethedilen ülkelerden biridir. el-Cezîre'nin Irak ve Şam arasında kalan ahalisi bu iki ülkeninde Müslümanların elinde olduğunu görünce gönüllü olarak itaat etmeyi, haraç ve cizye karşılığında sulh yapmayı kabul ederek el-Cezîre'nin kolaylıkla fethedilmesinin önünü açtılar.¹²⁵

1.1.2 Cibal (الجبال)

Cibal, Araplarca eski Medya'ya, yani Irak-ı Acem'e verilen addır. Cibâl ismi bölgenin hemen hemen tamamının dağlık olmasından ileri gelmektedir. Burada seyrü sefere elverişli nehirler bulunmaz, iklimigenellikle soğuktur ve kışın çok kar yağar¹²⁶.

İbn Havkal (ö. 367/977-978) ve Ebü'l-Fidâ'ya (ö. 732/1331-1332) göre Cibâl vilayetinin doğu sınırı Horasan çölü, Faris ve Esbehan eyaletleri ile Huzistan'ın doğusu, batı sınırı Azerbaycan ile Deylem, Rey ve Kazvin'in kuzeyi, güney sınırı Irak ve Huzistan'ın bir kısmından oluşmaktadır.

¹²⁵ Yâkût, II, 135.

¹²⁶ G. le Strange, "Cibâl", *İ.A.*, III, İstanbul, 1988, s. 158.

el-Cibal, kuzeyde en uzak noktada Hulvân (bugünkü Havraman) Erbil, Şhrezûr, Suhreverd, ve Zencan, orta kesimde Kasr-ı Şîrin, Kermîsin (Kirmanşah), Dinever ve Hemedan, en doğuda Nehavend, Burucerd ve Kum güney sınırının en uç kısmında Esbehan, en güneyde Lûr ve kuzey doğunun en uç bölgesinde Dunbavend dağına da kapsamı altına alan bölge olup idari olarak Basra ve Kufe'ye bağılı bir vilayet idi¹²⁷.

Yâkût, el-Lûr maddesini anlatırken şunları söylüyor: “el-Lûr, Esbehan ile Huzistan arasında idari olarak Huzistan'a bağılı geniş bir kûredir. “el-Lurr” (اللُرُّ) diye de telafuz edilmiştir. Ebu Ali et-Tennuhî bunu *Nişvarinü'l-Muhadârâ* adlı eserinde zikretmiştir. Doğrusu el-Lûr (اللور) olup buralarda yaşayan ve el-Lurrlar da (اللُرُّ) telafuz farklılığına rağmen el-Lûr'ın ta kendileridir. İstaharî de konuya değinerek şunları söylemiştir: Burası dağların hâkim olduğı verimli bir belde olup Huzistan'a bağılı idi. Ancak Cibâl'e yakınlığından dolayı idari olarak Cibâl'e bağılı sayılmıştır”¹²⁸.

Lurrlar, Esbehan ile Huzistan arasında dağlarda yaşayan bir Kürt kabilesidir. Bu yöreler onlarla bilinir. Buralara el-Lurr ülkesi veya Lûristan denilir. Aynı zamanda el-Lûrr da denilir.¹²⁹

İbn Havkal'a göre: “el-Lûr, verimli toprakları olan ve dağ havasının hakim olduğı bir şehirdir. Huzistan'a bağılı bir bölge iken daha sonra idari olarak Cibâl'e bağlanmıştır. Köyleri, kasabaları ve nahiyeleri (resatik) olup Kürtlerin çoğunlukta olduğı bir yerdir”¹³⁰.

Kazvinî de “*Âsarü'l-bilad ve âhbarü'l-İbad*” adlı eserinde şunları yazmaktadır: “Cibâl, Kûhistan denilen meşhur bir nahiyedir. Doğusunda Horasan çölu, batısında Azerbaycan, kuzeyinde Hazar denizi, güneyinde Irak ve Huzistan bulunmaktadır. Havasının, suyunun ve toprağının güzelliğı bakımından en güzel bölgelerden biridir. Ahalisi, karakterler'i en sağlam ve dış görünüşleri en güzel insanlardır.”¹³¹

---

¹²⁷ bkz. İbn Havkal, a.g.e., 255–276. Ebü'l-Fidâ, a.g.e., s. 357, 373-389.

¹²⁸ Yâkût, V, 25.

¹²⁹ Yâkût, V, 16.

¹³⁰ İbn Havkal, a.g.e., s. 232.

¹³¹ Kazvinî, a.g.e., s. 341.

Bütün bunlardan da anlaşıldığı gibi Cibâl'in şehirleri, diğer bir ifade ile Cibâl bölgesi şehirleri Kürtlerin yaşadıkları şehirlerin önemli bir kısmını, özellikle İran'ın batısı ve Kürdistan'ın güneyini kapsamaktadır. Nitekim İbn Havkal, bölgede bulunan şehir ve kasabaların, özelliklerini, aralarındaki mesafeleri, doğasını, iklimini ve genel niteliklerini sıraladıktan sonra bölgeyle ilgili bir harita vermiştir. Ona göre bu erişilmez, engebeli sarp araziler ve yüksek dağlarla nitelenen bu şehir, kasaba, köy ve dağlar Hezbaniye, Lâriye, Humeydiye ve bunlardan başka Şehrezûr ve Sühreverd Kürtler'i ile meskûndur.¹³²

Günümüzde İran bu bölgeyi resmi olarak "Kürdistan" diye nitelemektedir ve bu bölgenin en büyük şehri Kirmanşah'tır.

1.1.3 Ermeniye (إِرْمِينِيَّةُ) ve Azerbaycan (أَذَرْبَيْجَان)

Müslümanlar fetih sonrası bölgeyi ele aldıklarında; etnik, kültürel, coğrafi, siyasi ve sosyolojik yapılarının benzerliği sebebiyle Azerbaycan, Ermeniye ve Erran bölgelerini aynı kategoride değerlendirmeye tabi tutmuşlardır.

"Araplar genel olarak Azerbaycan, Ermeniye, Şirvan, ve Erran'ın idaresini birleştirip, bir valiye tevdi ettikleri zaman, bu ülkenin tümüne "Ermeniye", bazen da "Azerbaycan" adını vermişlerdir."¹³³ İslam tarih ve coğrafya kaynaklarına baktığımızda Müslümanların Ermeniye ismini daha kapsayıcı bir anlamda kullanılmış olduklarını ve bu ismin ilk defa Müslümanlarca kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Ermeniye, Emeviler devrinde el-Cezîre eyaletine tabi bir âmillik iken, sonraları bu eyaletten ayrılarak, doğrudan hilafet merkezine bağlanan bir vilayet olmuştur ve Araplar bu vilayete "İrminiye" ismini vermişlerdir.¹³⁴ Fetihlerden sonraki idari yapılanmaya paralel olarak Müslüman coğrafyacılara da bölgeyi bir bütün olarak ele almışlardır. Ancak Yâkût Azerbaycan'ı Ermeniye'den bağımsız bir şekilde ele almıştır.

---

¹³² İbn Havkal, a.g.e., s. 370.

¹³³ Hell, "Azerbaycan", İ.A. II, İstanbul1979, s. 94.

¹³⁴ Streck, "Ermeniye", İ.A. IV, İstanbul1988, s. 317.

Yâkût'a göre Azerbaycan beşinci iklimde olup sınırları, doğuda Berzea, batıda Erzincan, kuzeyde Deylem, el-Cebel ve Term'den müteşekkildir. Önemli şehirleri ise; Tebriz, Selmas, Urmiye, Erdebil ve Merend'dir. Azerbaycan'la ilgili Müslümanlarla yapılan anlaşmada Kürtlerin isminin geçmesi¹³⁵ bu bölgede fetihler esnasında önemli oranda Kürt nüfusun varlığına işaret etmektedir.

Azerbaycan ve Ermeniye'yi birbirinden bağımsız bir şekilde ele alan Yâkût Ermeniye ile ilgili çeşitli rivayetlerde bulunmuştur.¹³⁶

Birinci rivayete göre Ermeniye, Büyük Ermeniye ve Küçük Ermeniye diye ikiye ayrılmaktadır. Büyük Ermeniye Hilât (Ahlat) ve dolaylarından, Küçük Ermeniye ise Tiflis ve dolaylarından müteşekkildirler.

İkinci rivayete göre üç Ermeniye'den söz edilirken, üçüncü rivayette dört Ermeniye'den söz edilmektedir.¹³⁷ Bunlar:

Birinci Ermeniye: Beylekân, Kebele, Şırvan ve bunlara bağlı olan yerlerdir.

İkinci Ermeniye:Cürzân, Suğdebîl, Babü Feyrozkubâz ve el-Lekz'den müteşekkildir.

Üçüncü Ermeniye: Busfurcân, Debîl, Serâc Tayr, Beğrevend ve Neşvâ'dan müteşekkildir.

Dördüncü Ermeniye:Şimşât, Kalikalâ, Erciş ve Bâcuneys'den müteşekkildir.¹³⁸

Yâkût dışındaki Müslüman coğrafyacılarından bazılarında, İbn Havkal örneğinde olduğu gibi, Azerbaycan, Ermeniye ve Erran'ı aynı bölge içinde değerlendirmişlerdir. İbn Havkal bu üçünün hudutlarını bir haritada çizmiştir. Bu konuda da: “Şahit olduğum

---

¹³⁵ Yâkût, I, 128.

¹³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yâkût, I, 160.

¹³⁷ Yâkût, I, 160.

¹³⁸ Yâkût'un verdiği bilgiye göre sahabeden Safvan b. Muattal'ın kabri Ermeniye'nin bu kesiminde bulunan Hısnü Ziyad yakınlarında bir yerdedir. (bkz. I, 160).

kadarıyla ve benden öncekilerin haberlerini de dikkate aldığım da bu bölgeyi, aynı insanlara ait olduğu için bir iklim olarak kabul ettim”¹³⁹ demiştir.

İbn Havkâl bölgenin şehir ve kasabalarını değerlendirirken şunları söylemiştir: “Bu bölgelerin en büyük olanı Azerbaycan olup en büyük şehri Erdebil’dir. Büyüklükte Erdebil’den sonra Merağ sonra da Urmiye gelir. Urmiye dâhilinden ve ona bağlı olarak Üşne, ağaçları, yeşilliği, doğal kaynakları, meyvesi, verimli toprağı, üzümü ve yeterli suyu olan bir şehirdir. Üşnede bulunan Hezbaniye Kürtleri, Urmiye ve Merağe’nin sahip oldukları yumuşak stepler, doğal kaynaklar ve sair özellikler bakımından başka yerlere kıyasla daha büyük pay sahibidirler. Üşne’yi yurt edinmiş olan Hezbaniye Kürtleri Üşneli olmakla tanınırlar. Sahip oldukları ve biriktirdikleri her şey Üşne’de bulunmaktadır.”¹⁴⁰

“Hududü’l-âlem” adlı eserde, Azerbaycan, Ermeniye ve Erran birbiri ile bağlantılı ve tarım alanları iç içe geçmiş üç belde olarak tanıtılır. Sınırlarının doğuda Cilan, güneyde Irak ve el-Cezîre, batıda er-Rum ve es-Serir, kuzeyde es-Serir ve Hazar topraklarından oluştuğunu da ifade eder.¹⁴¹

Azerbaycan’da Ermeniye gibi Kürtlerin eski asırlardan beri yaşadıkları önemli bölgeler arasında yer almaktadır. Kürtleri daha çok Azerbaycan’ın güneyinde ve batısında görmekteyiz, çünkü Azerbaycan’ın bu kısımları Kürtler’in asıl olarak yaşadıkları Cibâl ve Cezîre bölgelerinin doğal bir uzantısı gibidir. Urmiye gölünün etrafı da aynı şekildedir. Coğrafyacılara bu gerçeten hareket ederek Kürtlerin Azerbaycan’da yaşadıkları bazı bölgelerin isimlerini zikrettikten sonra bölgenin bazı şehirlerinde yaşayan Kürt aşiretlerinden bahsetmektedirler. Yâkût,¹⁴² Belazürî,¹⁴³ ve

---

¹³⁹ İbn Havkal, a.g.e., 285.

¹⁴⁰ İbn Havkal, a.g.e., s. 334-336.

¹⁴¹ Müellif meçhul, **Hududü’l-Alem Mine’l-Meşriki İle’l-Mağrib**, (thk. Es-Seyyid Yusuf el-Hâdî), ed-Dâru’s-Sakafe, Kahire 1423 h., s. 119.

¹⁴² Yâkût, I, 129.

¹⁴³ Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvud, **Fütûhu’l-büldân**, Dâru Mektebetil Hilal, Beyrut 1988, s. 317.

daha birçok Müslüman tarih ve coğrafyacı Azerbaycan'ı anlatırken Kürtlerin yaşadıkları yerleri ve aşiret isimlerini saymışlardır.¹⁴⁴

Ermeniye'nin; Kalikala, Hilât, Şimşat, Tiflis, Herzan (Gürcistan) ve Bab el-Lân ile Errân'ın en büyük şehri olan Berzeâ, Beylekân ve Babü'l-Ebvâb'tan müteşekkil üç bölgeden oluştuğunu söyleyen Ebu'l-Fida ayrıca Yâkût'un *el-Müşterek* adlı eserinden yaptığı nekil ile Ermeniye ile ilgili dört bölge taksimatını da eserinde zikretmiştir.¹⁴⁵

Van, Bitlis, Malazgirt, Hilât (Ahlât), Bargiri (Muradiye), Muş, Erzincan, Erciş, Neşva (Nahçıvan),¹⁴⁶ Urmiyye, Uşne, Selmâs, Devin, Bedlis ve Kunduriye Kürtlerin yaşadıkları Ermeniye'nin meşhur şehirleridir.¹⁴⁷ Müslüman coğrafyacılarından aktardığımız bu bilgilere dayanarak;

1. Kürtlerin Azerbaycan'ın belli bölgelerinde yaşadıklarını ve adlarının anlaşmalarda zikredilecek kadar önemli bir konuma sahip olduklarını,
2. Kürtler Müslüman fetihlerinden önce olduğu gibi sonra da, doğuda Faris, kuzeyde Ermeniye ve batıda Bizans sınırları içinde kalan bölgelerde yaşamışlardır, diyebiliriz.

1.2 TALİ COĞRAFİ BÖLGELER

Genel olarak Kürtler Cezîre, Cibâl, Azerbaycan ve Ermeniye coğrafi bölgelerinde yaşamışlardır. Bununla beraber Kürtler buralara yakın diğer komşu tali coğrafi bölgelerde de şehir, köy ve mahalle oluşturacak kadar ciddi bir nüfus halinde yaşamışlardır. Faris, Huzistan, Horasan ve Kirman, Kürtlerin yaşadıkları önemli coğrafi bölgelerdir. Kürtler bu coğrafi bölgelerde kendilerine has yerleşim birimleri oluşturmuşlardır. İbnü'l-Fakih el-Hemedânî,¹⁴⁸ İbn Havkal,¹⁴⁹ İstahrî¹⁵⁰ ve Yâkût el-Hamevî gibi coğrafyacılar eserlerinde Faris coğrafi bölgesinde bulunan Kürtlerin

---

¹⁴⁴ Hoşnaw, a.g.e., a.y.

¹⁴⁵ Ebü'l-Fida, a.g.e., s. 387.

¹⁴⁶ Ebü'l-Fida, a.g.e., s. 388.

¹⁴⁷ Hoşnaw, a.g.e., a.y.

¹⁴⁸ İbnü'l-Fakih el-Hemedânî, *Kitabü'l-büldan*, (thk. Yusuf el-Hadî), 1. Baskı, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1996, s. 410.

¹⁴⁹ İbn Havkal, a.g.e., s. 269.

¹⁵⁰ el-İstahrî, *el-Mesalik ve el-Memalik*, Leiden 1927, s. 53.

yaşadığı yerler için “Zumumü’l-Ekrad”¹⁵¹, “Rumumü’l-Ekrad” veya “Zummü’l-Ekrad”, “Rammü’l-Ekrad”¹⁵² gibi ifadeler kullanmışlardır. Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-büldân* adlı eserinde bu ifadelerden “ramm”, çoğul kullanım için de “rumum” sözcüğünü kullanmıştır. Yâkût ayrıca Kürt toplulukları hakkında bazı sosyolojik ve sayısal bilgiler de aktarmaktadır.

1.2.1 Faris (فارس)

Faris ismi daha çok İslam coğrafya kaynaklarında kullanılan bir isimdir. Bu isimle kast edilen coğrafi bölge, “şimdiki İran’ın güney doğusunda, kuzeyden Irak-ı Acem, güneyde Basra körfezi, doğuda Kirman ve batıdan İran Kürdistan’ı ile çevrili bir eyalet olup merkezi Şiraz’dır. Ortaçağda beş idari bölgeye ayrılıyordu: İstahr, Erdaşir, Hurre, Dârâbcird, Sabûr, Fannâ-Husrav. Bunlardan başka beş *ramm*(Kürt konağı)daha vardı.”¹⁵³

Faris bölgesinde Kürtlerin yaşadıkları bazı yerleşim birimleri için kullanılmış olan bir sözcüktür. Çoğulu rumum (رُموم) olan “ramm” (رَمُّ), Farsçada Kürtlerin ikamet yerleri ve evleri demektir. Konunun ehemmiyetine binaen Yâkût’un bu rammlar hakkında verdiği bilgileri burada aktarıyoruz. Yâkût’un zikrettiği rammlar şunlardır.¹⁵⁴

Ramm el-Hasan b. Cîleviye (جیلویه): Diğer bir ismi “Bâzincân” (البازنجان) bu ramm Şiraz’a 14 fersah mesafededir.¹⁵⁵

Ramm Erdam b. Cevânâbeh (جوانابه): Şiraz’a 26 fersah uzaklıktadır.¹⁵⁶

Ramm el-Kasım b. Şehriyar: el-Gûriyân (الكوريان) diye de isimlendirilen bu ramm Şiraz’a 50 fersah uzaklıktadır.¹⁵⁷

---

¹⁵¹ İbn Hurdazbih, Ebû’l-Kâsım Ubeydullah b. Abdillâh, *el-Mesalik ve el-Memalik*, Dâru Sâdır, Beyrut 1889, s. 11.

¹⁵² Yâkût a.g.e., IV, 226.

¹⁵³ Huart Cl., “Faris”, *İ.A.*, IV, İstanbul, 1988, s. 471.

¹⁵⁴ Yâkût a.g.e., III, 71.

¹⁵⁵ Yâkût a.g.e., a.y.

¹⁵⁶ Yâkût a.g.e., a.y.

¹⁵⁷ Yâkût a.g.e., a.y.

Ramm el-Hasan b. Salih: es-Sorân (السوران) diye de isimlendirilir ve Şiraz'a yedi fersah uzaklıktadır.¹⁵⁸

Faris coğrafi bölgesinde bulunan Rammü'l-Ekrad yerleşim birimlerine ait nahiyeler ve nehirler vardır. Dağlar arasında bulunan bu yerleşim birimlerinde hurma ve çeşitli meyva ağaçları bulunan bahçeler vardır ve doğal kaynaklar bakımından zengin bir bölgedir. ez-Zîzan diye isimlendirilen Rammu Ahmed b. Salih bu bölgede bulunan rammlardan biridir.¹⁵⁹

Yâkût'unda kendisinden rivayette bulunduğu İstahrî ise Faris ikliminde beş ramm olduğunu ve bu rammlardan her birine bağlı şehir ve köylerin bulunduğunu söylemektedir. Her nahiyenin haracı Kürtlerden bir reisin sorumluluğundadır. Bu reisler Kafilelerin güvenliği, yolların korunması ve gerektiğinde sultanın vekillerine koruma olarak erkeklerin yollara ikamesi ile yol güvenliğinin sağlanması gibi yükümlülükleri yerine getirirler. İstahrî bu rammların beylikler (الممالك) gibi olduğunu da söylüyor. İstahrînin zikrettiği rammlar şunlardır.¹⁶⁰

Ramm Cîleviye: Bu ramm bir Kürt kabilesi olan Zenican ismiyle bilinmektedir ve Esbehan'ın bitişiğinde bir nahiyededir. Bu rammin hudutları bir taraftan İstahr, Errecan ve Beyda'da, bir tarafı Esbehan, bir tarafı Hozistan diğer bir tarafı da Sabur nahiyesinde son bulur. Bu ramm'a bağlı köy ve şehirlerde meydana gelen olaylar bu ramm için Esbehan'da işleri zora sokar.¹⁶¹

Ramm Şehreyar: Diğer bir adı ramm Bazıncan olup Şeyriyar ve Bazıncan'da yaşayan Kürtlere ait bir rammdır. Bazıncan'da yaşayan herkesin Faris'da arazisi ve birçok köyü vardır.¹⁶²

---

¹⁵⁸ Yâkût a.g.e., III, 71.

¹⁵⁹ Yâkût' unez-Zizan (الزبان) diye aktardığı isim Madkisi'de ed-Divan (الديوان) şeklinde geçmektedir. Bkz. Makdisî, Muhammed b. Ahmed, **Ehsen et-Tekasim fi M'arife el-Ekalim**, (nşr. M. J. de Goeje) Leiden 1877, s. 447.

¹⁶⁰ bkz. İstahrî, a.g.e., s. 98-99.

¹⁶¹ İstahrî, a.g.e., a.y.

¹⁶² İstahrî, a.g.e., a.y.

Ramm ez-Zizan: Hasan b. Salih'e ait olan bu ramm Sabur kûresindedir. Bir hududu Erdişîr Hurre'de biter ve ardından Sabur kûresi'nin hududu gelir. Bu kûrenin kıvrımlarında bulunan tüm köy ve şehirler Sabur'a bağlıdır.¹⁶³

Ramm er-Reyhan: Ahmed b. el-Leys'e ait olup Erdişêr Hurre'nin kûresinin dâhilindedir. Bir hududu denize ulaşır ve Erdişêr Hurre kûresinin başkaca üç hududunu daha ihata eder. Bu kûrenin kıvrımları dâhilinde olan tüm köy ve şehirler bu ramm'a bağlıdır.¹⁶⁴

Ramm el-Kariyan: Bu ramm'ın bir tarafı Beni es-Saffar sahillerinde bir tarafı da Ramm er-Reyhan'da son bulur. Bir diğer tarafı da Kirman hududuna ulaşır ve oradan da Erdişêr Hurre'ye ulaşır. Tamamı Erdişêr Hurre dâhilindedir."¹⁶⁵

Ayrıca Yâkût Faris maddesinde de bu ramlardan bahsederek bunların beş ramm olduğunu söylüyor. En büyükleri Ramm Cileviye, sonra Ramm Ahmed b. el-Leys, sonra Ramm Ahmed b. es-Salih, sonra Ramm Şehriyar, sonra Ramm Ahmed b. el-Hasan'dır. Yâkût'a göre Kürtlerin mahalleleri ve konak yerleri olan Faris bölgesindeki bu rammlarda Kürtler'e ait beş yüz binden fazla kıl çadır vardır. Kürtlerde Araplar gibi yaz ve kış boyunca otlak yerlerde meralar aramaktadırlar.¹⁶⁶

Kürtlerin, Faris bölgesinde Yâkût'un "er-Rumum el-Ekrad" diye işaret ettiği yerleşim birimleri dışında başka yerleşim birimlerinde de var olduklarına dair hem Yâkût'un hem de diğer coğrafyacıların eserlerinde bazı bilgiler yer almaktadır. Yâkût Meyyâfârikîn maddesinde ahalinin savaş sonrası Faris bölgesine nasıl götürüldüklerini söylemektedir. Meyyâfârikîn Fars kralı Kubaz b. Feyroz zamanına kadar da Bizanslıların elinde idi. Diyarbekir ve Diyar Rabia'ya saldıran Kubaz b. Feyroz buraları fethederek ahaliyi esir alır ve kendi ülkesine götürür. Burada onlara Faris ve el-Ahvaz arasında bir şehir yaptırır ve onları burada mecburi iskâna tabi tutar. Kürtlerin mecburi

---

¹⁶³ İstahrî, a.g.e., a.y.

¹⁶⁴ İstahrî, a.g.e., s. 98.

¹⁶⁵ Yâkût, III, 71; ayrıca bkz. İstahrî, s.114.

¹⁶⁶ Yâkût, IV, 238.

iskâna tabi tutuldukları şehir Ebezkubaz'dır. Bu şehrin Errecan olduğu, ayrıca bu şehre yukarı Asitan dendiği de rivayet edilmiştir.¹⁶⁷

İslam coğrafyacıları, Faris bölgesindeki Kürt mahalleleri, hane adetleri, aşiret isimleri, köy ve yer isimleri hakkında kapsamlı bilgi vermektedir. İstahrî, beş yüz bin hâne, yüz mahalle ve her mahalleden bin süvarinin çıktığından bahsetmektedir.¹⁶⁸ Yakubî Esbehan'ın rûstaklarından bahsederken, Kâmedân (القامدان) ve Fehmân (فهمان) adlı iki rûstak'ın sakinlerinin Kürt olduğu bilgisini vermektedir.¹⁶⁹ İstahrî'de de Esbehan'ın önemli şehirlerinden birinin adının "Kurd" olduğunu naklediyor.¹⁷⁰ Yâkût'da aynı isimde İstahar küresine bağlı bir şehrin varlığından bahsetmektedir¹⁷¹.

İbn Havkal ise Faris bölgesinde bulunan bu yerleşim alanlarını "zumm" çoğul kullanım içinde "zumum" ifadesini kullanır ve her zumma bağlı bir arada bulunan köy ve şehirlerin varlığına değinir. Bu zumlara bağlı kasabaların ödemek zorunda oldukları haraç kendi aşiret reislerinin garantisi altındadır. Bu reis, kasabasının çıkarlarını koruma, kabilelerin düzenlenmesini, yol güvenliğini ve Sultan kasabaya geldiği zaman gerekenleri yapma sorumluluğunu üstlenmiş kişidir. İbn Havkal'da bu zumumların beylikler gibi olduğunu söylemiştir.¹⁷²

İbn Havkal Faris bölgesinde yaşayan Kürtlerin nitelikleri ile ilgili bilgi verirken şunları yazmaktadır: "Kürtler koyun sürülerine, dişi kısıraklara ve beygirlere sahiptirler. Kürtlerde deve azdır. Esbehan hududunda bulunan Mazincan hariç Kürtlere ait hiçbir at serbest dolaşmamaktadır. Hayvanları bariz ve meşhurdur. İyi hal ve davranış üzeredirler. Koyun sürülerine sahip olma ve sulak otlaklar edinme konusundaki davranışları Araplara benzemektedir. Yüz mahalleyi aşkın oldukları söyleniyor. Ben bu mahallelerden yüz küsur tanesini zikrettim."¹⁷³

---

¹⁶⁷ Yâkût, V, 235-236.

¹⁶⁸ İstahrî, a.g.e., s. 99.

¹⁶⁹ Yakubî, **el-Büldân**, Darü'l-Kutubü'l-İlmiye, I. bs., Beyrut 1422 h., s. 44.

¹⁷⁰ İstahrî, a.g.e., s. 103.

¹⁷¹ Yâkût, IV, 450.

¹⁷² İbn Havkal, a.g.e., s. 269.

¹⁷³ İbn Havkal, a.g.e., 240-241.

Müslüman coğrafyacılarından edindiğimiz bilgilerden hareketle, Kürt olduğunu düşündüğümüz Meyyafarikîn ahalesinin bir kısmı esir edilerek Faris bölgesine götürülmüştür.¹⁷⁴ Bazı Kürtlerde savaşların doğurduğu olumsuz koşullar sonucu Faris bölgesine göç etmişlerdir. Esas geçim kaynakları hayvancılık olan Kürtlerin ise muhtemelen asıl yaşadıkları coğrafyanın dışında, Faris bölgesine yeni otlaklar bulmak için göç etmişlerdir. Müslüman coğrafyacıların kaynakları bize Kürtlerin karakterleri, ekonomileri, aşiret isimleri, yönetim şekilleri, tarım ve hayvancılığa verdikleri önem hakkında geniş bilgi sunmaktadır. Bu bilgilerde Kürtlerin göç ettikleri yeni yerleşim birimlerinde topluluklar halinde yaşamaya devam ettiklerini görüyoruz. Yaşadıkları yerlerde kendilerine özgü isimlerini, yaşam tarzlarını, karakterlerini ve aşiret yapılarını korumuşlardır. Kürtler yaşadıkları bazı yerlerin, kendi etnik kimlikleri veya aşiret isimleri ile isimlendirilmesinde etkili olmuşlardır.

1.2.2 Kirman (كِرْمَانُ)

İran'ın güney doğusunda bulunan Kirman eyaleti, Kürtlerin genel olarak yaşadıkları coğrafi bölge dışında kalır. “İran'ın büyük merkezi çölünün güney batısında”¹⁷⁵ olan Kirman bölgesi sınırları hakkında Yâkût şu bilgileri vermektedir: “Kirmân 90° boylam ile 30° enlem arasında olup dördüncü iklimde yer almaktadır. Bu vilayet Horasan, Sicistan, Mukran ve Faris vilayetleri arasında büyük şehirleri ve köyleri olan gelişmiş büyük bir nahiye ve meşhur bir vilayettir. Doğu sınırı Belûs dağları ardından Mukran ve Mukran ile deniz arasındaki çöl, batı sınırı Faris toprakları; kuzey sınırı Horasan çölüdür. Meşhur şehirleri Cireft, Mûkân, Habîs, Bemm, Sirecân, Nermasir ve Burdesir'dir. Burada tarım ve hayvancılıkla birlikte birçok hurma bahçesi de vardır.”¹⁷⁶

Kürtlerin Kirman'da yaşadıklarına dair bilgiyi İbn Havkal'dan öğreniyoruz. Ona göre Kürtler, doğaları gereği burada da Kirman'ın meşhur erişilmez dağlarını kendilerine yurt edinmişlerdir. Kufs dağları Kirman'ın meşhur erişilmez dağlarıdır. Güneyi deniz olan bu dağların Kuzey sınırı, Cüruft, Ruzbar ve Kûhistan'dır. Bu bölgede

¹⁷⁴Yâkût, V, 238.

¹⁷⁵ Kramers J.H., “Kirman maddesi”İ.A., VI, İstanbul 1988, s. 815.

¹⁷⁶ Yâkût, IV, 404; ayrıca bkz. İbn Havkal, a.g.e., s. 305.

yaşayan yedi Kürt kabilesi vardır ve her kabilenin başında kendilerinden bir lider vardır. Bu liderler Kürtlerin arasından seçilmiş kişilerdir. İbn Havkal'ın rivayetine göre her bir Kürt mahallesinden çıkan savaşçı grupların sayısı on bin kişi civarındadır ve dayanışma içinde olan, zapt edilemeyen bu gruplar merkezi otorite içinde ciddi sorunlara sebebiyet vermişlerdir. Sultan otoriteye boyun eğme konusunda direnen bu Kürt grupları engellemek için cesurca akınlar düzenlemiştir. Buna rağmen bu Kürt gruplar Kirman'da Sicistan'ın çöllerinde ve Faris sınırına kadar olan bölgelerde yol kesmeye ve yolcuları korkutmaya devam etmişlerdir. Sultan otoriteye boyun eğmeyen bu Kürtleri yerlerinden söküp atarak cesaretlerini kırmayı, yaşadıkları yerleri denetim altına almayı, Kürt mahallelerini harap etmeyi başarmıştır. Sultan daha sonra bu Kürt grupların bir kısmını kendi hizmetine almıştır. Bir kısmını da ülkenin güvenli bölgelerinde mecburi iskana tabi tutmuştur.¹⁷⁷

İbn Havkal Kürtlerin mecburi iskana tabi tutuldukları sözkonusu güvenli bölgelerin nereler olduğu hakkında herhangi bir bilgi vermiyor.

Faris, Horasan ve Kirman'ın sınırlarının kesiştiği bölgelerde Kürtlerin yaşaması normaldir, çünkü Kürtlerin Faris bölgesindeki varlığı ciddi boyutlardadır. Doğal olarak Faris bölgesindeki Kürtlerin ve yaşadıkları mahallelerin uzantılarını Kirman gibi uzak bir bölgede de görüyoruz. Her yerde olduğu gibi Kürtler burada da erişilmez ve görkemli dağları kendileri için doğal sığınaklar olarak seçmişlerdir. Kürtlerin aşiret tutuculuğu, otoriteye boyun eğmeme konusundaki dirençleri ve sert mizaçları burada da görülmektedir. Ancak merkezi otorite Kürtleri kontrol altına almak için her türlü yola başvurarak, onları doğal barınakları olan dağlardan söküp atma ve tehcir yoluna başvurmuştur.¹⁷⁸

1.2.3 Horasan (خُرَاسَانُ)

Arap coğrafyacılar göre, Horasanın hudutları, doğuda Sicistan ve Hindistan, batıda Guz'lar sahrası ve Cürcân, kuzeyde Mâverâü'n-Nehr ve güneybatıda Faris sahrası ve Kumis/Irak-ı Acem'den müteşekkildir. Günümüzde ise Horasan,

¹⁷⁷ İbn Havkal, a.g.e., s. 309.

¹⁷⁸ Hoşnaw, a.g.e., s. 129.

Türkmenistan, İran ve Afganistan arasındaki toprakları kapsamakta olup eski Horasan'ın yarısı kadar bir bölgedir. Horasan'ın meşhur şehirleri; Merv, Nisabur ve Belh olup Kûhistan da Horasan'ın batısında meşhur, ferah ve geniş bir bölgedir.¹⁷⁹

Yâkût'a göre Kürtlerin yoğun bir şekilde yaşadıkları Kûhistan(قُوهِسْتَان) ismi dağlık ülke anlamındadır. Çünkü Farsça "Kuh" dağ anlamındadır Bundan dolayı acem ülkesinin birçok yerine Kûhistan denilir. Ancak bu isimle meşhur olan Kûhistan'ın sınırları, bir taraftan Herat dolaylarına ulaşır ve oradan da Tolan dağlarına uzanarak Nihavend, Hemedan ve Burucerd yakınlarına ulaşır. Bu sınırlar dahilinde bulunan dağların tamamı bu isimle anılmaktadır, ki bu dağlar Herat ile Neysabur arasında bulunan dağlardır. Kûhistan'a bağlı bu şehirler ve köyler birbirinden uzak, dağınık ve etrafları çöllerden ibarettir. Kûhistan'da yerleşim Horasan'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi iç içe değil dağınıktır. Kûhistan'a bağlı şehirlerinin birçoğunun dış kısımlarını oluşturan kırsal kesimde koyun, deve vb. sürü sahibi ile Kürtler oturmaktadır. Buralarda yaşayan insanlar akan bir nehir olmadığı için su ihtiyaçlarını su kaynakları çeşme ve kuyulardan karşılamışlardır.¹⁸⁰

İstahrî ise bölgede Enhuz'un¹⁸¹ (أَنْحُذُ)küçük bir şehiri olan Uşturc'a (أَشْتُرْج) bağlı yedi köy ve bu köylerde oturan sürü sahibi Kürtlere ait evler hakkında bilgi vermektedir.¹⁸²

1.2.4 Hûzistan (خُوْزِسْتَانُ)

Arap coğrafyacılarına göre Huzistan'ın sınırlarını, batıda Vasit ve Dur er-Rasibî nahiyesi, güneyde 'Abbadan'dan Mehruban'a kadar deniz, doğuda Faris ve Irak'ı Acem, kuzeyde Kerha mecrâsı ile Lûr dağları teşkil etmektedir. Eyâletin bu günkü hudutları ise şunlardır: Kuzeyde Zagros dağ silsilesi, batıda Kerha, güneyde Cerrahî veya Tab ırmağı ile Karun ve Kerha'nin Şatt al-'Arab ile birleştiği yerden başlayarak, çöl arasında çekilen mevhum bir hat ve doğuda, Kürdistan'dır." Sukû'l-Ahvaz, Sus,

¹⁷⁹ Huart Cl., "Horasan" İ.A., V/I, İstanbul 1988, s. 560.

¹⁸⁰ Yâkût, IV, 416.

¹⁸¹ Yâkût'a bu şehir Endehûz'dur (أَنْدَهُوْذُ)ve Belh ile Merv arasında bir yeredir. Yâkût, I, 260.

¹⁸² İstahrî, a.g.e., s. 271.

Cundîşabur, Tustar, ‘Askar Mukram, Ram-Hormuz, Davrak (daha sonraları Tib, Korkuba, Cobbî ve Hısn Mehdî) Huzistan’ın en önemli şehirleridir.¹⁸³

Yâkût, Hûzları anlatırken Hûzistân ülkesinden bahseder ve Hûzların yaşadığı yerlerin Esbehan civarı, Lûr dağları Vâsıt, Basra ve Faris arasında kalan Ahvaz dolayları olduğu bilgisini vermektedir. Hûzların yaşadıkları en önemli şehirleri Tuster, Cündisapur, Îzec, Esbehan’dır. Bölgede genelde Farsça ve Arapça konuşulmasına rağmen yöre halkının kendilerine ait, konuştukları başka bir dilleri vardır. Hûzca diye isimlendirilen bu dil Yâkût’un beyanına göre İbranice, Süryanca, Arapça ve Farşça dışında bir dildir. Yâkût, aynı maddede bölge halkı ile ilgili verdiği bilgiye göre, Sâbur zü’l-Ektâf, Cezîre, Âmed ve başka Anadolu şehirlerini işgal ettikten sonra bu şehirlerde esir ettiği ahalsinin önemli bir kısmını beraberinde götürerek Hûzistan’ın çeşitli yerlerinde mecburi iskâna tabi tutmuştur. Hûzistan’ın sınırları içersinde dağılıp çoğalan bu insanlar buraları kendilerine vatan edinmişlerdir.¹⁸⁴

Huzistan bölgesinde ayrı bir öneme sahip olan Lûr bölge ve dağı hakkında Ebü’l-Fida şu bilgileri vermektedir. Lûr Huzistan’ın rûstaklarından ve “Lûristan” diye isimlendirilen bir dağ da vardır. Lûr veya Lûristan dağı, Tustar ile Esbehan arasındadır ve bu dağın uzunluğu altı günlük mesafedir. Bu dağlarda büyük Kürt toplulukları yaşamaktadır ve Lûr’ların hükümdarları kendi aralarından seçkin kimselerdir.¹⁸⁵

---

¹⁸³ Huart Cl., “Hûzistan”, **İ. A.**, V/I, İstanbul 1988, s. 624.

¹⁸⁴ Yâkût, II, 405; V, 235-238.

¹⁸⁵ Ebü’l-Fida, a.g.e., s. 313.

İKİNCİ BÖLÜM

MU‘CEMÜ’1 -BÜLDÂN’A GÖRE KÜRTLERİN YAŞADIĞI YERLER VE KÜRTLERİN YAŞADIĞI YERLERDEKİ DAĞ VE NEHİRLER

Birinci bölümde Yâkût ve diğer coğrafyacıların eserlerinden hareketle belirlemeye çalıştığımız sınırlar dâhilinde kalan yerleşim birimleri ile ilgili bilgi verdik. Kürtlerin yaşamış oldukları kanaatinde olduğumuz bu yerleşim birimleri; şehirler, kûreler, köyler, beldeler, kaleler, manastırlar ve Kürtlerin yaşadığı yerlerdeki dağ ve nehirler diye tasnif ettik. Bazı yerleşim birimleri hem şehir hem de kale olarak geçmektedir. Bu gibi yerleri verilen bilginin önemine göre tasnif ettik. Yâkût, bu yerleşim birimlerinden bazılarının etnik yapısına değinirken bazılarının etnik yapısına değinmemiştir. Mümkün olduğu kadar diğer İslam coğrafya kaynaklarından da yararlanarak Kürtlerin yaşadığı fakat Yâkût’un etnik yapısına değinmediği bu yerlerin etnik yapısını tespit etmeye çalıştık. Bu konuda zaman zaman Evliya Çelebi’nin *Seyahatnâmesi* ile Bozarslan’ın Şemseddin Sami’nin *Kamûsu’l-A’lâm*’ını esas alarak yaptığı “Tarihteki İlk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürtler” adlı esere de atıfta bulunduk.

2.1 KÜRTLERİN YAŞADIĞI YERLER

2.1.1 Şehirler

Âmid (آمد): “Zannımca Âmid Rumca bir kelimedir” diyen Yâkût’a göre; Âmid, Diyarbekir’in siyah taşlardan inşa edilmiş korunaklı, güvenilir, tarihi, en büyük, en

görkemli ve en meşhur şehridir. Dicle'nin yükseklerinde yer almaktadır. Şehrin ortasında elle ulaşılabilir, yaklaşık iki arşın derinliğinde su kaynakları ve kuyuları vardır.¹⁸⁶

el-Cezîre'yi fethettikten sonra Âmid'e yönelen İyad b. Ganm, Âmid'i 20/640–641 senesinde savaş sonrası fethetmiştir.¹⁸⁷ Daha sonra ahali ile mabetlerinin ve müştemilatının kendilerine kalması karşılığında, yeni bir mabet yapmamaları, savaşlarda Müslümanlara yardım etmeleri, onlara yol göstermeleri ve köprüleri tamir etmeleri üzerine antlaşma yapılmıştır. Şayet ahali antlaşma maddelerinden birineaykırı davranırsa, onlar için sözkonusu olan zimmîlik statüsü ortadan kalkmış olacaktır. Her sanat dalından alimin nispet edildiği Âmid, Yâkût'un yaşadığı dönemde Mesut b. Mahmut b. Muhammed b. Karaaslan b. Artuk b. Eksep'in hâkimiyeti altındadır. Ebu'l-Kasım el-Hasan b. Bişr el-Âmidî, Yâkût'un Âmid'e nispet edilen ettiğîâlimlerden biridir.¹⁸⁸

Yâkût Âmid hakkında yazdıklarında hiçbir etnik unsura değinmemiştir. Kürtlerin burada yaşadığına dair bir bilginin zikredilmemesi burada Kürtlerin olmadığı şeklinde anlaşılmalıdır.

Bâ'eşikâ (بَاعْشِيكَا):Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Bâ'eşikâ,Dicle'nin doğusunda Ninova dolaylarında Musul'a bağlı bir şehirdir. Şehirde bahçeleri sulayan bir nehir vardır. Bu nehirle birçok değirmen döner. Burada emirlik sarayı bulunurdu ve nehir şehrin ortasında iki kola ayrılır. Bahçelerindeki ağaçların birçoğu zeytin hurma ve narenciye ağaçlarıdır. İçinde kumaş satılan kapalı çarşısı ve hamamları bulunan büyük bir çarşısı ve minaresi olan güzel büyük bir camisi vardır. Zahit bir şeyh olan Ebu Muhammed er-Razanî'nin kabri de buradadır. Bâ'eşikâ ile Musul arası üç dört fersahtır.¹⁸⁹

---

¹⁸⁶ Yâkût, I, 56.

¹⁸⁷ Başka tarihçiler Âmid'in 17/638–639 veya 19/640 yılında fethedildiğini kaydetmişlerdir. bkz. Belâzurî, a.g.e., s. 176.

¹⁸⁸ Yâkût, I, 56.

¹⁸⁹ Yâkût, I, 324.

Bâbirt (بَابِرْت):Yâkût, muhtemelen bu günkü Bayburt olan Bâbirt'in Bizans topraklarında Ermeniyeye dolaylarında güzel bir şehir olduğunu ve bilgiyi Bâbirt'li bir fakihden öğrendiğini söylemektedir.¹⁹⁰

Bâcuneys (بَاجُنَيْس):Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Bâcuneys Dördüncü Ermeniyeye'ye bölgesinde Ahlât'a bağlı Erciş ile beraber zikredilen kadim bir şehirdir. İyaz b. Ganm tarafından fethedilmiştir. Ayrıca Yâkût'un kaynaklarından Mis'ar b. Mühelhel, Bâcuneys'in Benu Salim'in yurdu olduğunu ve orada nadir bulunan bir tuz madeni ile magnezyum ve bakır madenlerinin olduğunu söylemektedir.¹⁹¹

Beled (بَلَد): Farsça ismi "Şehrabaz" olan Beled "Belet" şeklinde telaffuz edilmiştir. Musul'un üst taraflarında kadim bir şehirdir. İkisinin arası yedi fersahtır. Nusaybin ile arası 23 fersahtır. Beled'e çok sayıda ilim adamı nispet edilmiştir.¹⁹²

Berka'îd (بِرْقَعِيد):Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Başezza mukabilinde Nusaybin'in Musul Bakaa'sı tarafında küçük bir şehirdir. Yâkût, Ahmed b. el-Tayyib es-Serahsî'nin; "Barka'îd, Musul'a bağlı el-Bıka'a küresinden büyük bir şehirdir. Burada birçok tatlı su kuyuları vardır. Geniş bir belde olup üç kapılı bir suru vardır. Bu kapılar Şehir kapısı, Cezîre kapısı ve Nusaybin kapısıdır. Cezîre kapısında Eyüp b. Ahmed'e ait bir bina vardır. Belde de 200 dükkân vardır" dediğini rivayet etmiştir. Yâkût, bu tasvirlerin hicretten sonra 300 senesi civarında şehre ait bilgiler olduğunu söyledikten sonra, eskiden Barka'îd'in Musul ile Nusaybin arası kervanların geçiş güzergâhı olduğunu, şimdilerde ise harabeye dönüşmüş küçük bir yer olduğunu kaydetmektedir.¹⁹³

Bertûbe (بِرْطُوبَة): Kirkisiya yakınlarında Habur'a bağlı Malik b. Tevk meydanı karşısında Fırat kenarında küçük bir beldedir.¹⁹⁴

---

¹⁹⁰ Yâkût, I,307.

¹⁹¹ Yâkût, I, 314.

¹⁹² Yâkût, I, 481-482.

¹⁹³ Yâkût, I, 387.

¹⁹⁴ Yâkût, I, 385.

Bevâzic (البَوَازِجِ): Aşağı Zap'ın Dicle'ye aktığı yerde Tikrit yakınlarında Musul'a bağlı bir şehirdir.¹⁹⁵

Beycen Kûrd (بَيْجَن كُورِد): Kürt adını taşıyan kalelerden biri olup Yâkût'un verdiği bilgiye göre "Ermeniye topraklarından Erzenu'r-Rum ile Kars arasında bir kale ve şehirdir".¹⁹⁶

Bîr (البِيرُ):Şehrezûr dolaylarında müstahkem bir şehirdir.¹⁹⁷

Bîre (البِيرَةُ): Muhtemelen bu günkü Birecik olan Bîre, Yâkût'un verdiği bilgiye göre Suğûrile Halep arasında Sumaysat yakınlarında bir şehirdir. Müstahkem bir kalesi vardır ve bu kaleye bağlı geniş nahiyeleri vardır. Bîre Yâkût'un yaşadığı dönemde Melik ez-Zahir Muciriddin Ebu Süleyman Davut b. el-Melik Yusuf b. Eyyüp'e bağlı bir yer idi.¹⁹⁸

Burzemehran (بُرْزَمَهْرَانُ): Cezîretü İbn Ömer yakınında bir şehirdir ve Der Ebbun manastır bu şehirdedir.¹⁹⁹

Daretu (الدَّارَةُ): Kirkisya yakınında Habur'a bağlı bir şehirdir.²⁰⁰

Dekuka (دَقُوقَاءُ): Erbil yöresinde bir şehirdir.²⁰¹

Deyru'r-Rummân (دَيْرُ الرُّمَّانِ): Çölde Rakka ile Habur arasında Irak'tan Şam'a giden kabilelerin güzergâhında Pazar yerleri olan büyük bir şehirdir.²⁰²

Dînever (دِينَوْرُ): Yâkût'un verdiği bilgiye göre; Kırmısın yakınlarında el-Cebel'e bağlı bir şehir olup Hemedan'ın üçte ikisi kadardır. Ekinleri ve meyveleri bol, suları ve

---

¹⁹⁵ Yâkût, I, 503.

¹⁹⁶ Yâkût, I, 523.

¹⁹⁷ Yâkût, I, 525.

¹⁹⁸ Yâkût, I, 526.

¹⁹⁹ Yâkût, I, 381–382.

²⁰⁰ Yâkût, II, 424.

²⁰¹ Yâkût, II, 459.

²⁰² Yâkût, II, 511.

terası olan bir yerdir. Ahalisinin tabiatı Hemedan ahalisinin tabiatından daha güzeldir. Birçok hadisçi ve edebiyatçı şahsiyet Dinever'e nispet edilmiştir.²⁰³

Yakubî buranın nüfusunun Arap ve Acemler'den oluştuğunu, Mesu'dî de eş-Şihancanî Kürtlerinin burada yerleşik olduklarını söylüyor. Dinever'deki Acem nüfusun büyük bir çoğunluğu Kürttür.²⁰⁴ El-Bekrî de Dînever'deki bazı Kürt aşiretlerin isimlerini zikretmektedir.²⁰⁵

Diyarbakir (ديار بكر):Yâkût'un verdiği bilgiye göre; geniş ve büyük bir bölgedir. Sınırı ise, Dicle'nin batısından Nusaybin'e nazır el-Cebel'e uzanır, oradanda tekrar Dicle'ye kıvrılarak Hıskeyfâ, Âmid ve Meyyâfârikîn'i kapsar. Bazı yerlerde Dicle'yi aşır Siirt, Hizan, Hânî ve bunların arasında kalan yerlere kadar uzanır. Muhaddislerden Ömer b. Ali b. el-Hasan ed-Diyarbakirî buraya nispet edilmiştir ve Cübbaî'den hadis dinlemiştir.²⁰⁶

Düneysir (دُنَيْسِر): el-Cezîre'de Mardin yakınında meşhur büyük bir beldedir. Bir diğer adı da "Koç Hisar"dır. Çocukken burasını gören Yâkût Düneysir'in bir köy kadar olduğunu ancak otuz yıl sonra gördüğünde Düneysir'in ve çarşılarının büyüdüğünü, ahalisinin çoğaldığını ve eşsiz bir şehir olduğunu kaydetmiştir. Düneysir'de akan bir nehri yoktur. İçme suyu kaynakları, güzel tatlı su kuyularıdır. Güzel bir havası vardır ve toprakları taşlıktır.²⁰⁷

Ercîş (أَرْجِش): Büyük Ermeniye dolaylarında Ahlat'a yakın tarihî bir şehirdir. Ahalisinin büyük çoğunluğu Hıristiyan Ermenidir.²⁰⁸

Erîvecan (أَرِيَّعَان):Yâkût'unMisar'dan yaptığı rivayete göre çölde ağaçları, kükürtlü sıcak suları, minesini, boraksı ve tuzları çok olan, dağlar arasında, Hemedan'a

---

²⁰³ Yâkût, II, 545.

²⁰⁴ İbn Havkal, a.g.e., s. 358; Hoşnaw, a.g.e., s. 177.

²⁰⁵ el-Bekrî, Ebu Ubeyd Abdullah b. Abdilaziz b. Muhammed el-Endelusî, **el-Mesâlik ve'l-Memâlik**, I-II, Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, y.y., 1992, s. 344.

²⁰⁶ Yâkût, II, 494.

²⁰⁷ Yâkût, II, 478.

²⁰⁸ Yâkût, I, 144.

gitmek isteyenler için Hulvân'ın sağında Masebazan kûresinde güzel bir şehirdir. Suyu el-Bendenicin'e çıkar, bu suyla hurmalar sulanır. Sirevan'a yakın bir yerdir.²⁰⁹

Erzen (أَرْزَنْ):Yâkût'un verdiği bilgiye göre; Ahlat yakınlarında meşhur bir şehirdir. Korunaklı bir kalesi vardır. Ermeniye'nin en mamur nahiyelerinden biridir. Ancak Yâkû kendisine ulaşan bilgilere göre; Erzen'in şimdilerde harap olmuş durumda olduğunu kaydetmektedir. Erzen İyaz b. Ganm tarafından, el-Cezîre fethettikten sonra Ruha antlaşmasına benzer bir antlaşma ile sulhen fethedilmiştir.²¹⁰

Erzencân (أَرْزَنْجَانُ): Ahalisinin Erzenkan da dediği Erzencân Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Ahlat ile Rum diyarı arasında Ermeniye'ye bağlı büyük bir şehir olup çok sayıda ahalisi vardır. Güzel, bereketli ve temiz bir beldedir. Erzen-i Rum'a yakındır. Ahalisinin ekserisi Ermeni'dir. Belde'de Müslümanlarda vardır ve bu Müslümanlar belde ahalisinin ileri gelenleridir.²¹¹

Esbiren (أَسْبِيرِنُ): Ermeniye'de Erzenü Rum dolaylarında meşhur bir şehirdir.²¹²

Ezremîduht (أَرْزَمِيدُحْتُ):Yâkût'un verdiği bilgiye göre; Ezremîduht son Fars hükümdarlarından bir kraliçenin ismidir. Perviz'in kızı olan bu kraliçe kız kardeşi Bûran'dan sonra krallığın başına geçer ancak dört ay sonra zehirlenir ve ölür. Bu şehir muhtemelen ölen kraliçenin ismi ile isimlendirilmiştir. Karmısın'e yakın küçük bir şehirdir. Diğer bir rivayete göre bu isim "Erzemîduht" diye okunmuştur.²¹³

Ferhan (فَرْهَانُ): Yâkût'un verdiği bilgiye göre; Hamedan'a bağlı bir nahiyedir ve burada tuzculuk yapılan 4x4 fersah büyüklüğünde bir tuz madeni vardır. Madenin olduğu yerde bulunan gölete akıtılan ihtiyaç fazlası sular tuza dönüşür ve ahalinin göletten çıkardığı tuz Kürtler tarafından başka ülkelere satılıyordu.²¹⁴

---

²⁰⁹ Yâkût, I, 167.

²¹⁰ Yâkût, I, 150.

²¹¹ Yâkût, I, 150.

²¹² Yâkût, I, 173.

²¹³ Yâkût, I,168.

²¹⁴ Yâkût, IV, 258.

Fişâbûr (فیشابور): Cezîretü İbn Ömer’de Musul civarında küçük bir şehirdir.²¹⁵

Hakkâri (الهكارية): Cezîretü İbn Ömer’de Musul’un yukarılarında bir şehirdir. Burada el-Hakkariye denilen Kürtler oturmaktadır.²¹⁶

Hamrebirt (خمربرت): Ahlat civarında Hertepirt’dan başka bir şehirdir.²¹⁷

Hanî (حاني): Diyarbekir’da bilinen bir şehrin ismidir. Burada demir madeni vardır ve bu maden buradan başka ülkelere de götürülür.²¹⁸

Hânûka (الخانوقة): Rakka yakınlarında Fırat üzerinde bir şehirdir.²¹⁹

Harran (حران): Yâkût’un verdiği bilgiye göre; Cezîretü Ekrur’da büyük ve meşhur bir şehirdir olup Diyar-ı Mudar’a bağlı bir kasabadır. Anadolu, Şam ve Musul yolu üzerinde olup Hz. Ömer (r.a.) zamanında İyad b. Ganm tarafından Ruha antlaşmasına uygun sulh yapılarak fethedilmiştir.²²⁰

Herûr (هرور): Yâkût, Herûr Hakkâri’ye bağlı, İmadiye ile arası üç mil olan muma ve demir madeni bulunan, suyu çok, doğal kaynakları geniş ve gerçekten de balı çok olan bir şehir olduğunu kaydetmektedir.²²¹

Haseniye (الحسنية): Zaho olması muhtemel olan Haseniye²²² Yâkût’a göre; Musul’un doğusunda bir şehir olup Musul ile Cezîret İbn Ömer arasında bir yeredir.²²³

Hedbâ (الحدباء): Musul şehrinin isimlerindedir. Musul’da akan Dicle’nin dışı doğru bükümlü ve akıntısının da eğri büğrü olmasından dolayı bu şekilde isimlendirilmiş olduğunu kaydetmektedir.²²⁴

---

²¹⁵ Yâkût, IV, 284.

²¹⁶ Yâkût, V, 408.

²¹⁷ Yâkût, II, 388.

²¹⁸ Yâkût, II, 208.

²¹⁹ Yâkût, II, 341.

²²⁰ Yâkût, II, 236.

²²¹ Yâkût, V, 403.

²²² Hoşnaw, s. 169.

²²³ Yâkût, II, 260.

²²⁴ Yâkût, II, 227.

Hemedân (هَمْدَانُ):Yâkût'un verdiği bilgiye göre; Hemedân dağlar arasında suyu tatlı, havası en güzel olan bir yerdir. Hemedân, cemaziyelevvel ayında Hz. Ömer'in (r.a.) öldürülmesinden altı ay sonra Muğirâ b. Şu'ba tarafından h. 24 senesinde zor bir savaştan sonra fethedilmiştir. Dinever dolaylarında birçok saray ve yapı Hemedân'a bağlı sayılır. Bazı Fars âlimleri de Hemedân'ın Cibal'de en büyük şehir olduğunu söylemişlerdir. Suklab'ın komutanı Buhtu'n-Nassr'a yazdığı mektupta: "Ahalisi çok, müstahkem bir şehre ulaştım, erişilmesi imkânsızdır. Nehirleri geniş ve ağaçları iç içe geçmiş haldedir. Savaşçıları çoktur. Onlara saldırdım ama güç yetiremedim" demiştir. Başka bir rivayette de: "Şüphesiz ki Hemedân'ı gören herkes, Hemedân'ın ülkelerin en nezih, en güzeli, en müreffehi, hala kralların yeri ve fazilet sahibi dindar kimseler için bir maden olduğunu görür. Ancak kışı aşırı soğuktur" vurgusu yapılmıştır.²²⁵

Herşene (حَرْشَنَةُ): Malatya yakınlarında Bizans sınırları içinde bir şehirdir. Burasını Seyfuddevle b. Hamdan zapt etmiştir.²²⁶

Hıls (هَيْلس): el-Cezîre'nin Bizans'a yakın tarafında bulunan bir şehir olup ahalisi Ermenidir.²²⁷

Hısnu Mansûr (حِصْنُ مَنْصُورٍ):Yâkût'un verdiği bilgiye göre; Diyar Mudar'a bağlı, Fırat'ın batısında Sumeysat yakınlarındadır. Suru, hendeği ve üç kapısı olan bir şehirdir. Şehrin ortasında bir hisarı ve iki suru olan bir kalesi vardır. Halife Harun Reşid babası Mehdi zamanında Hısn Mansur'u onararak güçlendirmiştir.²²⁸

Hîzân (حِيزَانُ):Yâkût'un verdiği bilgiye göre; Hîzan birçok su kaynağı, bahçe ve ağaçları olan Diyarbekir tarafında Siirt yakınlarında bir şehirdir. Hîzan'da ne Irak ne Cezîre ne de Şam'da bulunan meşe palamudu şahı ve findık vardır. Yâkût'un Nasr'dan yaptığı bir rivette Hizan (حِيزَان) Ermeniye'nin Şirvan'a yakın şehirlerinden olup Selman b. Rabia'nın fethettiği yerlerdendir.²²⁹

---

²²⁵ Yâkût, V, 410.

²²⁶ Yâkût, II, 259.

²²⁷ Yâkût, V, 409.

²²⁸ Yâkût, II, 266.

²²⁹ Yâkût, II, 331.

Hulvân (حُلْوَانُ): Ahalisi Arap, Acem, Fars ve Kürtlerden oluşan Hulvân²³⁰Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Bağdat'tan el-Cibal istikameti izlenince Sevad'ın hududunun ahirinde büyük mamur bir şehirdir. Yâkût'un Ebu Zeyd den yaptığı rivayette; Hulvân'ın en çok olan meyvesi incirdir. Irak'ın dağlık bölgede Hûlvân'dan başka bir şehri yoktur ve zaman zaman Hûlvân'a kar yağdığı da görülmüştür. Bu dağların yüksek doruklarına devamlı bir şekilde kar yağar. Vebanın yaygın olduğu Hûlvân'ın suları kötü ve kükürtlüdür. Sularında zakkum ağacı yetişir. Dünyada benzeri olmayan narı ve mükemmel kalitede inciri kalitesinden dolayı incirin şahı olarak kabul edilir. Etrafında bazı hastalıklar için yararlanılan birçok kükürtlü su kaynağı vardır. Hulvân, ahalisine malları ve memleketleri ile ilgili güvence verdikten sonra barış yolu ile 19/640 senesinde Cerir b. Abdullah tarafından fethedilmiştir.²³¹

Hurrezad Erdeşir (حُرَزَادَ أَرْدَشِيرِ): Musul dolaylarında bir şehirdir.²³²

İrbil (إربيل): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Erbil sağlam, dayanıklı, müstahkem bir kale ve basit geniş boş topraklar üzerine kurulmuş büyük bir şehirdir. Erbil kalesinin derin bir hendeği vardır. Kale şehrin bir tarafındadır. Şehrin surları kaleyi ortasından ikiye ayırır. Kale topraktan yüksek, büyük ve üst kısmı geniş bir tepe üzerindedir. Bu kalede çarşılar, vatandaşlara ait evler ve namaz kılınacak bir cami vardır. Halep kalesine benzemektedir. Ancak Erbil kalesi hem arazi hem de genişlik bakımından daha büyüktür. Erbil iki Zap arasında Musul'a bağlı bir nahiye sayılır. Yâkût, Erbil kalesinin varoşlarında büyük geniş ve uzun bir şehir olduğunu ve bu şehrin Emir Muzafferuddin Gökböri b. Zeynuddin Küçük Ali tarafından imarı edilmiş olup surunun, çarşılarının ve kapalı çarşısının onun zamanında yapıldığını kaydetmiştir.²³³

Erbil'e gitiğini söyleyen Yâkût'un gözüyle Erbil, genişliğine rağmen, yapısal ve karakteristik olarak şehirden çok köye benzemekte olup ahalisinin ekserisi Kürt'dür. Erbil tüm ekilip biçilen alanlarıyla, köylüleriyle ve ilave edilebilecek her şeyiyle Kürt'dür. Erbil'in egemenlik alanına pek çok kale girer. Kafiler için Erbil ile Bağdat

---

²³⁰ Yakûbî, a.g.e., s.71; Hoşnaw, a.g.e., s. 183.

²³¹ Yâkût, II, 290-291.

²³² Yâkût, II, 358.

²³³ Yâkût, I,138.

arası yedi günlük bir mesafedir. Erbil'in etrafında ne bir bahçe ne de içinde akan bir nehir vardır. Ziraatının çoğu bulunup çıkarılmış su akıntılarına dayanmaktadır. İçme suları, yumuşaklık ve tatlılıkta Dicle'nin suyundan pek farklı olmayan temiz, güzel ve tatlı su kuyularındandır. Erbil'in meyveleri civar dağlardan temin edilir.²³⁴

Kâlıkala (قاليقلا):Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Büyük Ermeniye'de Ahlat ve Menazcirt dolaylarında dördüncü Ermeniye'nin kasabalarındandır. Kâlıkâlâ'da Kâlî ismiyle isimlendirilen halı ve kilimler yapılmaktadır. Kalıkala'da Hıristiyanlara ait bir kilise vardır ve bu kilisede kutsal kitaplarını ve haçlarını korudukları kendilerine ait büyük bir oda vardır.²³⁵

Karkisyâ (قَرْقِيسِيَاء):Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Habur nehri üzerinde bir şehirdir. Habur'un Fırat'a döküldüğü yer burasıdır. Habib b. Mesleme el-Fihri' Rakka ahalisinin kabul ettiği sulh anlaşmasının şartlarıyla Karkisyâ'yı fethetmiştir. İyad b. Ganm vefat edince, el-Cezîre'ye vali olan Umeyr b. Sa'd Re's 'Ayn'a vali olur. Habur istikametinden ilerleyerek Karkisyâ'ya kadar gelir ahali kendisine karşı koyunca ilk sulh antlaşmasının şartları yenilenerek Karkisyalılarla yeniden barış yapılmıştır.²³⁶

Karmîsîn (قَرْمِيسِينَ): Yakûbî ve İbn Havkal ahalisinin büyük çoğunluğunun Fars ve Kürtlerden oluştuğunu söylediği Karmîsîn,²³⁷Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Hulvân ile Hemedan arasında bulunan hac yolu üzerinde bir şehirdir. Yâkût'unİbnü'l-Fakih'ten yaptığı rivayete göre ise, Kavaz b. Feyruz ülkesinde temizliği, havası ve suyunun tatlılığı bakımından Karmisin'den daha güzel bir yer bulamaz ve bunun üzerine Karmisin şehrini burada kurar ve burada kendisine bin kişiye bir saray yaptırır.²³⁸

Kasru Şirin (قَصْرُ شِيرِينَ):Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Kasru Şirin, Hemedan'ın Bağdat yolunda Hulvân ile Hemedan arasında Karmisin yakınlarında bir şehirdir. Burada muhteşem binalar vardır. Bu binalar; birbiri ile bağlantılı eyvanlardan, zaviyelerden, hazinelerden, saraylardan, kemerlerden, parklardan, salonlardan,

---

²³⁴ Yâkût, I,138.

²³⁵ Yâkût, IV, 300.

²³⁶ Yâkût, IV, 329.

²³⁷ Yakubî, a.g.e., I, 76; İbn Havkal, a.g.e., s. 358.

²³⁸ Yâkût, IV, 431.

revaklardan, meydanlardan, av bahçelerinden, güç ve kuvvetsimgesi muhteşem odalardan ibarettir.²³⁹

Yâkût'un Muhammed b. Ahmed el-Hemdanî den yaptığı rivayete göre; Dünyanın harikalarından biri olan Kasru Şirin'in inşa edilmesi makamı Karmısın'de olan Kral Perviz'in isteği üzere olmuştur.²⁴⁰

Kûhistan (فُوهِسْتَان): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Kûhistan Farsçada dağlık ülke anlamında bir sözcüktür. Farsça Kûh dağ anlamındadır. Kûhistan'ın bir tarafı Herat civarına ulaşır, oradan da Tolan dağlarına uzanır ta ki Nihavend, Hemedan ve Bırucerd yakınlarına ulaşır. Bu dağların tamamı kûhistan ismiyle müsemma olup Herat ile Neysabur arasında bulunan dağlardır. Abdullah b. Amr b. Kurayz tarafından Osman b. Affan döneminde 29/649–650 senesinde fethedilmiştir. Yâkût, bu dağların tamamının bugün Hasan b. Sabbah taraftarlarının elinde olduğunu söylemektedir. Yâkût'un Ebu Ganm'in Kûhistan'ı dediği Kûhistan, Cireft yakınlarında Kirman'da bir şehir olup Cireft ile Bellus ve Kufs dağları arasında bir yerdedir. Kûhistan'da hurma ağaçları çoktur. İçme su ihtiyaçlarını şehrin içinden baştanbaşa geçen bir nehirden karşılamaktadırlar. Şehrin ortasında bir cami ve bir de kale vardır. Yâkût'un aktardığı diğer bir rivayete göre, Kûhistan'a bağlı şehir ve köyler birbirinden uzak, dağınık ve etrafları çöllerle çevrilidir. Kûhistan'da imar Horasan'ın diğer taraflarında olduğu gibi iç içe değil dağınıktır. Kûhistan'ın şehirlerinin birçoğunun dış kısımları çöldür ve buralarda Kürtler ve sürü sahibi kimseler oturmaktadır. Akan bir nehri olmayan Kûhistan'da içme su kaynakları çeşmeler ve kuyulardır.²⁴¹

Mâkısîn (مَکْسِين): Diyar Rabia'dan Malik b. Tavk meydanı yakınında, Habur'da, zeytinyağı üretiminin olduğu bir şehirdir.²⁴²

Kurd Bân (الکردبان): Faris'da Derabcırd (دَرَابْجَرْد) kûresine bağlı bir şehirdir.²⁴³

---

²³⁹ Yâkût, IV, 358.

²⁴⁰ Yâkût, IV, 358.

²⁴¹ Yâkût, IV, 416.

²⁴² Yâkût, V, 43.

²⁴³ Yâkût, II, 446.

Kureyr (قُرَيْرٌ): Rakka ve Nusaybin arasında bir şehirdir.²⁴⁴

Mavsil (المَوْصِلُ):Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Musul, meşhur büyük bir şehir olup İslam ülkesinin eşi az bulunan büyük, görkemli, nüfusu çok ve geniş arazisi olan bir merkezidir. Göçebe kabilelerin durağıdır. Irak'tan diğer ülkelere buradan hareket edilir. Musul Irak'ın kapısı, Horasan'ın anahtarı ve Azerbaycan'a hareket noktasıdır. Dünyanın üç büyük şehriden biridir. Rivayete göre Musul bu ismi Irak ile el-Cezîre'yi birleştirdiği için almıştır. Diğer bir rivayete göre ise Dicle ile Fırat'ı birleştirdiği için bu ismi almıştır. Musul, Dicle tarafında ve mukabilinde, Ninova'nın doğu tarafında antik temelleri olan bir şehirdir. Musul'un ortasında Cırcis peygamberin kabri vardır.Yâkût'un Hamza'dan yaptığı rivayete göre: Musul'un ismi Farslar zamanında Nûerdeşir idi. Musul'u ilk kez genişleterek şehir haline getiren, kendisine has bir divan oluşturan, köprüsünü, yollarını yapan ve surunu inşa eden kişi Beni Ümmeye'nin son hükümdarlarından olan ve Mervan el-Himar el-C'edî olarak tanınan Mervan b. Muhammed b. Mervan b. el-Hekem'dir. Yâkût, Musul'un bir vilayeti, resatiki ve tutarı dört milyon dirhem olan haracı vardı, şimdilerde ise Musul mamur hale geldi, haracı kat kat arttı ve geliri çoğaldı, demiştir. Taberhan, Sinn, Hadise, Merc, Cuheyne, Mahlebiye, Ninova, Bertulla, Bahuzra, Ba'ezra, Hibtûn, Kermelîs, Me'alle, Ramin, Bacermâ, Dakuka ve Hânîcar Musul'a bağlı yerlerdir.²⁴⁵

Musul'un havasının sıhhatli ve suları tatlıdır. Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Musul'un tek kusuru bahçelerinin az olması, topraklarında akan suyunun olmaması, yazın şiddetli bir şekilde sıcak, kışında soğuk olmasıdır. Musul'un evlerine gelince, evleri mermerden yapıldığı için aydınlık, güzel, sağlam ve zarif görünüşlüdür. Evlerinin tamamında bodrum vardır ve tavan kısmı kavisli olup kesinlikle tavanda ahşap kullanılmıştır. Birini Nureddin Mahmut'un yaptırdığı ve gidişli gelişli büyük, rahat bir yolu olan çarşının ortasında olan, diğerini de muhtemelen Mervan b. Muhammed'in

---

²⁴⁴ Yâkût, IV, 336.

²⁴⁵Yâkût, V, 223.

yenilediği iki camisi vardır. Şehrin suru Cuma namazı kılınan bu iki camiyide kapsamaktadır. Sayılamayacak kadar çok ilim ehli Musul'a nispet edilmiştir.²⁴⁶

Mâyedeşt (مایدشت): Irak'da Hanikin dolaylarında bir kale ve şehirdir.²⁴⁷

Meletye (مَلَطِيَّة): İskender'in bina ettiği şehirlerden olup camisi sahabe tarafından yapılmıştır. Bizans'ın önemli şehirlerindedir ve Müslümanlara ait olan Şam'a sınır bir şehirdir.²⁴⁸

Menâzcırd (مَنَازِجَرْد): Muhtemelen bu günkü Malazgirt olan Menâzcırd hakkında Yâkût'un verdiği bilgiye göre; Ahalisinin Menaz Kurd dediği Menâzcırd, Ahlat ile Bizans arasında meşhur bir şehirdir. Ermeniye'den sayılır. Ahalisi Rum ve Ermeni'dir. Vezir Ebu Nasr el-Menazî buraya nispet edilmiştir. İyi şair ve erdemli bir edebiyatçı olan el-Menazî h. 437 senesinde vefat etmiştir. Ebu Nasr, Diyarbakır Mervanî meliklerine vezirlik de yapmıştır.²⁴⁹

Mere's (مَرَعَش): Bilad-i Rum ile Şam arasında sınırda bir şehirdir.²⁵⁰ Şehrin iki suru, bir hendeği bir de şehrin ortasında el-Mervanî diye bilinen üzerinde suru olan bir kalesi vardır. Bu kaleyi Mervan el-Himar diye meşhur olan Mervan b. Muhammed tarafından yaptırılmıştır. Şehrin geri kalan kısmı ondan sonra er-Reşid tarafından yaptırılmıştır. Şehirde bir de Haruniye diye bilinen Bab el-Hades tarafında bir varoş vardır.²⁵¹

---

²⁴⁶ Yâkût, V, 224.

²⁴⁷ Yâkût, V, 50.

²⁴⁸ Yâkût, V, 193; Evliya çelebi Malatya'dan bahsederken, Malatya için; "Malatya Kürtleri, bütün nahiyelerinin Kürt ve Türkmen köyleri, Kürdistan ve Türkmenistan eyaleti, Kürtler mahallesi, Kürtler Mescidi, Kürt Nesli, Kürt Şehri, evvela Kürtlerin yaşadığı yer olduğu ve Halkı Kürtçe ve Türkçe konuştuğu" bilgilerini aktarır. (bkz. Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiye Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, (hızl. S. A. Kahraman-Y. Dağlı) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 8-14.); Şemseddin Sami ise **Kamûsu'l-A'lam**'ında Malatya nüfus yoğunluğunu vererek şehirde Kürtlerin de yaşadığına işaret eder. (bkz. Şemseddin Sami, **Kamûsu'l- Alam** ("Tarihte ilk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürtler" adıyla Osmanlıca'dan çev. M.Emin Bozarslan), Deng yayınları, İstanbul 2001, s.173-174.

²⁴⁹ Yâkût, V, 202.

²⁵⁰ Şemseddin Sami **Kamûsu'l-A'lam**'ında "Meraş, sancak merkezi bir kenttir. Nüfusu 52.000'dir; ki 32.000'i Türk, Kürt ve Arab olarak Müslüman'dır. Meraş sancağının nüfusu 179.853 olup, bunun 134.408'i Müslüman, 368'i İsraili geriye kalanı Hristiyandır. Müslüman nüfusun 78.334'ü Kürt, 48.412'si Türk, 5.431'i Arab 2.661'i de Çerkes vesairedir." diyor. (bkz. Şemseddin Sami, s.175-177).

²⁵¹ Yâkût, V, 107.

Meyyâfârikîn (مَيَّافَارِكِينَ):Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Meyyâfârikîn, Diyarbekir'de en meşhur şehirdir. Rivayete göre ismini Meyya Bint'den (Meyya kız) almıştır,çünkü Meyya burayı ilk bina eden kişidir. Farıkin ise hilaf/aykırı anlamındadır. Meyyâfârikîn'in Farsça ismi Barcin'dir. Meyyâfârikîn'in taş ile yapılan yapıları Enuşirvan b. Kavaz, tuğladan yapılan yapıları ise Perviz zamanında yapılmıştır.²⁵²

Meyyâfârikîn yapıları Bizans ülkesinde oldukları için Bizans yapılarıdır. İmarının başlangıcı ile ilgili, günümüzde bir kısmı büyük bir köy olan, Hz. İsa (a.s.) dönemine ait bir kilisenin bulunduğu bir yerde olduğu ve kilisenin bir duvarının şuan mevcut olduğu zikredilmiştir. Yâkût'un verdiği bilgilere göre; bu vilayetin hükümdarı kendisine Layuta denilen bir kişi idi ve eş-Şamiye Kürtlerinin sakini olduğu dağın hükümdarının kızı ile evlenmişti. Meyyâfârikîn'ide Layuta'nın küçük oğul Marusa kurmuştur.²⁵³

MeyyâfârikînFars kiralı Kavaz b. Peruz, zamanına kadar da Bizanslıların elinde idi. Kavaz b. Peruz Diyarbekir ve Rabia'ya saldırır ve ikisini de fethederek ahaliyi esir alarak kendi ülkesine götürür. Burada onlara Faris ve Ahvaz arasında bir şehir kurar ve onları burada, Abaz Kobaz adını verdiği şehirde mecburi iskâna tabi tutar. Meyyâfârikîn Şam fethedildikten sonra Ömer (r.a.) İyad b. Ganm'i büyük bir orduyla el-Cezîre topraklarına göndermiştir. Rivayete göre el-Cezîre yer yer fethedilmeye başlanmıştır. Meyyâfârikîn'de Halit b. Velit ve el-Eşter en-Nahî komutası altında bulunan büyük bir ordu tarafından önce kuşatılmış ve daha sonrasavaş sonucu fethedilmiştir. Diğer bir rivayete göre Meyyâfârikîn her yetişkin başına dört dinar, toplam elli bin dinar karşılığı barışla fethedilmiştir. Bu şartların her yetişkin için iki dinar, bir ölçek buğday bir ölçek zeytinyağı bir ölçek sirke bir ölçek bal ihtiyaç duyan her Müslüman'ın misafir edilmesi, olduğu da söylenmiştir. Müslümanlar için burada bir mahalle kurulmuştur ve ahalinin mallarından öşür alınmıştır.²⁵⁴

---

²⁵² Yâkût, V, 236.

²⁵³ Yâkût, V, 238.

²⁵⁴ Yâkût, V, 235–238.

Muş (موش): Ermeniye bölgesinde Ahlattarafında bir şehirdir.²⁵⁵

Nehâvend (نَهَاوَنْد):Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Cebel'de bulunan en büyük ve en kadim şehirdir. Nuh'un (a.s.) yapılarından olduğu söylenmiştir. Şehrin ismi Nuh Evend'dir. Kolaylaştırılarak Nehavend halini almıştır. 19/640 senesinde fethedilmiştir. Nehavend'in ortasında, ilginç yapıda kalın ve yüksek surları olan güzel bir kale ve İslam'ın ilk devirlerinde burada şehit olan Araplara ait mezarlar vardır. Ulemanın ittifakı ile buranın suyu leziz, faydalı ve doyurucudur. Nehavend'de, kalitesi ve sertliği açısından başka hiçbir ülkede bulunmayan, kral asası yapımında kullanılan farklı bir ağaç türü ve pudra yapımında kullanılan bir kamış türü vardır. Yâkût'unİbnü'l-Fakih'ten yaptığı rivayete göre Nehavend nehrinin kıyılarında, mühür yapımında kullanılan bir çeşit yoğun ve koyu siyah çamur yengeçler tarafından nehrin derinliklerinden çıkarılmaktadır.²⁵⁶

Bu şehirde Kürtler önemli etnik bir unsur teşkil etmektedir.²⁵⁷ Nitekim Nehâvend yakınlarındaki Şirmah kalesini Kürtlerin imar etmiş²⁵⁸ olması bu bilgiyi desteklemektedir.

Nusaybin (نُصَيْبِين): Hemedanî ve İbn Cubeyr'in Kürtlerin varlığına işaret ettikleri Nusaybin hakkında²⁵⁹ Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Nusaybin Şam Musul kabile yolu üzerinde el-Cezîre'ye bağlı mamur bir şehirdir ve Yâkût'un ahalisinden edindiği bilgilere göre Nusaybin ve köylerinde 40.000 bahçe vardır. Surunun inşaatına Bizanslılar döneminde başlanmış ancak Nusaybin Kral Enuşirvan tarafından fethedildikten sonra tamamlanmıştır. Nusaybin şehir olmasına rağmen su kaynaklarının ve bahçelerinin çok olmasından dolayı doğal bir ortam görünümündedir. Yâkût Nusaybinle ilgili serahsî'ye dayanarak verdiği ilginç bir bilgide, Kral Enuşirvan'ın Nusaybin'i muhasara ettiğini fethedemeyincece mancınıklarla ahalinin üzerine akrep yağdırdığını Nusaybin'i ancak bu şekilde fetedebildiğini aktarır. Nusaybin'in fethi

---

²⁵⁵ Yâkût, V, 223.

²⁵⁶ Yâkût, V, 314.

²⁵⁷ Hoşnaw, a.g.e., s. 177.

²⁵⁸ Yâkût, III, 337.

²⁵⁹ İbn Cübeyr Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr el-Kenânî el-Endelüsî Ebu'l-Hüseyn, **Rihletu İbn Cübeyr**, Daru'l-Mektebeti'l-Hilal, Beyrut, t.y., s. 193; Hoşnaw, a.g.e., s. 162.

konusunda farklı rivayetler olmakla birlikte Nusaybin'i fethetmeye gelen İyad b. Ganm ciddi bir direnişle karşılaşır. Daha sonra Ruha antlaşmasının şartlarıyla Nusaybin'i fetheder.²⁶⁰

Nusaybin'e birçok ilim ehli seçkin şahsiyet nispet edilmiştir. Hafız el-Hasan b. Ali b. el-Vesak b. es-Salb b. Eban b. Zureyk b. İbrahim b. Abdullah b. Ebu'l-Kasım en-Nasibî buraya nispet edilen seçkin âlimlerden biridir.²⁶¹

Rafika (الرَّفِيقَةُ): Yâkût'un Ahmet b. ed-Tayyip'ten yaptığı rivayete göre Cizre'ye bağlı olan Refika, evleri Rakka'ya bitişik Fırat'ın kıyısında iki suru olan zengin bir şehirdir. Rakka ile arasında içinde pazarları bulunan bir dış mahallesi vardır.²⁶²

Rakka (الرَّقَّةُ): Fırat kıyısında Cezire'ye bağlı meşhur bir şehirdir. Diğer bir adı Rakkatü'l-Bayza'dır. Bölgenin fethinden sonra Şam ile Irak arasında kalan Rakka ahalisinin anlaşma talepleri kabul edilerek fethedilmiştir.²⁶³

Râvend (رَاوَنْد): Eski Musul'da bir şehirdir. Büyük Ravend b. Biyurasf el-Dahhak tarafından kurulmuştur.²⁶⁴

Re'ban (رَعْبَانُ): Fırat yakınlarında önemli şehirlerden sayılan, Halep ile Sumeysat arasında bir şehir ve 430/1038–1039 senesinde zelzelenin harap ettiği, dağın eteklerindeki bulunan bir kaledir. Seyfuddevle Ebu Faris b. Hamdan bu kaleyi bir kıta askerle 37 günde yeniden imar etmiştir. Yâkût'un el-Futuh kitabından yaptığı rivayette Ebu Ubeyde b. el-Cerrah, 16/637–638 senesinde Menbec'in fethinden sonra İyad b. Ganam'ı Re'ban ve Dilok'a (Antep) gönderir. Menbec'te yapılan sulh antlaşması şartlarıyla İyad b. Ganm Re'ban ve Dilok'u fetheder ancak İyad b. Ganm antlaşmada Rumlar'la ilgili bilgi akışını sağlamalarını ve Müslümanlarla yazışmalarını şart koşar.²⁶⁵

---

²⁶⁰ Yâkût, V, 288.

²⁶¹ Yâkût, V, 289.

²⁶² Yâkût, III, 15.

²⁶³ Yâkût, III, 59.

²⁶⁴ Yâkût, III, 19.

²⁶⁵ Yâkût, III, 52.

Re'su 'Ayn (رَأْسُ عَيْنٍ): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Duneysir, Nusaybin ve Harran arasında el-Cezîre'nin meşhur büyük şehirlerinden biridir. Re's 'Ayn'da çok sayıda duru su pınarları vardır. Hepsi bir yerde toplanır ve Habur nehrine dökülür. Âsi, Serari, Reyahiye ve Haşimiye bu pınarlardan en meşhur olanlarıdır. Hasefetü Selame adında bir pınar daha vardır ve bu pınarda büyük balıklar vardır. Bu pınarlar toplanır, şehrin bahçelerini sular, değirmenlerini çevirir ve daha sonra da Habur'a dökülürler. Yâkût'un Ahmed b. et-Tayyib'ten yaptığı rivayete göre; Harran'dan gelen ve el-Zahiriye diye isimlendirilen bir pınar daha vardır. Küçük sandallarla ez-Zahiriye ve el-Haşimiye su kanallarında taşımacılık yapılır ve insanlar dilediklerinde bahçelerine veya Kırkısyâ'ya bu sandallarla gidebiliyorlardı. Ancak ilgi azaldığı için bu taşımacılık ortadan kalktı. Ayrıca ez-Zahiriye pınarının yakınında kükürlü bir su kaynağı vardır. Suyu yeşildir, kokusu yoktur, küçük bir nehir halinde akar ve bir değirmeni çalıştırır. ez-Zahiriye nehri ile birleştikten sonra aynı yerden birlikte Habur nehrine dökülürler.²⁶⁶

Ruhâ (الرُّهَاء): Şam ile Musul arasında el-Cezîre'de bir şehirdir. Ruha'nın ismi Rumca, Ezesa'dır (Edessa). Ezesa, İskender'in ölümünün altıncı yılında bina edilmiştir. Ezesa kral Selefkos tarafından inşa edilmiştir.²⁶⁷

Rustâk (رُسْتَاقُ): Kirman civarında Faris'ta bir şehirdir.²⁶⁸

Sebestiye (سَبَسْتِيَّةُ): Fırat'ın yukarısında suru olan Sümeysat'a yakın ve Sümeysat'a bağlı bir şehirdir.²⁶⁹

Selemâs (سَلْمَاسُ): Azerbaycan'da meşhur bir şehirdir. Selemâs Urmiye ile Tebriz arasındadır. Şimdi büyük bir kısmı harap olmuştur.²⁷⁰

Ser'avn (سَرَّعُونَ): Ninova'ya bağlı kadim bir şehirdir. Yâkût Musul'a başlı bu güzel ve kadim şehrin harap bir vaziyette olduğunu kaydetmektedir.²⁷¹

---

²⁶⁶ Yâkût, III, 13-14.

²⁶⁷ Yâkût, III, 106.

²⁶⁸ Yâkût, III, 43.

²⁶⁹ Yâkût, III, 184.

²⁷⁰ Yâkût, III, 238.

²⁷¹ Yâkût, III, 401.

Serbar (سَرْبَار): Mukran'ın şehirlerindedir ve çok güzel banidi (bir çeşit tatlı) vardır.²⁷²

Sincâr (سِنْجَار): Yâkût,Sincâr'ın el-Cezîre dolaylarındayüksek bir dağın eteklerindemeşhur bir şehir olduğunu kaydetmektedir. Rivayete göre Nuh'un (a.s.) gemisi Sincar'dan geçerken ucuna çarptığı ve Nuh'un (a.s.); “Bu bizi himaye edecek dağın sivri ucudur” dediği dağdır. Bunun üzerine burası Sincar diye isimlendirilmiştir. Sincar ortasından bir nehir akan, çok iyi mamur edilmiş güzel bir şehirdir. Önünde hurma, turunç ve narenciye ağaçları olan bahçelerle dolu bir ova vardır. Sultan Sencer b. Melik Şah b. Alp Arslan b. Selçuk'un burada doğduğu ve buranın isminin kendisine ad olarak verildiği söylenmiştir.²⁷³

Sîser (سَيْسَر): Kürtler'in sürüleri için mera olarak kullandıkları Sîser, Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Hemedan'a sınır bir şehirdir. Otuz tepe arasında, çukur bir yerde olduğu için “otuz baş” anlamında, “Sîser” olarak isimlendirilmiştir. Hemedan ile Azerbaycan arasındadır. Şehir merkezi ve kale el-Emin b. er-Reşid zamanında yenilenmiştir. Sîser'de sayılamayacak kadar çok su kaynağı vardır. Su kaynaklarının ve çeşmelerinin çokluğundan dolayı “Sed Hânîye” (صَدْحَانِيَّة) yüz çeşme olarak isimlendirilmiştir.²⁷⁴

Sed Hânîye (صَدْحَانِيَّة) ismi ile ilgili Jan Dost,“Mu'cemü'l-büldân'da Kürtler” başlıklı makalesinde (صَدْحَانِيَّة) “Sed Haniye” ismindeki “k” harfinin “h” harfine dönüşmüş olabileceğini, ayrıca “hani” sözcüğünün kaynak anlamında kullanıldığını söylemektedir. Ancak “hani” (خَانِي) sözcüğü için incelediğimiz sözlüklerden hiç birinde “hani” sözcüğü için “kaynak, çeşme veya su kaynağı” anlamlarından birine işaret yoktur.²⁷⁵ Aslında Kürtlerde hane sayısının köylere isim olduğu örnekleri vardır. Bunu Yâkût'unda verdiği Semanın (ثَمَانِين) örneğinde görüyoruz. Bu köy günümüzde de

---

²⁷² Yâkût, III, 204.

²⁷³ Yâkût, III, 262.

²⁷⁴ Yâkût, III, 297.

²⁷⁵ Bkz. Ziyaüddin Paşa el-Halidî el-Makdisî, **el-Hedîyetü'l-Hamidiyye- Kurdî 'Arabî Mu'cem Kurdî 'Arabî**,(thk. Prof. Dr. Muhammed Mukrî), 2. bs., Beyrut 1987, s. 68; D. İzoli, **Ferheng-Kurdî Tirkî Tirkî Kurdî**, 1.bs., Deng Yay., İstanbul 1992, s. 441; Ali Seydo Goranî, **Ferhenga Kurdî Nûjen-Kurdî Erebî**, 1. bs., eş-Şark el-Ewset li-Tiba'e, Amman 1985, s. 625.

“Heştêyan” (seksenler) adıyla mevcuttur. Yâkût’unda dediği gibi Nuh(a.s.) ile birlikte olan seksen kişinin yaptıkları evlerin bulunduğu mekâna bu isim verilmiştir. “sedhaniye” de yüz haneli bir yerleşim yeri olabilir ve ismini buradan almış olması muhtemeldir. Ayrıca Yâkût (صَدْكَانِيَّة) “sedkaniye” yazacağı yerde yanlışlıkla (صَدْخَانِيَّة) “sedhaniye” de yazmış olabilir.²⁷⁶

Sümeysât (سُمَيْسَات):Günümüz Adıyaman ilinin Samsat ilçesi olan Sümeysât, Yâkût’un verdiği bilgilere göre;Fırat’ın batı kıyısında Bizans sınırları içinde kalesi olan ve bir bölümünde Ermenilerin oturduğu bir şehirdir. Sümeysât’ın Yâkût zamanındakihükümdarı el-Melik el-Efdal Ali b. el-Melik en-Nasır Yusuf b. Eyyüb Selahaddin’dir. el-Cümeysî olarak tanınan Ebu Kasım Ali b. Muhammed es-Sümeysâtî es-Sulemî buraya nispet edilen şahsiyetlerden biridir.²⁷⁷

Şehrezûr (شَهْرَزُور): Yâkût’un verdiği bilgilere göre;Hemedan ile Erbil arasında Cibal’de geniş bir küredir. Zor b. el-Dahhak tarafından kurulmuştur. Farsçada şehir, şehir anlamındadır. Bu bölgenin ahalisinin tamamı Kürt’dür. Yâkût,Edebiyatçı Mis’ar b. Mühelhel’in; “Şehrezûr şehirlerden ve köylerden oluşmaktadır ve büyük bir şehri vardır. Şehrezûr ’un kasabası sayılan bu şehre günümüzde “Nim Ezray” denilmektedir. Ahalisi sultana karşı asidirler. Anlaşmazlıkları körükler ve isyan hoşlarına gider. Şehir çöldedir. Ahalisinde gaddarlık ve şiddet vardır. Kendilerini tehlikeye atarak sahip olduklarını korurlar. Şehir surlarının kalınlığı sekiz zirâ’dır. Beylerinin çoğu kendilerindedir. Şehrezûr ’da Nusaybin akreplerinden daha zararlı öldürücü akrepler vardır. Ömer b. Abdulaziz taraftarıdır. Halifelere karşı muhalefet etmede ve beyleri alt etmede Kürtler onları cesaretlendirmişlerdir. Kışlık yurtları Suliye, Hakemiye, Basiyanî ve Celalî Kürtlerinden oluşan 60.000 haneliktir. Burada kendilerine ait mezralar vardır. İhtiyaç duydukları her şeyi kendilerine ait çöllerden temin ederler,” dediğini kaydetmektedir.²⁷⁸

---

²⁷⁶ Jan Dost, “Mu’cemü’l-büldân’da Kürtler”, Ewraq Kurdiye, 01.08.2002, sayı 1, <http://www.amude.com.de/ewraq/1/index.html> (19.02.2013), s. 8)

²⁷⁷ Yâkût, III, 258.

²⁷⁸ Yâkût, III, 375.

Şehrezûrlular kendilerinden umut kesildiği bir anda İslam'a girmişlerdir. İdari olarak Şehrezûr'a bağlı olan yerler sunaya üzümlü, çiçek hastalığı ve göz iltihabı azlığı ile bilinen Hanıkin ve Kerhucudda'ya bağlıdır. Şehrezûr'a bağlı şehirler bugün Erbil hükümdarı Muzaffarüddin Kök Böri b. Ali Küçük'e en güzel şekilde itaat etmektedirler. Yâkût'a göre bu bölgeden Eba Bekir el-Mübarek b. el-Hasan eş-Şehrezûrî emsali insanın saymaktan aciz kalacağı büyük şahsiyetler, imamlar, âlimler, en iyi kadılar ve fakihler çıkmıştır.²⁷⁹

Şimşât (شِمَشَاطُ): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Anadolu'da Fırat'ın kıyısında, doğusu el-Veyye batısı Hertepirt olan Hertepirt'a bağlı harap olmuş, Ermeniye tarafında bir şehirdir. Ehli ilimden bir topluluk buraya nispet edilmiştir. Onlardan biride şair ve edebiyat alanında eserleri olan Ebu el-Hasan Ali b. Muhammed eş-Şimşatî'dir.²⁸⁰

Şimşekâzâd (شِمَشَكَازَاد): Dersim'in Çemişgezek ilçesidir.²⁸¹ Malatya ve Diyarbakir arasında ristak ve âmalı olan bir şehir ve kaledir. er-Ran hisarı yakınındadır.²⁸²

Şîz (شيز): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Muğira b. Şu'be'nın sulh yoluyla fethettiği Azerbaycan'da bir nahiyedir. Şîz, Çîs'in Arapçalaşmış şeklidir. Mecusiler'in peygamberi Zerdüş'tün buralı olduğu söylenmiştir. Bu nahiyenin merkezi Ürmîye'dir. Şîz el-Merağ, Zencan, Şehrezûr ve Dinever arasında üç farklı türde altın, cıva, kurşun, gümüş, sarı zırnık ve yakut gibi madenleri barındıran dağların ortasında bulunan bir şehirdir.²⁸³

Şehir bir surla çevrilidir ve ortasında derinliği bilinmeyen bir göl vardır. Ayrıca bu şehirde çok saygı gösterilen ve doğudan batıdan tüm Mecusilerin mukaddes ateşlerinin tutuşturulduğu çok büyük ve eski bir ateşgede vardır. Başka bir rivayete

---

²⁷⁹ Yâkût, III, 376.

²⁸⁰ Yâkût, III, 362.

²⁸¹ Şemseddin Sami, Kamûsu'l-A'lam, ("Tarihte ilk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürtler" Osmanlıca'dan çev. M.Emin Bozarslan), Deng yayınları, İstanbul 2001, s.85.

²⁸² Yâkût, III, 363.

²⁸³ Yâkût, III, 383.

göre; Şîz'de Ezrehş ateşinin olduğu kutsal bir mabet vardır ve tahta çıkan her Kral tahta çıkmadan önce bu mabedi yürüyerek ziyaret eder.²⁸⁴

Tiranşah (تيرانشاه):Şehrezûr civarında bir şehirdir.²⁸⁵

Tuğat (طوغات): Ermeniye dolaylarında Erzenü Rum'a bağlı bir kale ve şehirdir.²⁸⁶

Urmiye (أرمية):Yâkût Urmiye'yi 617/ 1220–1221 senesinde gördüğü Urmiyeİran Azerbaycan'ında tarihi büyük bir şehrin ismidir. Urmiye ile Urmiye gölü arası yaklaşık üç dört mildir. Bazı rivayetlere göre Mecusî peygamberi Zerdüş buralıdır. Zenginlikleri bol, meyveleri ve bahçeleri geniş, havası güzel ve suyu bol olan güzel bir şehirdir. Ancak otorite sağlanamadığı için Sultan tarafından pek gözetilmeyen bir şehirdir. ²⁸⁷farklı kaynaklarda Urmiye'nin nüfusunun en büyük bölümünün Kürtlerden oluştuğunu biliyoruz.²⁸⁸

Ulti (التي): Muhtemelen Erzurum'a bağlı Oltu ilçesi olan bu yeri Yâkût, Tiflis yakınlarında bir şehir, diye kaydetmektedir.²⁸⁹

Uvz (أوذ):Yâkût Uvz'un Süleyman b. Rabia'nın fethettiği yerlerden Arran nahiyesinde bir şehir olduğunu kaydetmektedir. Yâkût'un verdiği diğer bir rivayette de Uvz'un Kazvin'in meşhur kalelerinden olduğu söylenmiştir.²⁹⁰

Velaşcird (ولاشجرد):Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Hemedan ile Kirmanşah arasında bir şehirdir. Velaşcird veya Velaşkird'in Kirman dolaylarında bir yer olduğu da söylenmiştir. Ayrıca Velaşcird aynı zamanda Ahlât dolaylarında da bir yer olup,²⁹¹ muhtemelen bu günkü Malazgirdir.

---

²⁸⁴ Yâkût, III, 384.

²⁸⁵ Yâkût, II, 65.

²⁸⁶ Yâkût, IV, 50.

²⁸⁷ Yâkût, I, 159.

²⁸⁸ Bkz., Sami, s.227.

²⁸⁹ Yâkût, I, 245.

²⁹⁰ Yâkût, I, 277.

²⁹¹ Yâkût, V, 383.

Zibatra (زِبْطَرَة):Yâkût,Bizans topraklarında el-Hadise, Sûmeysat ve Malatya arasında bir şehir olduğunu kaydetmektedir.²⁹²

2.1.2 Kûreler

Bâcermek (بَاجِرْمَقْ):Yâkût el-Futuh kitabından yaptığı rivayete göre Dakuka yakınlarında bir kûre olduğunu söylemektedir.²⁹³

Bâcûrbek (بَاجُورْبِقْ): Beyne Nehreyn'de bir köy olup el-Beka'a ile Nusaybin arasında bir kûredir.²⁹⁴

Bâsîn (بَاسِين): Bu günkü Pasin (Parsîn) ırmağı vadisinde bulunan Pasinler olduğu muhtemel olan Bâsîn,Yâkût'un Fakih Muhammed b. Sıddık el-Bâsînî ve Hangahî'ye dayanarak verdiği bilgiye göre; Yukarı Basin ile Aşağı Basin'in iki ayrı kûre olduklarını ve her ikisinin de Erzenu Rum kasabasına bağlı olduklarını kaydetmektedir.²⁹⁵

Bâzebda (بَازْبَدَى):Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Cezîretü İbn Ömer tarafından Bâkarda yakınlarında bir kûredir. Bâzebda Dicle'nin batısında, Bakırda ise Dicle'nin doğusundadır. Karşılıklı iki kûredirler. Bâzebda, Cezîretü İbn Ömer karşısında bir köy ismidir. kûre'nin tamamı bu adla isimlendirilmiştir. Yakınlarında Cudi dağı ve Semanın köyü vardır.²⁹⁶

Beyne'n-Nehreyn (بَيْنُ النَّهْرَيْنِ):İki nehir arası anlamında olan Beyne'n-Nehreyn,Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Musul topraklarında bulunan büyük bir kûredir. İdari olarak bazen Nusaybin'e bazen de Musul'a bağlı sayılırdı. Bu bölgede bulunan bir dağda el-Cedide adında bir kale vardır. İdari olarakbu kale Hıskeyfâ'ya bağlıdır.²⁹⁷

---

²⁹² Yâkût, III, 130.

²⁹³ Yâkût, I, 313.

²⁹⁴ Yâkût, I, 313.

²⁹⁵ Sami, s. 199;Yâkût, I, 322.

²⁹⁶ Yâkût, I, 321.

²⁹⁷ Yâkût,I, 535.

Cebelu Cûr (جَبَلُ جُور): Ermeniye dolaylarında Diyarbekir'e bağlı büyük bir kûredir. Ahalisi Hristiyan Ermenidir. Burada kaleler ve köyler vardır.²⁹⁸

Cibâl (الجبال): Acem ıstılahında Irak olarak bilinen ülkenin özel ismidir. O da Esbehan, Zencan, Kazvin, Hemedan, Dinever, Kırmısın, Rey ve bunların arasında kalan önemli bir ülke ve büyük bir kûredir.²⁹⁹

Derâbcırd (دَرَابْجَرْد): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Faris'a bağlı bir kûredir. Derab b. Faris tarafından kurulmuştur. Temestan, Kurd Ban, Kurm, Yezd, Derâbcırd kûresine bağlı şehirlerdir.³⁰⁰

Ekûr (أَقُور):Yâkût, Cezîre'de bir kûre olduğunu, diğer bir görüŖe göre de Musul ile Fırat arasında Cezîre'nin tamamının ismi olduğunu kaydetmektedir.³⁰¹

el-Lûr (اللُّور): Yakut'a göre; Lûr'lar Kürt'dür ve yaşadıkları yerler Lûr veya Lûristan, Esbehan ile Huzistan arasında idari olarak Huzistan'a bağlı sayılan geniş bir kûredir. Ayrıca Yâkût, Ebu Ali et-Tennuhî'nin bu görüŖü *NiŖvar*'inde zikrettiğini söylemektedir. el-Lûr diye isimlendirilenler buralarda sakin olan el-Lurrlar'ın ta kendileridir. Yâkût'un İstahrî'den yaptığı rivayette;Huzistan'a bağlı, dağlık bir bölgede verimli bir belde olduğunu, zaman zaman Cebel'e yakınlığından dolayı Cebel'in a'malinden sayıldığını kaydetmektedir.³⁰²

Jan Dost “*Mu‘cemü'l-büldân*’da Kürtler” bağlıklı makalesinde Lûrr maddesini ele alırken, Muhsin Seyda, Kolan el-Erebî'nin 31.11.2001 tarihli sayısında yayınlanan “Acaba *Nüzhet el-Kulub* Kürdistan isminin içinde varit olduğu ilk kitap mıdır?” adlı makalesine iŖaret ediyor. Bu makalede Ŗu görüŖler dile getirilmiŖtir; Kürdistan isminin ilk kez700/1300–1301 senesinde Safiyuddin el-Bağdadî'nin *Mu‘cemü'l-büldân*'a yapmıŖ olduğu muhtasar ve eklemelerden telif ettiği *Merasid el-İttıla* adlı eserinde geçtiği söylenmiŖtir. Bu kitapta, *Mu‘cemül-büldân*'ın metnine harfiyen uyan **el-Lurr**

²⁹⁸ Yâkût,II, 102.

²⁹⁹ Yâkût, II, 99.

³⁰⁰ Yâkût, II, 446.

³⁰¹ Yâkût, I, 238.

³⁰² Yâkût, V, 25.

(الرُّ) ve el-Lûr (الرُّ) maddelerinde sadece Lûristan sözcüğü Kürdistan olarak değiştirilmiştir. Muhsin Seyda şöyle devam ediyor; *Merasid el-İttıla* adlı kitapta Kürdistan isminin sadece müstensih hatası sonucu geçmiş olması mümkün değildir. Çünkü muhakkik bu konuya işaret etmemiştir. Bana göre Kürdistan isminin bu kitapta geçmiş olması matbaa çalışanlarının bir hatası sonucudur. Çünkü bu kitaptaki bilgilerin alıntılıdığı kaynak *Mu‘cemü’l-büldân* adlı kitaptır. Şayet Safiyuddin el-Bağdadî Kürdistan ismini ilk kez zikreden kişi olmuş olsaydı, bunu kesinlikle dile getirirdi ve Yâkût’un bu ismi Lûristan olarak verdiğini de söylerdi. İki sözcük arasındaki şekil itibarı ile var olan benzerlik gözden kaçmıyor. Matbaa çalışanlarının böyle bir hata yapmaları mümkündür. Diğer taraftan el-Cibal (Kürdistan) bölgesinin sınırlarının sürekli değiştiğinin de altını çizmek gerekir. Zaman zaman devletin iktisadi, içtimai ve ekonomik gereksinimlerine binaen bu iklime eklenen bölgeler olduğu gibi bu iklimden koparılan bölgeler de olmuştur.³⁰³

Jan Dost’un makalesinden alıntı yaptığı Muhsin Seyda matbaa çalışanlarının hatasından söz etmektedir. Oysa bizim ulaşabildiğimiz *Merasid el-İttıla*’ın Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Reisülküttab koleksiyonu 1010 numaralı yazma nüshasında Lûr maddesi açıklanırken Kürdistan ismi geçmektedir. Muhsin Seyda bu nüshaya ulaşmamış olabilir. Mevcut nüshaların istinsah tarihlerini tespit edemedik.

Sâbûr (سابور): Yâkût’un verdiği bilgilere göre; Sâbûr lafzı kisralardan birinin ismidir. Aslı Şah Pur’dur. Pur’un kralı anlamındadır. Pur’da Farsça’da oğul anlamındadır. Sabûr Faris topraklarında meşhur bir kûredir. Yâkût’un İbnü’l-Fakih’den yaptığı rivayete göre merkez şehri Nevbendecan, Beşarâ’dan yaptığı rivayete göre Şehristan, İstahrî’den yaptığı rivayete göre ise Sâbûr’dur. Bu kûrede Kazerun ve Nevbendecan gibi Sâbûr’dan daha büyük şehirler de vardır. Sâbûr daha mamur, yapı bakımından daha kapsamlı ve ahalisi bakımından da daha varlıklı bir şehirdir. Yapıları çamurdan, taştan ve kireçtendir. Kazerun, Nevbendecan, Tûz, Rammü’l-Ekrad, Cumbuz, Hışt ve daha birçok yer Sâbûr’a bağlı şehirlerdir. Sâbûr’da çok güzel koku çeşitleri vardır. Sâbûra giren kimse ayrılıncaya kadar bu güzel kokuları koklamaya

---

³⁰³ Jan Dost, a.g.mk., a.y.

devam eder. Bu da Sâbûr'da çeşit çeşit bahçelerin ve reyhanların bolluğundan kaynaklanmaktadır. Yâkût, Beşarâ'nın: "Sâbûr hakkında şunları söylemiştir: Sâbûr dinlenme yeridir. Bahçelerinde hurma, zeytin, turunçgiller, keçiboynuzu, ceviz, badem, incir, üzüm, sedir, şeker kamışı, leylaklar ve yaseminler vardır. İçinden ırmaklar akar ve meyveleri yükseklerde değildir. Sağd ve Semerkant gibi köyleri birbiri ile bağlantılıdır, günlerce ağaçların gölgesinde yürüyebilirsiniz. Her fersahta bir ekmekçi ve bir bakkal vardır. Sâbûr, Cibal'e yakın bir yerdedir," dediğini kaydetmiştir.³⁰⁴ İstahrî ve İbn Havkal gibi Müslüman coğrafyacılar bu bölgede Kürtlere ait yüz binlerce kıl çadırın, idari bir yapılanmadan, haraç toplayan ve güvenliği sağlayan beylerin varlığından bahsetmektedirler.³⁰⁵ Ayrıca Kürt nüfusun bu bölgedeki ciddi varlığı ve etkinliği bu bölgenin Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları yer olan Cibal bölgesine yakın olmasının doğal bir sonucudur.

Sâmeğân (صامغان): Taberistan hududunda, el-Cebel'e bağlı küre olup Farsça ismi Bemyan'dır.³⁰⁶ Ancak Yâkût'un "Taberistan hududundadır" iddiası yanlıştır.³⁰⁷ Belazürî Şehrezûr ile birlikte ahalisinin Kürt olduğuna işaret etmiştir.³⁰⁸

2.1.3 Köyler

'Arrâde (العَرَادَةُ): Yâkût'un verdiği bilgiye göre; Nusaybin ve Re's 'Ayn arasında kale benzeri bir tepenin üzerinde, kabilelerin uğrak yeri olan bir köydür.³⁰⁹

Âzivehan (أَذِيوْحَانُ): Yâkût'un Abdulkerim es-Sem'anî'ye dayanarak verdiği bilgiye göre; Nehavend'e bağlı bir köydür.³¹⁰

Bâ'arbâyâ (بَاعْرَبَايَا): Yâkût'un verdiği bilgiye göre; Musul'a bağlı bir köydür.³¹¹

---

³⁰⁴ Yâkût, III, 167.

³⁰⁵ Bkz. İstahrî, a.g.e., s. 68-99; İbn Havkal, a.g.e., s. 265.

³⁰⁶ Yâkût, III, 390.

³⁰⁷ Hoşnaw, a.g.e., s. 175.

³⁰⁸ Belâzürî, a.g.e., s. 325.

³⁰⁹ Yâkût, IV, 92.

³¹⁰ Yâkût, I, 52.

³¹¹ Yâkût, I, 324.

Bâ‘aynâsâ (بَاعَيْنَاثَا):Yâkût, Cezîretü İbn Ömer’in yukarı kısımlarında Dicle’ye akan büyük bir nehri ve birçok bahçesi olan şehir gibi büyük bir köy olup Şam’a benzeyen çok temiz bir yer olduğunu kaydetmektedir.³¹²

Bâbu Lut (بَابُ لُتْ): Rakka ile Harran arasında bir köydür.³¹³

Bâcebbâre (بَاَجْبَارَة):Yâkût’un birçok defa gördüğü ve “hala duruyor” dediği bu köy Musul’un yaklaşık bir mil doğusunda büyük bir pazarı olan mamur bir köydür. Hevser nehride bu köyde bulunan kemerli taş köprülerinin altından akmaktadır. Köyün camiside kemerli bir taş köprü üzerine bina edilmiştir.³¹⁴

Bâceddâ (بَاَجْدَا): Rakka ile Re’s ‘Ayn arasında suru olan büyük bir köydür. Yâkût’un Ahmed b. ed-Tayyib’e dayanarak verdiği bilgilerde; Bâceddâ’yı kuran ve surunu bina eden kişi Useyd b. es-Sullemlî’dir. Bâceddâ’nın bahçeleri ve köyün ortasından çıkan bir su kaynağı vardır ve insanlar içme sularını bu kaynaktan temin ederler. İbn Teymiyye olarak bilinen Muhammed b. Ebi el-Kasım el-Huderî b. Muhammed el-Harranî buralıdır. Teymiyye büyük annesinin ismidir. Büyükannesi şehrin vaizesi idi ve Bâceddâyî olarak tanınırdı. Kendisi Harran’da büyük bir şeyh idi ve şehrin hatibi, vaizi ve müftüsü idi. Harranlılar kendisi hakkında iyi ve güzel düşüncelere sahiptirler.³¹⁵

Bâcermâ (بَاَجْرَمَا):el-Cezîre’de Rakka yakınlarında Belih’e bağlı bir köydür.³¹⁶

Bâcurbek (بَاَجْرُبَيْقُ): Beyne’n- Nehreyn’ebağlı bir köydür. Beka’a ile Nusaybin arasında bir küredir.³¹⁷

Bâe‘zrâ (بَاَعْذَرَا): Musul’a bağlı bir köydür.³¹⁸

---

³¹² Yâkût, I, 325.

³¹³ Yâkût, I, 309.

³¹⁴ Yâkût, I, 313.

³¹⁵ Yâkût, I, 313.

³¹⁶ Yâkût, I, 313.

³¹⁷ Yâkût, I, 313.

³¹⁸ Yâkût, I, 324.

Bâeyyüb (بأيوّب): Bağdat'dan Hemedan'a giderken yol üzerinde sağ tarafta, Hemedan ile Kırmisin arasında büyük bir köydür. Bir rivayete göre köy Cürhüm'den Ebu Eyyüb adında bir şahsa nispet edilmiştir. Yâkût, Dukkân olarak bilineneve yakınında küçük bir göl bulunan bu köyde harap olmuş yapıların kalıntılarında bahsetmektedir.³¹⁹

Bâfehharî (بأفخارى): Musul'un doğusunda Ninova'nın bir köyüdür.³²⁰

Bâhudeydâ (بأخذيدا): Musul'un doğusunda Ninova'ya bağlı şehir gibi büyük bir köydür. Ahalisinin çoğu Hıristiyan'dır. .³²¹

Bâkelbâ (بأكلبا) : Erbil'e bağlı bir köydür. Musul ve Halep'te birçok medresede ders alıp, Şafii mezhebinde otorite olan Fakih Ebu Abdullah el-Hüseyin b. Şervîn b. Ebu Bişr el-Celâlî el-Bâkelbî buralıdır. Hadis dersleri dinleyen ve erdemli genç bir tartışmacı olan Bâkelbî'nin ismindeki el-Celâlî nisbesi bir Kürt kabilesinin ismidir.³²²

Bâmerdenî (بأمرذنى): Ninova'nın doğusunda, Musul'a bağlı bir köydür.³²³

Bâmerdey (بأمرذى): el-Cezîre'e bölgesinde Harran ile Rakka arasında Diyar Mudar bölgesinde el-Belihê bağlı bir köydür.³²⁴

Bârimmâ (بارما): Musul'da bulunan Dicle'nin doğusunda bir köydür.³²⁵

Bâsefrâ (بأصفرا):Yâkût, Dağın eteklerinde Musul'un doğusunda,bahçeleri ve üzüm bağları çok olan büyük bir köy olduğunu ve kışın ortasında dahi Bâsefrâ'dan çevre köylere üzüm geldiğini, kaydetmektedir.³²⁶

Bâşumnânî (بأشمنانيا): Ninova'ya bağlı olup Musul'un köylerindedir.³²⁷

---

³¹⁹ Yâkût, I, 302.

³²⁰ Yâkût, I, 326.

³²¹ Yâkût, I, 316.

³²² Yâkût, I, 328.

³²³ Yâkût, I, 330.

³²⁴ Yâkût, I, 330.

³²⁵ Yâkût, I, 320.

³²⁶ Yâkût, I, 324.

³²⁷ Yâkût, I, 323.

Bâveşnâyâ (بَاوَشْنَايَا):el-Bekea'ya bağlı Beled yakınında Musul'un köylerinden büyük bir köydür. Yâkût buradan ilim ve zikir ehli birçok şahsiyetin çıkmış olduğunu kaydetmektedir.³²⁸

Belâbâz (بَلَابَاذُ): Ninova'ya bağlı Musul'un doğusunda bir köydür. Musul'la arası az bir mesafedir. Kervanlar burada konaklar. Hayrat olarak yapılmış bir hanı vardır. Belâbâz Musul'la Zap arasında bir yerdedir.³²⁹

Belaskırd (بَلَاسْكَرْدُ): Belazkırd diye de rivayet edilmiştir. Azerbaycan ile Erbil arasında bir köydür.³³⁰

Bertulla (بِرْطُلَّى): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Ninova'ya bağlı Musul Diclesi'nin doğusunda alışverişi, çarşıları ve zenginlikleri çok olan şehir gibi bir köydür. Yıllık geliri 20.000 kırmızı dinardır. Ahalisinin çoğu Hıristiyan'dır. Bertulla'da, ehli zühd ve takva sahibi Müslümanlara ait bir cami vardır. Burada kalitelimarul ve bakla yetiştirilir. Ahalisi içme su ihtiyaçlarını kuyulardan karşılamaktadır.³³¹

Beycâneyn (بَيْجَانَيْنُ): Nehavend'in köylerindedir.³³²

Beyt en-Nâr (بَيْتُ النَّارِ):Günümüzde Şaklava adıyla bilinmekte olan bu köy Yâkût'un verdiği bilgilerde, Musul tarafında Erbil'e bağlı büyük bir köydür.³³³

Cehşiye (جَحْشِيَّةُ): Habur'un köylerinden şehir gibi büyük bir köydür.³³⁴

Cûzekân (جُوزَقَانُ): Yâkût,Hemedan'a bağlı bir köy olduğunu, Ebu Müslim Abdurrahman b. Ömer b. Ahmed es-Sufî el-Cevzekanî'nin buralı olduğunu, Cevzekan'ında Hulvan dolaylarında bir Kürt kabilesi olduğunu ve Ebu Abdullah el-

---

³²⁸Yâkût, I, 333.

³²⁹Yâkût, I, 476.

³³⁰Yâkût, I, 476.

³³¹Yâkût, I, 385.

³³²Yâkût, I, 523.

³³³Yâkût, II, 522.

³³⁴Yâkût, II, 111.

Hüseyin b. İbrahim b. el-Hüseyin b. Ca'fer el-Cevzekanî'nin bu kabileye mensup olduğunu söylemiştir.³³⁵

Cuheyne (جُهَيْنَةُ): Dicle üzerinde Musul dolaylarında büyük bir köydür. Musul'dan Bağdat'a gitmek isteyenler için burası ilk konak yeridir.³³⁶

Cûze (جُوزَة): Yâkût'a göre Musul civarında Kürt Hakkâri dağlarında bir köydür. Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Abdullah el-Bahrî ec-Cuzî'de buralıdır.³³⁷

Cüdâl (جُدَال):Yâkût'un birçok defa gördüğü Cüdâl kabilelerin güzergahında yüksek bir tepe üzerinde mamur, büyük, ve kadim şiiirlere konu olmuş bir köydür. Köyün bitişiğinde Hasan Amr hanı vardır. Ahalisi Hıristiyan'dır.³³⁸

Devğan (دَوْغَان): Yâkût'un birçok defa gördüğünü söylediği Devğan, Re's 'Ayn ile Nusaybin arasında büyük bir köydür. el-Cezîre ahalisi ayda bir defa Pazar yapmak için burada toplanırdı. Ayrıca Yâkût burayı birçok defa görmeme rağmen herhangi bir pazar yeri göremedim, demiştir.³³⁹

Devle'iyye (الدَوْلَعِيَّة): Musul ve Nusaybin'e bir günlük mesafedebüyük bir köydür..³⁴⁰

Deylemustân (دَيْلَمُسْتَان): Şehrezûr 'a yakın bir köy olupYâkût'un verdiği bilgilere göre; Kisralar döneminde savaflara çıkıldığında askeri kamp kurulan bir yer olup savafla katılmayanlar burada bırakılır, askerler ise saldırılar için etrafa yayılırlardı. Düzenledikleri saldırılar son bulduğunda tekrar burada toplanır ve buradan da devamlı yaşadıkları yerlere geri dönerlerdi.³⁴¹

Deyru Sâbâ (دَيْرُ سَابَا): Musul'a bağlı bir köydür.³⁴²

---

³³⁵ Yâkût, II, 184.

³³⁶ Yâkût, II, 194.

³³⁷ Yâkût, II, 184.

³³⁸ Yâkût, II, 112.

³³⁹ Yâkût, II, 484.

³⁴⁰ Yâkût, II, 486.

³⁴¹ Yâkût, II, 544.

³⁴² Yâkût, II, 513.

Dukkân (الدُّكَّانُ): Hemedan yakınında “Bâ Eyyüb” de denilen bir köydür.³⁴³

Erdeşât (أَرْدَشَاتُ): Yâkût’un Kitap el-Futuh’a dayanarak verdiği bilgilere göre; Habip b. Mesleme Erciş’ten hareket edip Erdeşât’a geldikten sonra Kürt Nehri’ni geçerek Debîl’in otlaklarına inmiştir.³⁴⁴

Ezreme (أَزْرَمَةُ):Yâkût, Ezreme’nin Diyarı Rabia’aya bağlı bir köy olduğunu Belazurî’den nakille aktarmaktadır.³⁴⁵

Serâhsî’ye dayanarak verdiği bilgilere göre ise, Erzeme’de Erzeme’yi ikiye ayıran iki fersah uzunluğunda bir nehir vardır ve bu nehir Erzeme’yi baştanbaşa ikiye ayırarak çöle ulaşır. Bu nehrin üzerinde şehrin ortasında kayalardan ve kireç taşından yapılmış bir taş köprü ve bir su değirmeni vardır. Bu taş köprü üzerinde biri diğerinin arkasında iki sur vardır. Şehirde bir meydan, çarşı, yaklaşık yüz dükkân ve şehrin demirden bir kapısı vardır. Sur’un dışında şehri çevreleyen bir hendek vardır. Yâkût Ezreme’nin bugün Nusaybin ve el-Beka’a arasında Mabeyne’n-Nehreyn diye bilinen kasabaya bağlı, Musul’un bir nahiyesi olduğunu ancak bu anlatılanlardan geriye hiçbir şeyin kalmadığını söylemiştir.³⁴⁶ İbn Asakir’e göre ise Erzeme Nusaybin’e bağlı bir köydür.³⁴⁷

Feddân (فَدَّانُ): el-Cezîre bölgesinde Harran’a bağlı bir köy olup rivayete göre İbrahim (a.s.) burada doğmuştur.³⁴⁸

Fudeyn (الْفُدَيْنُ): Habur’un kıyısında bir köy ve yüksek bir saraydır.³⁴⁹

Ğurse (عُرْسَةُ): Beyne Nehreyn’de Nusaybin ile Musul arasında ağaçları ve üzüm bağları olan bir köydür.³⁵⁰

---

³⁴³ Yâkût, II, 459.

³⁴⁴ Yâkût, I, 146.

³⁴⁵ Yâkût, I, 131.

³⁴⁶ Yâkût, I, 132.

³⁴⁷ Yâkût, I, 131–132.

³⁴⁸ Yâkût, IV, 238.

³⁴⁹ Yâkût, IV, 240.

³⁵⁰ Yâkût, IV, 193.

Hâhdiye (الخالديَّةُ): Musul'a bağlı bir köydür.³⁵¹

Hamis (حَمِصُ): Kazvin tarafında Azerbaycan yolunda eş-Şâr'a bağlı Halhal yakınlarında bir köydür.³⁵²

Hâverân (خَاوَرَانُ): Ahlât dolaylarında bir köy olup birçok ilmi şahsiyetin nispet edildiği bir yerdir.³⁵³

Herustâbâz (حُرُسْتَابَاذُ): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Ninova'ya bağlı Dicle'nin doğusunda bol suyu ve üzüm bağları olan bir köydür. İçme suyu ez-Zerra'e ismindeki Re's en-Na'ur sularından geriye kalanıdır. Virane olmuş Ser'avn şehri Herustâbâz'ın Yakınındadır.³⁵⁴

Heyrîn (حَيْرِينُ): Musul'a bağlı Ninova'nın bir köydür. Diğer bir ismi Kusur-u Heyrin'dir.³⁵⁵

Huveys (حُوَيْثُ): Diyarbekir'da bir köydür.³⁵⁶

Kâfîl (كَافِلُ): Fırat üzerinde bir köydür.³⁵⁷

Karmelîs (كَرْمَلِيسُ): Dicle'nin doğusunda Ninovâ'ya bağlı Musul'un şehre benzeyen bir köyüdür.³⁵⁸

Kebrâsâ (قَبْرَاثَا): Musul dolaylarında bir köydür.³⁵⁹

Kefr 'Azza (كَفْرُ عَزَا): Erbil'in bir köy olup, Erbil'le Aşağı Zap arasında bir yerdir ve Erbil kadısı buralıdır.³⁶⁰

---

³⁵¹ Yâkût, II, 338.

³⁵² Yâkût, II, 305.

³⁵³ Yâkût, II, 341.

³⁵⁴ Yâkût, II, 358.

³⁵⁵ Yâkût, II, 411.

³⁵⁶ Yâkût, II, 486.

³⁵⁷ Yâkût, IV, 431.

³⁵⁸ Yâkût, IV, 456.

³⁵⁹ Yâkût, IV, 304.

³⁶⁰ Yâkût, IV, 470.

Kefru Zemmâr (كفرزمار): Musul'un köylerindedir. Kefru Zemmâr Karda ve Bazedba civarında geniş bir nahiyedir.³⁶¹

Kefre Tusa (كفرثوثا): el-Cezîre'ye bağlı bir köydür. Dârâ ile Re's A'yn arasında bir yerdir. İlim ehli birçok kişi buradan çıkmıştır.³⁶²

Kefru Cedyâ (كفرجديا):Yâkût'un verdiği bilgiye göre Hişam b. Amdülmelik'e ait, diğer bir adı Kefru Ceda olan Ruha'nın bir köydür. diğer bir görüşe göre Harran'a bağlı bir köydür.³⁶³

Kerâsâ (كراسا): Musul'a bağlı bir olup Musul ile Cezîretü İbn Ömer arasındadır ve Tell Musa olarak da bilinir.³⁶⁴

Kezvinek (قزويناك): Dinever'e bağlı bir köydür.³⁶⁵

Kureysiye (القريشية):el-Cezîre nahiyelerinden Cezîretü İbn Ömer'e yakın bir köydür. el-Kureysî elması buraya nispet edilir.³⁶⁶

Kurd (كرد): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; "Kurd", "el-Ekrad" kelimesinin tekilidir ve bir kavim ismidir. Yâkût'un İbn Tahir el-Makdîsî'ye dayanarak verdiği bilgilere göre; Kurd, Beyda'ya bağlı bir köydür. Ebu el-Hasan Ali b. el-Hüseyin b. Abdullah el-Kurdî bu köylüdür. Kendisine bu nispetle ilgili sorulduğunda: "Biz Beyda'ya bağlı Kurd denilen bir köyün ahalisiyiz" demiştir. Ayrıca İstaharî de, Kurd Eberkuh'dan daha büyük ve daha ucuz bir beldedir ve burada birçok saray vardır, demiştir.³⁶⁷

---

³⁶¹ Yâkût, IV, 469.

³⁶² Yâkût, IV, 469.

³⁶³ Yâkût, IV, 469.

³⁶⁴ Yâkût, IV, 443.

³⁶⁵ Yâkût, IV, 342.

³⁶⁶ Yâkût, IV, 437.

³⁶⁷ Yâkût, IV, 450.

Kurkân (كُورْكَانُ): Kırmisin'e bağlı bir köydür. Yâkût'un İbnü'l-Fakih'e dayanarak verdiği bilgilere göre; Kırmisin'in yakınındaki Kurkan köyünde yılda bir defa pazar kurulurdu.³⁶⁸

Kündür (كُنْدُر): Kazvin'e yakın bir köydür.³⁶⁹

Lîleş (لِيلِش): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Musul'a bağlı Musul'un doğusunda bir dağın eteklerinde bir köydür. Şafii mezhebine mensup Kürt şeyhi ve imamı Şeyh 'Adiy b. Müsafır ve oğlu buralıdır.³⁷⁰

“*Mu‘cemü'l-büldan*’da Kürtler” adlı makalenin yazarı Jan Dost, Yâkût’un Lîleş hakkında verdiği bilgileri yetersiz bularak eleştirmiştir. Jan Dost’a göre Yezidilik gibi İslam dışı farklı bir dinin varlığının Yâkût gibi birisinin dikkatini çekmemiş olması garipsenecek bir durumdur. Yezidî şeyhi olan Müsafır’ın onun dikkatini çekmiş olması gerekirdi. Oysa sadece Kürtlerin Şafii şeyhi ifadesini kullanmıştır.”³⁷¹ Jan Dost bu konuda yanılmıştır, çünkü İtikadı boyutu olan yezidililğin Şeyh 'Adî b. Müsafır’ın sağlam fikirlerle çevrelenmiş olan tasavvufi fikirleri ile bir ilişkisi yoktur. Onun tasavvufi fikirleri kendi hayatında bir halele uğramamıştır. Kendisi ehlisünnet çizgisinde âlim ve mutasavvıf biri kişidir. Yezidiliğin fikirlerini ondan almadığı ve teşekkülünde onun bir katkısının olmadığı söylenebilir..³⁷²

Mâştikîn (مَاشْتِكِينَ): Kazvin'in bir köyüdür.³⁷³

Medbec (مَدْبِج): Musul ile Irak arasında bir köydür.³⁷⁴

Memdûdâbâd (مَمْدُودَابَاد): Erbil'e bağlı Musul ile Erbil arasında, Yukarı Zap'ın yakınında büyük bir köydür.³⁷⁵

---

³⁶⁸ Yâkût, IV, 452.

³⁶⁹ Yâkût, IV, 482.

³⁷⁰ Yâkût, V, 28.

³⁷¹ Jan Dost, a.g.mk., s. 9.

³⁷² M. Bozan, Şeyh 'Adî Bin Müsafır Hayatı, Menkıbevî Kişiliği ve Yezidilik İnanıcındaki Yeri, 1. bs., Nûbihar Yay., İstanbul 2012, s. 22-23.

³⁷³ Yâkût, V, 42.

³⁷⁴ Yâkût, V, 76.

³⁷⁵ Yâkût, V, 197.

Munise (المُنِسَةُ): Musul'a gitmek isteyenler için Nusaybin'e bir merhale mesafede bir köydür. Bu köyde, yapımı için adı Seyabuka ed-Deybulî olan bir tüccarın teberruda bulunmasıyla yapılan bir han vardır. Bu han h. 615 senesinde yapıldı.³⁷⁶

Merak (مَرَقُ): Musul'dan Nusaybin'e giden yol üzerinde kabilelerin konakladığı büyük bir köydür. Musul ile arası iki günlük mesafedir.³⁷⁷

Mûnise (المُونِسَةُ):Yâkût'un verdiği bilgiye göre Musul'a gitmek isteyenler için Nusaybin'e bir merhale mesafede bir köydür. Bu köyde, yapımı için adı Siyabuka ed-Deybulî olan bir tüccarın teberruda bulunmasıyla yapılan bir han vardır. Bu han yaklaşık 615/1218–1219 senesinde yapılmıştır.³⁷⁸

Museyâbâz (مُوسَيَابَاذُ): Hemedan dolaylarında bir köydür.³⁷⁹

Nîrebâ (نِيرَبَا): Musul'un doğusunda bahçeleri olan büyük bir köydür.³⁸⁰

Sâlihiyye (الصَّالِحِيَّةُ): Cezîre topraklarından Ruha yakınlarında bir köydür.³⁸¹

Selemsin (سَلْمَسِينُ): Cezîre'nin nahiyelerinden Harran yakınlarında bir köydür.³⁸²

Sergâmertâ (سَرْغَامَرْتَا): Diyar Mudar'a bağlı el-Cezîre'de bir köydür.³⁸³

Sumayi'yye (السَّمِيْعِيَّةُ): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Nusaybin'e yakın Berkâid'e dört fersah mesafede Musul ovasında büyük bir köydür. el-Heysem b. Muammer'in köyü olarak da tanınır.³⁸⁴

Suvver (صُورُ): Habur kıyısında bir köydür.³⁸⁵

---

³⁷⁶ Yâkût, V, 228.

³⁷⁷ Yâkût, V, 109.

³⁷⁸ Yâkût, V, 228.

³⁷⁹ Yâkût, V, 222.

³⁸⁰ Yâkût, V, 330.

³⁸¹ Yâkût, III, 389.

³⁸² Yâkût, III, 240.

³⁸³ Yâkût, III, 212.

³⁸⁴ Yâkût, III, 258.

³⁸⁵ Yâkût, III, 424.

Şâkırd (شاقرد):Erbil ve Dakuka arasında bir köydür. İçinde küçük bir kalesi vardır ve burada yetişen incirinin emsali başka bir yerde yoktur.³⁸⁶

Şeklâbâz (شَقْلَابَاد):Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Erbil'e nazır bir dağın eteklerinde güzel ve büyük bir köydür. Pek çok üzüm bağları ve geniş bahçeleri vardır. Sene boyunca üzümleri Erbil'e taşınır ve onlara yeter.³⁸⁷

Şermele (شَرْمَلَة): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; eş-Şûşe kalesi civarında Doğu Musul'a bağlı bir köy olup. Burada yetişen nar, "şûşî nar tanesi" diye meşhur olmuştur.³⁸⁸

Şeybâniyye (الشَّيْبَانِيَّة): Habur nevahisinden Kirkisya yakınlarında bir köydür.³⁸⁹

Tanze (طَنْزَة):Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Diyarbekir'e bağlı Cezîretü İbn Ömer'de bir köydür. Ebubekir Muhammed b. Mervan b. Abdullah el-Kadî ez-Zahid et-Tanzî; Heskefilî Hatip, edebiyatçı ve şair Ebu al-Fadl Yahya b. Selame b. el-Hüseyn b. Muhammed et-Tanzî ve İbrahim b. Abdullah b. İbrahim et-Tanzî Yâkût'un buraya nispet ettiği ilmi şahsiyetlerdir. Yâkût,el-İ'mad'ınel-*Harid*'de İbrahim b. Abdullah b. İbrahim et-Tanzî'yi anlatarak Tanzî'nin aşağıdaki beyitlerini kaydettiği bilgisini vermektedir.³⁹⁰

Tanze'nin toprağına özlem duyuyorum.

Her ne kadar kardeşlerim ayrılıktan sonra bana ihanet ettilerse de.

Öyle bir toprak ki, Allah bereketli kılsın. Şayet kavuşursam,

Göz kapaklarımın şiddetli bir şekilde arzuladığı o toprakları gözlerime sürme çekeceğim.

---

³⁸⁶ Yâkût, III, 310.

³⁸⁷ Yâkût, III, 355.

³⁸⁸ Yâkût, III, 338.

³⁸⁹ Yâkût, III, 378.

³⁹⁰ Yâkût, IV, 43.

Tell ‘Abde (تَلُّ عَبْدِة): Yâkût’un verdiği bilgilere göre; Harran’a bağlı bir köydür. Kafileler bu köyle Fırat arasında konaklardı. Bu köyde güzel bir han vardır. Bu han el-Melik el-Eşref Musa b. el-Adil’in veziri el-Mecd b. el-Muhelleb el-Behnesî tarafından yaptırılmıştır.³⁹¹

Tell ‘Able (تَلُّ عَبْلَة): Harran ile Re’s ‘Ayn arasında bir köydür.³⁹²

Tell Harran (تَلُّ حَرَّان): el-Cezîre’de bir köydür.³⁹³

Tell Hevsa (تَلُّ حَوْسَا): Musul ile Erbil arasında Zap yakınlarında bir köydür.³⁹⁴

Tell Uskuf (تَلُّ أُسْكُف): Hıristiyanların sayfiye yeri olup Dicle’nin doğusunda Musul’a bağlı büyük bir köydür.³⁹⁵

Tell Zebdey (تَلُّ زَبْدَى): el-Cezîre’ye bağlı bir köydür.³⁹⁶

Tercele (تَرْجَلَة): Yâkût’un verdiği bilgilere göre; Musul’a bağlı Musul ile Erbil arasında meşhur bir köydür. Tercele’de h. 508 senesinde Zeyneddin Mesud b. Mevdud b. Zengi b. Aksungur’un ordusu ile Erbil’in hükümdarı Yusuf b. Ali Küçük arasında yaşanan savaşı Erbil’in hükümdarı Yusuf kazanmıştır. Tercele’de suyu bol olan iki büyük çeşme vardır.³⁹⁷

Tersuh (تَرْسُخ): Yâkût’un Bakesya ile Bendenicîn arasında, Bendenicîn’e bağlı bir köy olduğunu ve Bağdat’ın tuz ihtiyacının çoğu burada bulunan geniş tuz ocaklarından karşılandığını kaydetmektedir.³⁹⁸

Ter‘u ‘Ûz (تَرْعُ عُوز): Yâkût’un verdiği bilgilere göre; Sabîler’den kalma Harran’da meşhur bir köydür. Burada Sabîler’e ait bir mabed vardı. Heykelleri yıldızların isimlerine göre yapıyorlardı. Bu köyün heykeli ez-Zuhre isminde idi. Sabî

---

³⁹¹ Yâkût, II, 42.

³⁹² Yâkût, II, 42.

³⁹³ Yâkût, II, 41.

³⁹⁴ Yâkût, II, 41.

³⁹⁵ Yâkût, II, 39.

³⁹⁶ Yâkût, II, 42.

³⁹⁷ Yâkût, I, 22.

³⁹⁸ Yâkût, II, 22.

dilinde Ter‘u ‘Ûz; ez-Zuhre’nin (yıldızı) kapısı anlamındadır. Günümüzde Harran ahalisi bu köyü Teruz diye isimlendirmektedir. Tarlalarda ekimini yaptıkları bir çeşit tatlı acur buraya nispet edilmektedir.³⁹⁹

Tîzîn (تيزينُ): Halep civarında büyük bir köydür. Daha önceleri Kınnesrin’e bağlı sayılırdı.⁴⁰⁰

Tûmâsâ (توماثا): Musul’da Berkaid yakınlarında bir köydür. Yâkût’un Ebu Said’e dayanarak verdiği bilgilere göre; el-Farîkî ve el-Cezerî diye bilinen Ebu’l-Abbas el-Huderî b. Servan b. Ahmed Ebi Abdullah et-Taglibî et-Tûmâsî buraya nispet edilmiştir. Kendisi el-Cezîre’de doğmuş ve Meyyafirîkin’de yetişmiştir. Kökeni Tumasa’dandır. Kendisi iyi bir okuyucu, kabiliyetli bir edebiyatçı, güzel şiir okuyan, ezberleme kabiliyeti çok olan ve nahiv ilmini bilen âmâ biri idi.⁴⁰¹

Zaviye (الزويةُ): Beled (Eski Musul) kûresinden Musul’a bağlı bir köydür.⁴⁰²

Zebdekân (زبدقانُ): Habur nehri üzerinde Ereban’a bağlı bir köydür.⁴⁰³

Zebed (زبدُ): Rivayete göre Kınnesrin’de Beni Esed’e ait bir köydür.⁴⁰⁴

2.1.4 Beldeler

‘Arabân (عربانُ): Yâkût, el-Cezîre topraklarında Habur’da küçük bir belde olduğunu kaydetmektedir.⁴⁰⁵

Asur (أشور): Yâkût’un verdiği bilgilere göre; Musul, Musul adını almadan evvel Asûr ismiyle isimlendirilirdi. Bu ismin Ekur olduğu da söylenmiştir. Selamiye

---

³⁹⁹ Yâkût, II, 22.

⁴⁰⁰ Yâkût, I, 66.

⁴⁰¹ Yâkût, II, 60.

⁴⁰² Yâkût, III, 128.

⁴⁰³ Yâkût, III, 130.

⁴⁰⁴ Yâkût, III, 130.

⁴⁰⁵ Yâkût, IV, 96.

yakınlarındaki el-Cezîre kûresinin tamamının ismi olduğu da söylenmiştir. Burası Musul'un doğusunda harap olmuş küçük bir belde olup Ekur diye de bilinir.⁴⁰⁶

Bâşezza (باشزى): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Nusaybin ile Cezîretü İbn Ömer arasında olup Berkaid yakınlarında Musul kûresinde içinden akan bir nehri olan küçük bir beldedir. Çarşı ve pazarı vardır. Bâşezza kabilelerin uğrak yeridir. Pazarı, her Perşembe ve Pazartesi günleri kurulur.⁴⁰⁷

Bertube (برطوبة):Kırkısyâ yakınlarında Habur'a bağlı Malik b. Tevk meydanı mukabilinde Fırat üzerinde küçük bir beldedir.⁴⁰⁸

Bedlîs (بدليس): Ermeniye dolaylarında bir belde olan Bedlîs Yâkût'un verdiği bilgilere göre;Ahlâtyakınlarındadır. Ucuz, çok bahçeleri olan kaliteli ve bol olan elması darb-ı mesel hükmündedir. Birçok ülkeye buradan elma taşınır. Yâkût'un Ahmed b. Yahya b. Cabir'e dayanarak verdiği bilgilere göre; İyaz b. Ganm el-Cezîre'de işini bitirince Derb'e yönelerek Bedlis'e ulaşır burayı da geçerek Ahlât'a ulaşır. Dönüşte Bedlîs hükümdarı Ahlât'ın verdiği haracı ve kişi başı vergiyi vermeyi garanti eder. Bunun üzerine sulh yapılır.⁴⁰⁹Nüfusunun en büyük bölümü Kürttür.⁴¹⁰

Bendenîceyn (البنديجين): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Bağdat âmalinden Cebel tarafında Nehrevan tarafında meşhur bir beldedir. Mıhrıcankezek nevahisinden de sayılabilir. Yâkût, Fakih el-İmad b. Kâmil el-Bendenicî'nin kendisine; “Bendenîceyn, evleri birbirinden uzak, birbiri ile bağlantısı olmayan -hatta her biri münferit, birbirini görmeyen ancak hurma bahçeleri bitşik olan- beldeye verilen bir isimdir,” dediğini kaydetmiştir. Buradaki en büyük mahalleye Bakutnaya deniliyordu. Bakutnaya'da bir çarşı, idare merkezive bir de kadı evi vardır.⁴¹¹

---

⁴⁰⁶ Yâkût, I, 92.

⁴⁰⁷ Yâkût, I, 322.

⁴⁰⁸ Yâkût, I, 385.

⁴⁰⁹ Yâkût, I, 358.

⁴¹⁰ Sami, s. 68.

⁴¹¹ Yâkût, I, 499.

Burası muhtemelen bugünkü Mendeli (مندلي) şehridir.⁴¹² Şemseddin Sami *Kamûsu'l-A'lam*'ında Mendeli'nin nüfusunu 15.000 olarak veriyor ve “Bunların yalnız 2.000 şii geriye kalanı ise Sünni olup, Arap ve Kürdden oluşur” demektedir.⁴¹³

Bûmâriye (بومارية): Tel Ya'fer yakınlarında Musul'a bağlı bir beldedir.⁴¹⁴

Cezîretü İbn Ömer (جزيرة ابن عمر): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Musul'un yukarı taraflarında bir beldedir. Musul ile arası üç günlük mesafedir. Verimli rûstakları ve geniş doğal kaynakları vardır. Burayı ilk imar eden kişinin Hasan İbn Ömer b. Hattab et-Tağlibi olduğu kabul edilir. Kendisinin Cezîre'li bir kadın ile akrabalığına işaret edilmiştir. Cezîre'nin bir tarafı hariç, Dicle nehri ile bir hilal gibi kuşatılmıştır. Daha sonra buraya (kuşatılmayan tarafa) içinden su akıtılan bir hendek yapılmıştır ve üzerine de bir değirmen kurulmuştur. Böylece Cezîre bu hendek sayesinde bir ada gibi her taraftan sularla çevrili hale gelmiştir. Cezîre'ye ilim ehli birçok kişi ve grup nispet edilmiştir. Bunlardan biri de; Fakih Ebu Tahir İbrahim b. Muhammed b. İbrahim b. Mihran el-Cezerî eş-Şafî'dir.⁴¹⁵

Dârâ (دارا): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Mardin ve Nusaybin arasında dağın eteğinde bir beldedir. Dârâ, el-Cezîre'nin bahçeleri ve akan suları olan şehirlerinden biridir. Arapların koku kullanımında kullandıkları mahlep, Dârâ ve civarından temin edilir. Kral Kubaz'ın oğlu Kral Dârâ'nın oğlu Dârâ'nın askerî karargâhı burada idi. Makedonyalı filozofun oğlu İskender ile karşılaşınca, İskender onu öldürür ve kızı ile evlenir. Dârâ'nın askerî karargâhının yerine Dârâ adında bir şehir kurdurur.⁴¹⁶

---

⁴¹² Hoşnaw, a.g.e., s. 181. Hoşnaw ayrıca Bendeniceyn'den bahsederken Muhammed Cemil Bendî er-Rozbeynî'nin “**Kadim Kürt Şehirleri**” adlı kitabının 86. ve 87. sayfalarına bakılmasını öneriyor. Biz bu kitaba ulaşamadık.

⁴¹³ Şemseddin Sami, a.g.e., s. 174.

⁴¹⁴ Yâkût, I, 511.

⁴¹⁵ Yâkût, II, 138.

⁴¹⁶ Yâkût, II, 414.

Deşt (الدَّشْتُ): Ahalisinin tamamı Kürt'tür diyen Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Erbil ve Tebriz arasında dağların arasında doğal kaynakları çok olan küçük ancak mamur bir beldedir. Yâkût burayı birçok defa gördüğünü söylemiştir.⁴¹⁷

Devîn (دَوِينُ): Tiflis yakınlarında Azerbaycan hududunun sonlarında Arran dolaylarında bir beldedir diyen Yâkût, Şam meliklerinden Eyyubiler'in buralı olduklarını keydetmektedir.⁴¹⁸

Erzenu Rûm (أَرَزْنُ الرُّومِ): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Ermeniye diyarında bir beldedir. Ahalisi Ermenidir. Burası birinci Erzen'den daha büyük ve daha görkemlidir. Erzen'de ikamet eden müstakil bir hükümdarı vardır. Erzen'in geniş bir vilayeti, nahiyeleri vardır ve doğal kaynaklar bakımından zengin bir yerdir. Hükümdarının, tebaasına adaletle iyilikte bulunması dikkat çekmektedir.⁴¹⁹

Esedâbâz (أَسَدَابَاذُ): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Esed b. Zî es-Sırev el Himerî tarafından tebasıyla birlikte buradan boydan boya geçişi sırasında imar edilmiş bir beldedir. Hemedan'a yakın bir yerdedir. İlim ve hadis ehlerinden büyük bir topluluk Esedâbâz'a nispet edilmiştir.⁴²⁰

İstahrî ve İbn Havkal Esedâbâz yakınlarında bir Kürt köyünden bahsetmektedirler.⁴²¹

Hadîsetü'l-Mûsul (حَدِيثَةُ الْمُوسَلِ): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Yukarı Zap yakınlarında Dicle'nin doğu yakası üzerinde küçük bir beldedir. Bazı eserlerde Hadîsetü'l-Mûsul'u Mervan b. Muhammed el-Himar'ın ihdas ettiği ve şimdilerde mevcut Mûsul vilayetinin bir kasabası olduğu bilgisi vardır. Yâkût'un Hamza b. el-Hamid'e dayanarak verdiği bilgiye göre; el-Hadîse "nû kırd" (نوکرد)⁴²² sözcüğünün Arapça karşılığıdır. Burası harap olmuş kadim bir şehir idi. Geriye şehrin kalıntıları

---

⁴¹⁷ Yâkût, II, 456.

⁴¹⁸ Yâkût, II, 491.

⁴¹⁹ Yâkût, a.g.e., I, 150–151.

⁴²⁰ Yâkût, I, 176.

⁴²¹ bkz. İstahrî, a.g.e., s. 158; İbn Havkal, a.e, s. 453.

⁴²² Nû kırd (نوکرد) Kürtçe birleşik bir sözcüktür. "Yeni" anlamına gelen "Nû" ile "yaptı" anlamına gelen "kırd" sözcüklerinden oluşmuştur.

kalmıştı. Mervan b. Muhammed b. Mervan burasını yeniden imar ettikten sonra buranın isminin anlamının “yeni yapıldı/yenilendi” olduğunu öğrenince imar ettiği yeni şehri “el-Hadîse” diye isimlendirmiştir. İbnu’l-Kelbî ise, Musul’u ilk kez şehir haline getiren kişi Ömer (r.a.) zamanında Herseme b. Arfece el-Barıkî’dir, demiştir. Araplar buraya bu dönemde yerleştirilmiştir. Burası iki kilisesi olan bir köydü. Rivayete göre; Herseme ilk önce buraya gelmiştir ve burayı Musul’dan önce imar edip şehir haline getirmiştir.⁴²³

Hânîkîn (خَانِقِينَ): Yâkût’un verdiği bilgilere göre; Bağdat tarafında Hemedan yolunda es-Sevad dolaylarında bir beldedir. Cibal’e gitmek isteyenler için Hânîkin ile Kasri Şirin arası altı fersahtır. Kasrı Şirin’den Hulvân’a kadar altı fersahtır. Yâkût’un Musar b. Muhelhel’e dayanarak verdiği bilgilere göre; Hanikin’de önemli bir gelir olan büyük bir petrol kaynağı vardır. Hanikin vadisinin üzerinde her biri 20 zirâ’ olan 24 kemerden oluşan büyük bir taş köprü vardır. Kasrı Şirin’de son bulan Bağdat Horasan yolu da bu köprü üzerinden geçmektedir.⁴²⁴

Hânîcâr (خَانِجَار): Dakuka yakınlarında Erbil ile Bağdat arasında küçük bir beldedir.⁴²⁵

Hazze (حَزَّةُ): Yâkût’un verdiği bilgilere göre; Habur’a bağlı Ra’s ‘Ayn ile Nusaybin arasında bir yerdir. Aynı adı taşıyan Musul topraklarında Erbil’e yakın küçük bir belde de mevcuttur. en-Nesafî el-Hizziye, denilen kötü pamuklu bir giysi buraya nispet edilir. Burası daha önceleri Erbil kûresinin bir kasabası idi. Burası ilk kez Erdeşir b. Babek tarafından kurulmuştur.⁴²⁶

Herzem (حَرْزَمُ): Cezîre’ye bağlı Duneysir ve Mardin arasında bahçeleri ve akan bir nehri olan küçük bir belde olup ahalisinin çoğu Hristiyan Ermenidir.⁴²⁷

Hurru (حُرُّ): Musul’da bir beldedir. Hurru aynı zamanda Cezîre’de bir vadidir.⁴²⁸

---

⁴²³ Yâkût, II, 230.

⁴²⁴ Yâkût, II, 340.

⁴²⁵ Yâkût, II, 341.

⁴²⁶ Yâkût, II, 256; ayrıca bkz. İbn Havkala.g.e., s. 217.

⁴²⁷ Yâkût, II, 240.

⁴²⁸ Yâkût, II, 240.

Husayn (الحصين): Habur nehri kenarında küçük bir beldedir.⁴²⁹

Kasru Kenkiver (قصر كَنْكُور):Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Hemadan ile Karmısın arasında küçük bir beldedir. Makdısî'ye göre; Kasru'l-Lusus Esedabaz'a yedi fersah mesafede olup, farsça Kenkiver denilen bir şehirdir.⁴³⁰

Kınkiver (كِنْكُور): Yâkût'un verdiği bilgilere göre;Hemedan ile Kırmısın arasında küçük bir beldedir. Kınkiver'de "Kasır el-Lusus" denilen garip bir saray vardır. Şu an harap olmuş bir durumdadır. Ayrıca Kınkiver Musul hükümdarına ait ez-Zevzan kasabası kalelerinden olup Cezîretü İbn Ömer yakınında mamur müstahkem bir kaledir. Şeyh Cebah b. el-Hüseyn b. Yusuf Ebu Bekir es-Sufî el-Kinkeverî, Hemedan yöresinde bulunan Kınkiver'e nispet edilmektedir.⁴³¹

Lâşkird (لاشکرد): Cireft ile arası üç merhale olan Kirman'da meşhur bir beldedir.⁴³²

Me'lesâyâ (مَعْلَيَا): Musul dolaylarında Cezîretü İbn Ömer yakınlarında küçük bir beldedir.⁴³³

Merzûhâ (مرزوها): Deylem'de küçük bir beldedir.⁴³⁴

Semânîn (سَمَانِينَ):Kürtlerin yaşadığı coğrafyada kurulmuş en eski yerleşim yeridir. Günümüzde de bu köy Şırnak ili sınırları içinde "Heşteyan" ismiyle mevcuttur. Yâkûtbu ismi Arapçalaştırmıştır. Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Musul'un yukarı taraflarında Cezîretü İbn Ömer et-Teğlibî yakınında Cudi dağının eteklerinde Nuh (a.s.) ve beraberindeki seksen kişi tarafından kurulmuş küçük bir beldedir. Nuh peygamber gemiden beraberinde seksen kişi ile indiği zaman burada kendilerine meskenler yaptılar ve burada ikamet ettiler. Böylece bu belde Semanın ismini almış oldu. Daha sonra onlara veba isabet edince Nuh peygamber ve oğlu dışındakilerin tamamı vefat etti. Nuh

---

⁴²⁹ Yâkût, II, 267.

⁴³⁰ Yâkût, IV, 363.

⁴³¹ Yâkût, IV, 487.

⁴³² Yâkût, V, 7.

⁴³³ Yâkût, V, 158.

⁴³⁴ Yâkût, V, 106.

(a.s.) tüm beşeriyetin babasıdır. Yâkût künyesi Eba Kasım olan Ömer b. Sabit ed-Dureyrî es-Semânîni, (ö. 482/1089–1090) ve es-Semânîni diye tanınan, Ömer b. el-Huderi b. Muhammed Ebu Hafs es-Semânîni gibi iki değerli şahsiyeti Semânîni'e nispet etmiştir.⁴³⁵

Serûc (سَرُوحُ): Halebî'nin ahalisinin Kürt, Arap ve Türkmenlerden müteşekkil olduğunu söylediği Serûc,⁴³⁶Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Diyar Mudar'dan Harran yakınlarında bir beldedir. Serûc Hz. Ömer (r.a.) zamanında İyad b. Ganm tarafından 17/638–639 senesinde topraklarını ele geçirildikten sonra Ruha antlaşmasının şartlarıyla fethedilmiştir.⁴³⁷

Sühreverd (سُهِرْوَرْدُ):Yâkût'un etnik yapısına değinmediği ancak İstahrî ve İbn Havka'nın ahalisinin Kürt olduğu bilgisini verdiği Sühreverd⁴³⁸Yâkût'un verdiği bilgilere göre; el-Cibal'de Zencan'a yakın bir beldedir. Buradan birçok erdemli ve âlim kişi çıkmıştır. Bunlardan biride vaiz, sufi ve fakih eş-Şeyh Ebu'n-Necib Abdulkahir b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. Sa'd b. el-Hasen b. el-Kasım b. en-Nadr b. el-Kasım b. Muhammed b. Abdullah b. Abdurrahman b. el-Kasım b. Muhammed b. Ebi Bekr es-Sıddik (r.a.) el-Bekrî es-Sühreverdî'dir.⁴³⁹

Şemmâhiyye (الشَّمَّاحِيَّةُ): Habur'da küçük bir beldedir.⁴⁴⁰

Şemsaniyye (شَمْسَانِيَّةُ): Habur'da küçük bir beldedir.⁴⁴¹

Tell Besme (تَلُّ بَسْمَةَ): Bugünkü Derik ilçesidir. Yâkût,Diyar Rabi'a civarında Şenhatan nahiyesinde bir belde olduğunu söylemektedir.⁴⁴²

Tell Heftun (تَلُّ هَفْتُونُ): Ahalisinin tamamının Kürt olduğunu söyleyen Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Azerbaycan'a gitmek isteyip de Erbil'den yola çıkankafilelerin

⁴³⁵ Yâkût, II, 84.

⁴³⁶ Halebî, Kamil b. Hüseyin b. Muhammed b. Mustafa el-Balî, *Nehru'z-Zeheb fi Tarihi Haleb*, I-III, Daru'l-Kalem, Haleb 1419 h., I, 433.

⁴³⁷ Yâkût, III, 216.

⁴³⁸ bkz. İstahrî, a.g.e., s. 200; İbn Havkal, a.g.e., s. 369.

⁴³⁹ Yâkût, III, 290.

⁴⁴⁰ Yâkût, III, 361.

⁴⁴¹ Yâkût, III, 362.

⁴⁴² Yâkût, II, 40.

ikinci gün konakladıkları, Erbil civarında, dağların ortasında bir yerde, Yâkût'un bir defadan çok gördüğü, içinden bir nehrin aktığı küçük bir beldedir. Geniş ve güzel bir çarşısı vardır. Ahalinin çoğunun evleri kale olduğu izlenimi veren yüksek bir tepe üzerindedir.⁴⁴³

Tell Mevzen (تَلِّ مَوْزَنَ): Şanlı Urfa'nın Viranşehir ilçesidir. Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Suruç ile Re's 'Ayn arasında bir beldedir. Re's 'Ayn ile arası yaklaşık 10 mildir. Kadim bir beldedir ve Galinos'un buralı olduğu iddia edilir. Tel Mevzen büyük siyah taşlardan bina edilmiştir. Ahalisinin anlattıklarına göre Tel Mevzen'i Domestk ibnü't-Temeşkî tahrip etmiştir. İyaz b. Ganm burayı h. 17 senesinde Ruha antlaşması şartlarıyla fethetmiştir.⁴⁴⁴

Tevd (تَوْدَ): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; yukarı Mısır'da (Said) küçük bir beldedir. Güzel manzaraları ve bahçeleri vardır. El-Melik en-Nasır Selahaddin Yusuf b. Eyyüb zamanında el-Ehvel (Şaşı) diye bilinen Kürt emir Derbas tarafından kurulan bir köydür.⁴⁴⁵

Tuneynir (تُونَيْنِيرَ): Yukarı Tuneynir'i birçok defa gördüğünü söyleyen Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Yukarı Tuneynir ile Aşağı Tuneynir Habur dolaylarında iki beldenin ismidir. İkisi de Habur nehri kenarındadır..⁴⁴⁶

Tur 'Abdîn (طُورُ عَبْدِيْنِ): Bugünkü Midyat ilçesi olup Cudi dağı ile bağlantılı Nusaybin'e nazır bir dağın iç kısımlarında Nusaybin'e bağlı küçük bir beldedir.⁴⁴⁷

Uşnuh (أُشْنُوهُ): Yâkût'un 617/1220–1221 yılında Tebriz yolculuğu esnasında gördüğü Uşnuh Erbil Azerbaycan istikametinde bir beldedir. Erbil'le Urmiye arasında bulunan Uşnuh bahçeleri ve başka armut türleri arasında özellikle tercih edilen ve

---

⁴⁴³ Yâkût, II, 45.

⁴⁴⁴ Yâkût, II, 45.

⁴⁴⁵ Yâkût, IV, 46.

⁴⁴⁶ Yâkût, II, 54.

⁴⁴⁷ Yâkût, IV, 48.

armdu ile meşhur olan bir yerdir. Çevresindeki tüm nahiyelere buradan armut taşınır. Yâkût Uşnuh'un harabeye dönmüş olduğunuda kaydetmektedir.⁴⁴⁸

2.1.5 Kaleler

‘Akra (العُقْرُ): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Musul dağlarında müstahkem bir kaledir. Ahalisi Kürttür. Musul'un doğusu olup Akra el-Hümeydiye diye bilinir. Buradan ilim ehli birçok şahsiyet çıkmıştır. eş-Şihab Muhammed b. Fadlun b. Ebi Bekir b. el-Hüseyin b. Muhammed el-Adevî el-Akrî buraya nispet edilen âlimlerden biridir.⁴⁴⁹

‘Allûs (عَلُوسُ): Erzen nahiyesinde Buhti Kürtlere ait bir kaledir.⁴⁵⁰

‘Arûseyn (العَرُوسَيْنِ): Yemen'in kalelerinden olup sahibi Abdullah b. Said er-Rubay'î el-Kurdî'dir.⁴⁵¹

Bâhevâ (بَاخُوخَا): Musul hükümdarına ait Zevzan nahiyesinde bir kaledir.⁴⁵²

Bâzu'l-Hamra (بازالحمراء): Buhtî Kürtlere ait Zevzan nahiyesinde bir kaledir.⁴⁵³

Berho (بِرْحُو): Musul hükümdarına ait Zevzan nahiyesinde bulunan bir kaledir.⁴⁵⁴

Celâniye (الجلانيَّة): Musul nahiyesinde Hakkâri kalelerinden bir kaledir.⁴⁵⁵

Cellesavra (جَلَّصَوْرَى): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Musul topraklarında Hakkâri dağlarında bir kalenin ismidir.⁴⁵⁶

Cerzekîl (جَرْدَقِيل): Zevzan nahiyesinde Buhtî Kürtlerine ait bir kale olup, aynı zamanda Buhî Kürt beyliğinin merkez şehridir. Yâkût bu kale hakkında edindiği bilgileri

---

⁴⁴⁸ Yâkût, I, 201.

⁴⁴⁹ Yâkût, IV, 136.

⁴⁵⁰ Yâkût, IV, 147.

⁴⁵¹ Yâkût, IV, 112.

⁴⁵² Yâkût, I, 316.

⁴⁵³ Yâkût, I, 321.

⁴⁵⁴ Yâkût, I, 375.

⁴⁵⁵ Yâkût, II, 149.

⁴⁵⁶ Yâkût, II, 154.

İmam Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülkerim b. el-Esir el-Cezerî'den aldığını kaydetmiştir.⁴⁵⁷

Cüdeyde (الجُدَيْدَة): Yâkût, idari olarak Hısnkeyfâ'ya bağlı olan Musul hükümdarına ait bu kadim ve müstahkem kaleye bağlı köylerin ve ekin tarlalarının varlığını ve bu ekin tarlalarının çoğunun genellikle yağmur sularıyla sulandığını kaydetmektedir.⁴⁵⁸

Elkıy (الْقِي): Musul hükümdarına bağlı ez-Zevzan nahiyesinde bulunan kalelerden müstahkem bir kaledir.⁴⁵⁹

Erdemuşt (أَرْدُمُشْت): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Cûdi dağının üzerinde Musul'da akan Diclenin doğusunda Cezîretü İbn Ömer yakınlarında müstahkem bir kalenin ismidir. Erdemuşt şu anda Musul'un hükümdarına aittir. Erdemuşt kalesinin hemenişağısında Der Zaferan⁴⁶⁰ vardır. O da aynı şekilde bir kaledir. Erdemuşt'un ahali el-Mutazıd Billah'a karşı isyan ederek bu kaleye sığınır. Bunun üzerine el-Mutazıd Billâh harekete geçer ve Erdemuşt kalesini kuşatır. Ahali kaleyi kendisine teslim etmek zorunda kalır. Kaleyi yıktırdıktan sonra döner. Yâkût o kalenin şu anda "Kevaşi" olarak bilindiğini kaydettikten sonra; "ekilip dikilen büyük arazileri yoktur. Buraya bağlı sadece üç küçük köy vardır. Rivayete göre el-Mutazıd, Erdemuşt'u ahali tarafından korunamaz hale geldikten sonra fethettiğinde gelirinin az olduğunu görünce yıkılmasını emreder. el-Mutazıd tarafından yıkılan bu kale daha sonra Nasrüddevle Ebu Tağlip Ahmed b. Hamdan tarafından tekrar inşa edilir. Günümüzde bu kale Musul sahibi Nureddin (Arslan Şah) b. Mesud İzzeddin b. Kutb ed-Din b. Zengi'nin memluklarından Bedreddin Lulu'nun toprakları dâhilinde imar edilmiş bir durumdadır," demektedir.⁴⁶¹

---

⁴⁵⁷ Yâkût, II, 124.

⁴⁵⁸ Yâkût, II, 115.

⁴⁵⁹ Yâkût, I, 246.

⁴⁶⁰ Der Zaferan Mardin yakınındadır.

⁴⁶¹ Yâkût, I, 146-147.

Rân (الرَّانُ): Bizans topraklarındasınırdadır, Malatya yakınlarındadır bir kaledir. Gerger kalesi Rân kalesinin yakınlarındadır.⁴⁶²

Erveh (أَرْوَحُ): Burası muhtemelen bu günkü Eruhur. Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Zevzan bölgesinde Musul hükümdarına ait bir kaledir.⁴⁶³

Fenek (فَنَكُ): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Cezîretü İbn Ömer'e yakın Beşnevî Kürtlerine ait erişilmez müstahkem bir kaledir. İkisinin arası yaklaşık iki fersahtır. İç içe olmalarına rağmen ne Cezîre'nin hükümdarı ne de bir başkası buraya güç yetiremiyor. Kale uzun yıllardır -yaklaşık üç yüz yıldır- bu Kürtlerin elindedir. Birbirlerine tutkun yiğit insanlardır. Kendilerine iltica edenleri korur ve iyilikte bulunurlar.⁴⁶⁴

Gerger (كَرْكُرُ): Yâkût'un kaynaklarından İbnü'l-Esir bu kalenin Malatya ile Âmid arasında Malatya yakınlarında olduğunu söyler. Diğer bir rivayete göre Gerger Sümeysat ile Hısn Ziyad arasında harap olmuş bir kaledir.⁴⁶⁵

Hades (الْحَدَثُ): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Suğûr hudut bölgesinde Maraş, Sümeysat ve Malatya arasında müstahkem bir kaledir. Toprağının tamamen kırmızı olmasından dolayı bu kalenin diğer bir adı da Kırmızı anlamında Hamradır ve Uhaydip denilen bir dağın doruklarındadır. Şehir pişirilmiş tuğladan inşa edilmiştir. Hades'in müstahkem kalesi Ömer (r.a.) zamanında fethedilmiştir. Kale İyad b. Ganm tarafından fethedilmiştir. Hades patikası Ümeyye oğulları için muhaliflerin kendilerini güvende hissettikleri bir patika idi.⁴⁶⁶

Hertepirt (حَرْتَيْرْتُ): Ermenice bir isimdir. Rum ülkesinden Diyarbekir'in en uzağında bulunan Beni Hamdaniler'le ilgili bilgiler arasında adı geçen Hısn Ziyad olarak bilinen kaledir. Malatya ile arası iki günlük yoldur. İkisinin arasında Fırat nehri vardır.⁴⁶⁷

---

⁴⁶² Yâkût, III, 19.

⁴⁶³ Yâkût, I, 162.

⁴⁶⁴ Yâkût, IV, 278.

⁴⁶⁵ Yâkût, IV, 452.

⁴⁶⁶ Yâkût, II, 227.

⁴⁶⁷ Yâkût, II, 265.

Herûr (هُرُورُ): Kuzeyde Musul'a bağlı müstahkem bir kaledir. Ayrıca Herur kuzey tarafında Erbil dağlarında Erbil'e bağlı bir kaledir.⁴⁶⁸

Hetâh (الهِتَاخُ):Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Meyyâfârkîn yakınlarında Diyarbekir'de müstahkem bir kaledir.⁴⁶⁹

Hevşeb (حَوْشَبُ): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Zevzan nahiyesine bağlı bir kaledir.⁴⁷⁰

Hısn el-Ekrâd (الحِصْنُ الْأَكْرَادُ):Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Batı tarafında Humus'u karşılayan dağ üzerinde erişilmesi imkânsız müstahkem bir kaledir. Bu dağ Lübnan dağı ile birleşen yüce bir dağdır. Ba'lebek ile Humus arasındadır. Bazı şam emirleri de kalenin yerine bir burç bina ettiler ve kendileri ile Frenkler arasına bir set oluşturması için bazı Kürt aşiretlerini buraya yerleştirdiler. Onlara gerekli erzak tedarik ediliyordu ve buranın idaresini Kürtler'le birlikte yapıyorlardı. Bir saldırıda kendi can güvenliklerinden endişe eden Kürtler burasını müstahkem bir kaleye dönüştürme çabası içine girdiler. Kaleyi öyle hale getirdiler ki birçok saldırılarında Frenkleri engelleyen müstahkem bir kale haline geldi. Daha sonra Kürtler buradan feragat ederek kaleyi sattılar ve kendi memleketlerine döndüler. Frenkler burayı satın aldılar. şu ana kadar da onların elindedir. Kale ile Humus arası bir günlük mesafedir. Sahibi (şam emiri) burasını Frankların elinden alamıyor.⁴⁷¹

Hısn Keyfâ (حِصْنُ كَيْفَا): Yâkût'un verdiği bilgilere göre;Buraya sadece Keyfâ da denir. Diyarbekir'den Cezîretü İbn Ömer ile Âmid arasında Dicle'ye hâkim konumda muhteşem bir kaledir. İki yakaya sahip bir kale idi. Burada Dicle nehrinin üzerinde, daha büyüğünü başka hiçbir ülkede görmediğim, kemerli bir taş köprü vardı. Bu taş köprü iki küçük kemerle birlikte büyük bir kemerden oluşuyor. Hısn Keyfâ Davut b. Sökmen b. Artuk'un oğlu olan Âmid hükümdarına aittir.⁴⁷²

---

⁴⁶⁸Yâkût, V, 403.

⁴⁶⁹Yâkût, V, 392.

⁴⁷⁰Yâkût, II, 406.

⁴⁷¹Yâkût, II, 264.

⁴⁷²Yâkût, II, 265.

Hısnu Mesleme (حِصْنُ مَسْلَمَةَ): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Cezîre'de Rakka ile Ra's 'Ayn arasında olan bu kaleyi Mesleme b. Adülmelik b. Mervan b. el-Hakem yaptırmıştır. Balih ile arası bir buçuk mildir. Ahalisi içme sularını kalenin içinde bulunan, uzunluğu yüz zirâ' genişliği yüz zirâ' ve derinliği yaklaşık 20 zirâ' olan, taştan yapılmış büyük bir su sarnıcından temin ettikleri bilgisini vermektedir. Bu su sarnıcını doldurmak için Balih'den akan ve yıl boyunca Hısnu Mesleme'nin bahçelerini sulayan nehrin yılda bir defa bu sarnıca akıtılmasıyla gerçekleştirilirdi. Ahali tarafından doldurulan sarnıç yıl boyunca su ihtiyacını karşılayabiliyordu. Yâkût ayrıca Hısnu Mesleme'nin Harran'a dokuz fersah mesafede olduğunu ve Harran'da Rakka'ya gidenlerin yolu üzerinde olduğunu kaydetmektedir. İsmail b. Reca' el-Hısnî Yâkût'un buraya nispet ettiği şahsiyetlerden biridir.⁴⁷³

Hısnu Talîb (حِصْنُ طَالِبِ): Hısnkeyfâ yakınında meşhur bir kale olduğunu söyleyen Yâkût, Bu kalede kendilerine Cubiye denilen Kürtler'inyaşadığını ancak 560/1164–1165 senesinden sonra Hisn Keyfa hükümdarı Karaaslan b. Davut b. Sökmen onları mağlup ettiğini kaydetmektedir.⁴⁷⁴

Huftiyân (حُفْتِيَانُ): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Erbil'e bağlı iki büyük kaledir. Biri Merağ yolu üzerindedir ve bu kaleye Huftiyan-i Zerzari denilir. Bir dağın tepesinde olup eteklerinde akan büyük bir nehir, bir pazar yeri ve büyük bir vadi vardır. Diğeri ise, Erbil'den Şehrezûr 'a giden yol üstünde Huftiyan-i Surhab b. Bedr'dir. Bu kale diğerinden daha büyük ve daha görkemlidir. Bazı kitaplarda Huftîzkan (حُفْتِيْزْكَان) diye geçer.⁴⁷⁵

'Imadiyye (العِمَادِيَّة): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Musul'a bağlı olup Musul'un kuzeyinde müstahkem ve büyük bir kaledir. İmaduddin Zengi b. Ak Sungur 537/1142–1143 senesinde yaptırmıştır. Daha önce burası Kürtlere ait bir kale idi.

---

⁴⁷³Yâkût, II, 265.

⁴⁷⁴Yâkût, II, 265.

⁴⁷⁵Yâkût, II, 380.

Büyükülüğünden dolayı Zengi burayı yıktırdı ve yerine kendi ismi ile isimlendirdiği bu kaleyi yaptırdı. Yıkılan kalenin ilk ismi “Aşib” idi.⁴⁷⁶

‘Imrâniyye (العِمْرَانِيَّة): Musul’un doğusunda Şûş ve Marec nahiyelerine komşu büyük bir köy ve kaledir. Kale yıkılmaya yüz tuttu ve geriye bir şey kalmadı. Burada ziyaret edilen ve Davut’a (a.s.) ait olduğu söylenen bir mağara vardır.⁴⁷⁷

Kerhîni (كَرْخِينِي): Yâkût’un verdiği bilgilere göre; Erbil ve Dakuka arasında gördüğüm düz arazide bir tepenin üzerinde güzel ve korunaklı bir kaledir.⁴⁷⁸

Kevâşâ (الكَوَأَشَى): Musul’un doğusunda bulunan dağlarda müstahkem bir kaledir. Tek kişinin yürüyebileceği bir yolu vardır. Eskiden Erdumışt diye isimlendirilirdi. Kevâşâ buranın yeni ismidir.⁴⁷⁹

Kılât (قِلَاط): Yâkût’un verdiği bilgilere göre; Deylem dağları arasında Tarm dağlarında bir kaledir. Kılât Kazvin ile Halhal arasında bir dağın tepesindedir. Ovada çarşısı, akan bir nehri olan bir kenar mahallesi vardır. Nehrin üzerinde açılıp kapanan kapakları olan taş köprüsü vardır. Bu kale Elemût ve Kurd Koh’un hükümdarına aittir.⁴⁸⁰

Killevziye (قَلْوَنِيَّة): Malatya yakınlarında bir kaledir. Mansur zamanında 141/758–759 senesinde yıkılıp, el-Hasan b. Kahtebe tarafından yeniden inşa edilmiştir.⁴⁸¹

Kinkiver (كِنْكَوَر): Yâkût’un verdiği bilgilere göre; Hemedan ile Kırmısın arasında küçük bir beldedir. Kinkiver’de “Kasrû’l-Lusus” denilen garip bir saray vardır. Şu an harap olmuş bir durumdadır. Ayrıca Kinkiver, Musul hükümdarına ait ez-Zevzan kasabası kalelerinden olup Cezîretü İbn Ömer yakınında mamur müstahkem bir kaledir.

---

⁴⁷⁶ Yâkût, IV, 149.

⁴⁷⁷ Yâkût, IV, 153.

⁴⁷⁸ Yâkût, IV, 450.

⁴⁷⁹ Yâkût, IV, 486.

⁴⁸⁰ Yâkût, IV, 386.

⁴⁸¹ Yâkût, IV, 392.

Şeyh Cebah b. el-Hüseyn b. Yusuf Ebu Bekir es-Sufî el-Kınkeverî Hemedan'da olan Kınkiver'e nispet edilmektedir.⁴⁸²

Mardin (مَارِدِين): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Cezîre dağının tepesinde Duneysir, Dârâ ve Nusaybin'e nazır meşhur bir kaledir. Geniş ve açık arazinin karşısında bulunan büyük varoşun içinde birçok çarşı, han, medrese, ribat ve kervansaray vardır. Evler merdivenin basamakları gibi birbiri üstüne gelir. Her teras kendisinden aşağıda olana nazırdır. Suyu az olan kuyuları vardır. Çoğunluğu içme su ihtiyacını evlerinde bulunan su sarnıçlarından karşılar. Yâkût, yeryüzünün tamamında Mardin kalesinden daha güzel, daha sağlam ve daha korunaklı bir kale olmadığını kaydetmektedir. Yâkût'un el-Futuh'danyaptığı rivayete göre; İyad b. Ganm, Tur Abidin, Mardin kalesi ve Dârâ'yı Ruha antlaşmasının şartlarıyla fethetmiştir. Mardin'in ve tüm Cezîre'nin fethinin Ömer (r.a.) zamanında 19/640 senesi ile 20/641 senesinin Muharrem ayının ilk günlerinde olduğu söylenmiştir.⁴⁸³

Mâyedeşt (مَائِدَشْت): Irak'da Hanıkin dolaylarında bir kale ve şehirdir.⁴⁸⁴

Savur (الصُور): Mardin a'malinden dağların arasında Mardin yakınlarında bir dağın tepesinde pazar yeri olan güzel bir dış mahallesi olan korunaklı bir kaledir. Kaleyi gördüğünü ve çok müstahkem bir kale olduğunu belirten Yâkût, bu kaleden daha müstahkem olanını görmediğini kaydetmiştir.⁴⁸⁵

Sabhet (صَبْحَةُ):Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Diyarbekir'de Meyyâfârikîn ile Âmid arasında bir kaledir.⁴⁸⁶

Sende (سِنْدَةُ): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Hemedan ve civarında bulunan dağlardan birindeki müstahkem bir kaledir.⁴⁸⁷

---

⁴⁸² Yâkût, IV, 487.

⁴⁸³ Yâkût, V, 39. (bkz. ACAR, Abdurrahman, "Arap Coğrafyacılarına Göre Mardin", I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu, Editör: İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, İstanbul 2006.)

⁴⁸⁴Yâkût, V, 50.

⁴⁸⁵Yâkût, III, 434.

⁴⁸⁶Yâkût, III, 391.

⁴⁸⁷Yâkût, III, 268.

Sermâç (سَرْمَاحُ):Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Saburhuvast hükümdarı Bedr b. Hasneviye el-Kürdî'ye ait Huzistan ve Hemedan arasında el-Cibal'de bulunan müstahkem bir kaledir. Cibal'in en güzel ve ele geçirilmesi en zor kalesidir.⁴⁸⁸

Sinn (السِّنّ): Sinn b. U'tayr olarak da bilinen,Cezîre'de Sümeysat yakınlarında bir kaledir..⁴⁸⁹

Şâtân (شَاتَانُ): Diyarbekir'de bir kaledir. Lakabı Alemüddin olan Hasan b. Ali b. Said b. Abdullah eş-Şatanî buralıdır. Erdemli bir edebiyatçı ve şair olan ŞatanîSelahaddin Yusuf b. Eyyub'la görüşmüştür.Selahaddin Yusuf b. Eyyubkemdisine ikramda bulunmuş ve onu âlimler arasında övmüştür. İlimi ile ön plana çıkanŞatanîBağdat'a gitmiştir veorada İmam Şafî mezhebinde fakihleşmiştir. Birçok âlimden hadis dinlemiş olan Şatanî 513/1119–1120 senesinde doğmuş ve 579/1183–1184 senesinde de vefat etmiştir.⁴⁹⁰

Şimşekâzâd (شِمَشْكَازَاد): Malatya ve Diyarbekir arasında nahiye ve âmillikleri olan bir şehir ve kaledir. er-Ran hisarı yakınındadır.⁴⁹¹

Şirmâh (شِرْمَاحُ): Nihavend yakınlarında Ebu Eyyüb köyüne nazır ve köyün çaprazında bazı Kürtler'in inşa ettiği bir kaledir.⁴⁹²

Şûş (شُوشُ): Cezîre bölgesinde olup Cezîretü İbn Ömer yakınında bir yerdir. Musul a'malinden 'Akrü'l-Hümeydiye'ye yakın, çok yüksek ve muhteşem bir kaledir. Rivayete göre Şûş, 'Akra'dan yüksek ve daha büyüktür. Ancak önem bakımından ondan sonra gelir. Şûş köylerinden birinde yetiştirilen narlar ün salmış ve "eş-Şûş Nar Tanesi" diye Şûş'a nispet edilmiştir.⁴⁹³

---

⁴⁸⁸ Yâkût, III, 215.

⁴⁸⁹ Yâkût, III, 269.

⁴⁹⁰ Yâkût, III, 304.

⁴⁹¹ Yâkût, III, 363.

⁴⁹² Yâkût, III, 337.

⁴⁹³ Yâkût, III, 372.

Tûğât (طوغات): Erzenu Rum'a bağlı Ermeniye dolaylarında bir kale ve şehirdir.⁴⁹⁴

Ulti (ألتى): Muhtemelen Erzurum'un Oltu ilçesidir. Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Tiflis dolaylarında korunaklı bir kaledir. Burası ile Erzenî er-Rum arası üç günlük mesafedir.⁴⁹⁵

Üvnîk (أونيك): Erzenu Rum topraklarında Pasin kûresinde mustahkem bir kaledir. Rukneddin b. Kılıç Arslan'ın bozguna uğradığı olay, bu kalenin yanında cereyan etmiştir.⁴⁹⁶

Vân (وان): Kalikala'ya bağlı Tiflis dolayları ile Ahlat arasında bir kaledir.⁴⁹⁷

Vertenîs (ورتنيس): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Sümeysat tarafında bir kaledir. Harran'ın bir köyü olduğuda söylenmektedir.⁴⁹⁸

2.1.6 Manastırlar

Deyr 'Abdûn (ديرعبدون):Yâkût, Cezîretü İbn Ömer yakınlarında aralarında Dicle'nin geçtiği şu anda harabey dönmüş ancak zamanında en güzel mesire alanlarından biri olduğunu kaydetmektedir.⁴⁹⁹

Deyr el-A'la (دير الأعلى): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Musul'un en yüksek yerinde Dicle'ye nazır bir dağın üstünde bir manastırdır. Havasının yumuşaklığından ve terasının güzelliğinden dolayı darb-ı mesel hükmünde bir yerdir. Bu manastırda bulunan ikonlardan ve İncillerden dolayı Hıristiyanlar için bu manastırın bir benzerinin daha olamadığı söyleniyor. Musul ahalisi 301/913–914 senesinde manastırın altından çıkan bazı kükürtlü madenlerin uyuz, kaşıntı, sivilce, oturak ve bazı müzmin hastalıklara

---

⁴⁹⁴ Yâkût, IV, 50.

⁴⁹⁵ Yâkût, I, 245.

⁴⁹⁶ Yâkût, I, 283.

⁴⁹⁷ Yâkût, V, 355.

⁴⁹⁸ Yâkût, V, 370.

⁴⁹⁹ Yâkût, II, 522.

faydalı olduğunu iddia etmişlerdir. Ayrıca manastır sahabeden Amr b. el-Hamekî el-Huzaî'nin şehit olduğu yerdir.⁵⁰⁰

Deyr Bâ'arbâ (دير باعربا): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Musul ile el-Hadîse arasında Dicle kıyısında bir manastırdır. el-Hadîse, Musul ile Tikrit arasında bir yerdir. Hıristiyanlar burasını ciddi olarak kutsarlar. Yaklaşık olarak yüz zirâ' yüksekliğinde göğe doğru yükselen bir duvarı vardır. Manastırda çok sayıda rahip ve çiftçi vardır. Mezraları olan manastırın bir de misafirhanesi vardır. Buradan geçenler bu misafirhanede ağırlanırlar.⁵⁰¹

Deyr Bâğûs (دير باغوث): Dicle kıyısında Musul ile Cezîretü İbn Ömer arasında çok sayıda rahibin yaşadığı büyük bir manastırdır.⁵⁰²

Deyr Bânehâyâl (دير بانخايال): Musul'un en yükseklerinde bir yerdedir. Üç ismi vardır. Diğer ikisi Deyr Mar Nehayal ile Deyr Mihaîl'dir.⁵⁰³

Deyr Bâsâvâ (دير باثاوا): Cezîretü İbn Ömer yakınlarında bir manastırdır. Cezîretü İbn Ömer ile arası üç fersahtir.⁵⁰⁴

Deyr Bâtâ (دير باطا):Yâkût'un verdiği bilgilere göre;Sinn'de Musul, Tikrit ve Hit arasında bir yerdedir. İlbaharda mesire yeri olan bir manastırdır. Bir ismi de Deyrül-Hamar'dır. Dicle'ye uzak bir mesafededir ve taştan bir kapısı vardır. Bir kuyusu vardır ve mayasıl bir hastalığına faydalı gelir. Burası aynı zamanda bir piskoposluk merkezidir.⁵⁰⁵

Deyr Bersûmâ (دير برصوما): Bizans, Diyarbekir, el-Cezîre ve Şam dolaylarında adak adanan bir manastırdır. Malatya yakınlarında dağın tepesinde bir kaleye

---

⁵⁰⁰Yâkût, II, 498.

⁵⁰¹Yâkût, II, 499.

⁵⁰²Yâkût, II, 500.

⁵⁰³Yâkût, II, 500.

⁵⁰⁴Yâkût, II, 499.

⁵⁰⁵Yâkût, II, 500.

benzemektedir. Yanında mesire alanı vardır. Manastırda çok sayıda rahip yaşamaktadır.⁵⁰⁶

Deyr el-Cubb (دَيْرُ الْجُبِّ): Erbil ile Musul arasında meşhur bir manastırır.⁵⁰⁷

Deyr el-Cûdi (دَيْرُ الْجُدِيِّ): Cudi, Nuh'un (a.s.) gemisinin üzerine oturduğu dağdır. Bu dağ ile Cezîretü İbni Ömer arası yedi fersahtır. Bu manastır dağın doruğuna bina edilmiştir. Nuh (a.s.) zamanında bina edildiği ve şimdiye kadar da binasının yenilenmediği söyleniyor.⁵⁰⁸

Deyr Ebî Yusuf (دَيْرُ أَبِي يُوسُفَ): Beled'e (Eski Musul) varmadan, Musul'un yukarılarında bir manastırır. Deyr Ebî Yusuf ile Beled arası bir fersahtır. Büyük bir manastırır. Bu manastırda önemli rahipler vardır. Dicle'nin kıyısında kabilelerin güzergâhı üzerindedir.⁵⁰⁹

Deyru'l-Ebyed (دَيْرُ الْأَبْيَضِ): Ruha'ya nazır bir dağın üstündedir. Manastırın çanı çaldığı zaman Ruha'dan duyulur ve Harran arazilerine nazır bir konumdadır.⁵¹⁰

Deyr Ebbûn (دَيْرُ أَبْنُونِ):Yâkût'un verdiği bilgilere göre;Ebyûn olduğu söyleniyor, doğrusu da budur. Karda'da Basorin yakınlarında Cezîretü İbn Ömer ile Semanın köyü arasındadır. Saygın bir manastırır. Bu manastırda çok sayıda rahip vardır. Geçmiş zamanlara ait olduğuna şahitlik eden, yere yapışık uzunca bir yapının altında bulunan kabrin Nuh'un (a.s.) kabri olduğunu iddia edilmektedir. Bazıları da, burada kendisine âşik olunmuş bir Kürt kızının yattığını ve yakınında da aşığının kabrinin bulunduğunu iddia etmektedirler.⁵¹¹

Deyr Ehvîşâ (دَيْرُ أَحْوَيْشَا):Süryanice saklı demektir. Erzenü Rum ve Hizan yakınlarında Diyarbekire bağlı Siirt'tedir. Erzen'e nazır bir yerdedir. Çok büyük bir manastırır ve içinde en az 400 rahip vardır. Etrafında bahçeler ve üzüm bağları vardır.

---

⁵⁰⁶Yâkût, II, 500.

⁵⁰⁷Yâkût, II, 503.

⁵⁰⁸Yâkût, II, 504.

⁵⁰⁹Yâkût, II, 497.

⁵¹⁰Yâkût, II, 497.

⁵¹¹Yâkût, II, 496.

Son derece güzel bir yapıdır. Burada imal edilen kaliteli şaraplar çevre şehirlere taşınır. Yanında Rum Nehri diye bilinen bir nehir vardır.⁵¹²

Deyr Ekmun (دَيْرُ أَكْمُنَ): Cudi'ye yakın bir dağın tepesinde bir manastırdır. Nitelikli bir şarap buraya nispet edilir. Son derece kaliteli bir şaraptır. İnsanda bağımlılık ve sürekli sarhoşluk yapmaz. Bu manastırın etrafında birçok bahçe, ağaç ve sular vardır.⁵¹³

Deyru'l-Ğars (دَيْرُ الْغَرَسِ): Cezîretü İbn Ömer'e 13 fersahlık bir mesafe olup yüksek bir dağın tepesindedir ve burada çok sayıda rahip yaşamaktadır.⁵¹⁴

Deyru'l-Henâfisi (دَيْرُ الْخَنَافِسِ):Hâlidî dedi ki: Bu manastır yüksek bir dağın doruğundadır. Küçük bir manastırdır ve sadece iki rahip burada yaşamaktadır. Arazilerden yüksekte, Ninova ve el-Merec nehirlerine de nazır olduğu için mesire yeridir. Bu manastırın bir bayramı vardır ve arazi sahipleri her yıl bir defa burada bir araya gelmektedirler.⁵¹⁵

Deyru'l-Kelb (دَيْرُ الْكَلْبِ): Musul dolaylarında Musul'a bağlı, Baezra tarafında Cezîretü İbn Ömer ile Musul arasında bir manastırdır. Bu manastırda çok sayıda rahip ve rahiplerin uzlete çekildikleri hücreler vardır.⁵¹⁶

Deyr Kinnesrî (دَيْرُ قِنْسَرِي):Fırat'ın doğu kıyısı üzerinde el-Cezîre ve Diyar Mudar dolaylarında Şam'a bağlı bir yer olan Cerbas karşısında bir manastırdır. Bu manastır ile Menbic arası dört fersahtır. Suruç ile arası ise yedi fersahtır. Büyük bir manastırdır ve faal olduğu zamanlarda içinde 370 rahip bulunurdu.⁵¹⁷

---

⁵¹²Yâkût, II, 497.

⁵¹³Yâkût, II, 499.

⁵¹⁴Yâkût, II, 525.

⁵¹⁵Yâkût, II, 508.

⁵¹⁶Yâkût, II, 230.

⁵¹⁷Yâkût, II, 529.

Deyr Mânehâyâl (دَيْرُ مَانْخَايَال): Musul'un yukarılarında bulunan Banhayal manastırır. Dicle'ye nazır bir konumdadır. Üzüm bağları ve güzel mesire alanları vardır. Diğer bir ismi de Mihail manastırır.⁵¹⁸

Deyr Mansûr (دَيْرُ مَنْصُور): Musul'un doğusunda Habur nehrine nazır büyük ve günümüzde de meskûn bir manastır.⁵¹⁹

Deyr Mar Curcîs (دَيْرُ مَرْجُرْجِيس): Beled'in (Eski Musul) üstünde, Cezîretü İbn Ömer'le arası üç fersahtır. Buna ilaveten oraya gitmeyi arzu edenler Beled'den o yüksek dağın üzerinde bulunan manastırır fersahlarca öteden görebiliyorlar.⁵²⁰

Deyr Mar Tûmâ (دَيْرُ مَرْتُومَا): Bu manastır Meyyâfârîkîn'e iki fersah mesafede bir dağın tepesinde dir. İnsanların bir araya gelip ve bayram yaptıkları bir yerdir. Bu bayramın ihya edilmesi için tasarlanmış bir yerdir. Adaklar adanır. İnsanlar her yerden buraya gelirler. Manastır'ın altında yağmur sularının biriktiği bir su sarnıcı vardır.⁵²¹

Deyr Melkîsâvâ (دَيْرُ مَلْكِيسَاوَا): Musul'un yukarısında Dicle'ye nazır, Musul'la arası bir buçuk fersah olan küçük bir manastırır.⁵²²

Deyr Mettâ (دَيْرُ مَتِّي): Metta dağı denilen yüksek bir dağın üzerinde Musul'un doğusunda bir manastırır. Terasında duran bir kişi, Ninova ve el-Merc'in ekili arazilerini görür. Güzel yapıları vardır ve evlerinin çoğu kayalara oyulmuştur. Manastırda yaklaşık 100 rahip vardır. Hep birlikte yazın kayaya oyulmuş yazlık evde, kışın da kışlık evde yemek yerler. Bu evlerden her biri rahiplerin tamamını alacak genişliktedir. Her evde yontma taştan yapılmış yirmi masa vardır. Her masanın arkasında o masaya ait kapısı kapanan ve rafları olan bir karşılığı vardır. Her karşılığın içinde, karşısında durduğu masaya ait malzemeler, vardır. Masalara ait malzemeler birbirine karıştırılmaz. Manastırın başrahibi'ne ait evin ortasında, güzel düz bir zemin üzerinde tamamı taştan yere yapışık, yalnız başına oturduğu bir masa vardır. Evlerden

---

⁵¹⁸ Yâkût, II, 531.

⁵¹⁹ Yâkût, II, 538.

⁵²⁰ Yâkût, II, 535.

⁵²¹ Yâkût, II, 534.

⁵²² Yâkût, II, 538.

her biri 100 kişinin barınabileceği büyüklükte olması, evlerin ve masaların kayaya oyulmuş olması hayret verici bir şeydir. Biri bu manastırın avlusunda oturduğunda Musul şehrini görür. Musul'la arası yedi fersahtır.⁵²³

Deyr Mihâil (دير ميخائيل): Bu isimle ikifarklı yerde iki farklı manastır vardır.bunlardan biri Musul diğeri de Dımışktadır. Farklı isimleri vardır. Musul'da bulunan manastıra Mar Nihâil de denilmektedir.⁵²⁴

Deyr Saîd (دير سعيد):Yâkût'un verdiği bilgilere göre;Musul'un batısında Dicle'nin yakınında bir manastırdır. Güzel binaları geniş bahçeli bir avlusu olan ve etrafında rahiplere ait, inzivaya çekildikleri birçok hücre bulunan bir manastırdır. Manastır Tell Badi' denilen bir tepenin yanındadır. İlkbahar günlerinde burasını nadir çiçekler kaplar. Manastırın yanında Munis el-Hâdim (مونس الخادم) ile Beni Hamdaniler arasında bir savaş vuku bulur ve h. 320 senesinde bu olayda Davut b. Hamdan öldürülür. Manastır Said b. Abdülmelik b. Mervan'a nispet edilir.⁵²⁵

Deyr Yûnus (دير يونس): Yunus b. Matta'ya nispet edilir. Musul karşısında Dicle'nin doğu yakasında bir manastırdır. Dicle ile arası iki fersahtan azdır. Bulunduğu yer Ninova olarak bilinir. Ninova, Yunus'un şehridir. Manastır'ın altında insanların yıkanmak için gittikleri ve Yunus'un çeşmesi diye bilinen bir su kaynağı vardır.⁵²⁶

Deyr ez-Za'ferân (دير الزعفران): Erdumişt kalesinin aşağısında Cezîretü İbn Ömer yakınındadır. Manastır dağın eteklerindedir ve kale de manastıra nazırdır. el-Mutazıd bu kaleyi kuşatınca, fethedinceye kadar bu manastırda konakladı. Ahalisi varlıklı ve bolluk içindedir. Aynı şekilde Nusaybin'e paralel bir dağın üzerinde de Deyr ez-Za'ferân isminde bir manastır vardır. Burada safran yetiştirilirdi. Eğlenmeyi sevenler için burası manzarası olan hoş bir mesire yeri idi. Nusaybin dağlarındadaha birçok manastır vardır.⁵²⁷

---

⁵²³ Yâkût, II, 532.

⁵²⁴ Yâkût, II, 538.

⁵²⁵ Yâkût, II, 515.

⁵²⁶ Yâkût, II, 543.

⁵²⁷ Yâkût, II, 511.

2.2 KÜRTLERİN YAŞADIĞI YERLERDEKİ DAĞ VE NEHİRLER

2.2.1 Dağlar

Bârimmâ (بارمما): Tikrit ile Musul arasında bir dağdır. Barimmâ “Humrin Dağı” diye bilinen dağdır. Bu dağın dünyayı kuşattığı iddia edilir. Yâkût,Ebu Zeyd’in; “Dicle nehri Bârimmâ Dağı’nı es-Sınn civarında ikiye ayırır. es-Sınn Dicle’nin doğusundadır ve dağın iki kenarından akar. Bârimmâ’nın nehir yatağında Katran ve petrol kaynakları vardır. Bârimmâ Dağı el-Cezîre’nin ortasına kadar uzanır. Hem doğu hem de batı tarafından gelerek Kirman ve Masebazan Dağı’na ulaşır,”⁵²⁸ dediğini kaydetmektedir.

Cûdi (الجودي):Yâkût’un verdiği bilgilere göre; Musul’a bağlı, Dicle’nin doğu yakasında Cezîretü İbn Ömer’e nazır bir dağdır. Sular çekilince Nuh’un gemisi bu dağın üstüne oturmuştur. Yâkût’un Tevrat’tan verdiği bilgilere göre; Tevratta, Allah Teâlâ Nuh’a uzunluğu 300 genişliği 50 ve kalınlığı da 30 zir’a ebatlarında bir gemi yapmasını emretti. Gemi katranla katranlanmış Şimşad ağacından idi. Nuh’un yaşı 600 iken tufan geldi. İkinci ayın on yedisi idi. Kırk gün yağmur yağdı. Yeryüzünde sular yüz elli gün kaldı. Gemi yedinci ayın on yedisinde Cûdi dağının üzerinde durdu. Nuh’un yaşınının 601 olduğu senenin birinci ayının birinci gününde yeryüzünde sular azalmaya başladı. Nuh beraberindekiler ile birlikte gemiden çıktılar. Bir mescit ve kurban kesme yeri inşa ettiler ve bir kurban kestiler. Hz. Nuh’un mescidi şu ana kadar Cûdi’de mevcuttur.⁵²⁹

Hibtûn (حبتون): Musul civarında bir dağdır.⁵³⁰

Sâtîdmâ (ساتيدما):Yâkût’un Ebu en-Nida’dan yaptığı rivayette;Sâtîdmâ,Meyyâfârikîn ve Siirt arasında bir dağdır. İkinci bir görüşe göre Sâtîdmâ bir bölgeyi çevreleyen bir dağdır. Barima dağı da onun bir parçasıdır ki oda Musul, Cezîre ve bu civarlarda bulunan Hamrin dağı ve onunla bağlantılı olan diğer dağlardır. Bu görüş gerçeğe daha yakındır. Üçüncü bir görüş göre ise Sâtîdmâ Erzen

---

⁵²⁸ Yâkût, I, 320.

⁵²⁹ Yâkût, II, 320.

⁵³⁰ Yâkût, II, 211.

yakınlarında bir nehirdir. Kisra Perviz'in komutanlarından İyas b. Kabis et-Taî Sâtîdmâ'da Bizanslılarla savaşmış ve bu savaşta Bizanslıları yenmiştir.⁵³¹

Seng Esfid (سنگ اسفيد): Ermeniy'e de Menazcirt ve Ahlât yakınlarında büyük bir dağdır.⁵³²

Ş'erân (شَعْرَان):Yâkût'un verdiği bilgilere göre; İki kök (örük) saç anlamında olup, bitki örtüsünün çokluğundan dolayı bu benzetme ile isimlendirilmiştir. Musul'da bir dağdır. Şehrezûr taraflarında olduğu da söylenmiştir. Yâkût'un İbn Sekit'den yaptığı rivayete göre Bacermek nahiyesinde ve Kandil dağı olarak isimlendirilmiştir. Kandil dağı Farsça Tahtı Şireviye (تخت شيرويه) diye bilinir. En görkemli dağlardan biridir. Her türlü meyve ve çeşit çeşit kuşlar bulunur. Doruklarında yaz kış çok kar vardır. Dakuka'dan çıkıldığı zaman küçük Zap'tan sonra gelen dağın bir yüzü görünür. Şehrezûr'un Zap nahiyesinin yakınındadır.⁵³³

Tinnîn (تَيْنِن): Musul'un âmalinden olup Cudî dağı yakınında meşhur bir dağdır.⁵³⁴

2.2.2 Nehirler

Dicle (دِجْلَةُ): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Bağdat nehridir. İki farklı ismi daha vardır: Arnek Rûz ve Kudek Derya (küçük deniz). Yâkût'un Ebu Abdullah Muhammed b. Umran b. Musa el-Merzubanî den yaptığı rivayette: Ebu'l-Hasan Ali b. Harun bana Ali b. Mehdi el-Kisrevî'nin el yazısı olduğunu zikrettiği bir kâğıt verdi. Bu kâğıtta "Dicle'nin kaynağı" adını taşıyan ilk çıkış yeri bilgisini buldum. Bu yer Diyarbekir'den iki buçuk günlük bir mesafede. Dicle, Helüres diye bilinen bu yerde karanlık bir mağaradan çıkar. Dicle'ye ilk dökülen nehir Rum topraklarında Şimşat havalisinden gelen "Nehru'l-Kilab"tır (köpekler nehri). Dicle'ye bağlanan ilk nehir yatağı Meyyâfârikîn ve Âmed arasındadır. Rivayete göre bu nehir Helüres'den çıkıyor. Helüres ise, Ali el-Ermenî'nin şehit edildiği yerdir. Sonra Satidma, arkasından Zûr,

---

⁵³¹ Yâkût, III, 168.

⁵³² Yâkût, III, 269.

⁵³³ Yâkût, III, 349.

⁵³⁴ Yâkût, II, 54.

Meyyâfârikîn nehri, sonrasında Serbet Dicle'ye bağlanan nehirlerdir. Daha sonra Dicle Tell Fafan diye bilinen bir yerden geçer. Bundan sonra Dicle'nin suyunu artıran Rezm nehir yatağı Dicle'ye bağlanır. Sonrasında sırasıyla Buyarnî, Baa'ynasa, Duşa, Habur, Büyük Zap ve Küçük Zap nehirleri de Dicle'ye dökülür. Dicle, daha sonra Rey'e bağlı Sarr'den geçer.(Kisravî)⁵³⁵

Başka bir rivayete göre; Dicle nehrinin çıkış yerinin aslı, Âmid'e yakın Zülkarneyn diye bilinen kalenin yanında bir dağdır. Dicle'nin kaynağı bu dağın altıdır. Dicle oradan uzadıkça Diyarbekir dağlarının suları Dicle'ye katılır. Deniz menziline yaklaşıncaya kadar bu böyle devam eder. Dicle'yi Âmid'de gördüm, Dicle binek hayvanları ile geçilebirdi. Dicle buradan Meyyâfârikîne doğru ilerliyor, sonra Hısn Keyfâ ve oradan da Cezîretü İbn Ömer'e uzanıyor. Dicle, Cezîre'nin etrafını kuşattıktan sonra oradan da Beled ve Musul'a buradan da Tikrit'e ulaşır. Her iki Zap'ın da Tikrit'te Dicle'ye döküldüğü söylenir. Büyük Zap Tell Fafan denilen bir yerde, Küçük Zap ise Sinn'in yanında Dicle'ye dökülür. Dicle bunlarla büyür. Sonra Bağdat, Vasıt, Basra ve Abadan'dan sonra Hint Denzine (Basra Körfezi) dökülür. Vasıt'dan ayrıldıktan sonra gemilerin yüzebildiği beş büyük nehre ayrılır. Bu nehirler Sasi, Ğarraf, Dekle, Ca'ter ve Misan nehirleridir. Daha sonra bu nehirlerin tamamı ve Fırat'dan bunlara katılanlarla birlikte Metare yakınlarında birleşirler. Metare Basra ile arası bir günlük mesafe olan bir köydür.⁵³⁶

Furat (الفرات):Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Fırat'ın kaynağı Ermeniye, sonra Ahlat yakınlarında Kalikala'dır (Erzurum). Rum (Anadolu) topraklarına ulaşınca kadar bu dağlarda dolanır. Sonrasında Kemah'a oradan da Malatya'ya ulaşır, sonrasında Sumeysat'dan çıkar. Sence, Keysum, Deysan ve el-Belih gibi küçük nehirler Fırat'a dökülür. Menbec'in karşısında Necm kalesine ulaşınca kadar bu böyle devam eder. Sonra Balis'in kenarından ilerler oradan da Devser, Rakka, Rahbet Malik b. Tavk, 'Ane ve Hit'e ulaşır. Akabinde es-Sevad'ın zirai alanlarını sulayan kollara ayrılır. Sora, el-Melik (Serser), İsa b. Ali, Kosa, Suk Esed, Sera, Kufe, Antik Fırat ve Hille Beni Mezyed bu nehirlerden bazılarıdır. Zirai alanlar bu sularla sulandıktan ve insanlar bu

---

⁵³⁵ Yâkût, II, 440-441.

⁵³⁶ Yâkût, II, 441-442.

sulardan yararlandıktan sonra arta kalan sular Dicle'ye dökülür. Bunlardan bazıları Vasıt'ın yukarılarında bazıları da Vasıt ile Basra arasında Dicle'ye dökülür. Bu noktadan sonra Dicle ve Fırat ikisi genişliği bir fersah olan büyük bir nehir olurlar. Sonra da Hint denizine dökülürler. Fırat'ın birçok fazileti vardır. Nil, Fırat, Seyhun ve Ceyhun nehirlerinin cennetten olduğu rivayet edilmiştir.⁵³⁷

Hâbûr (الخَابُورُ): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; İbn el-Arabî Habur'un bir yer ismi olduğunu söyler. Ben ise, Hâbûr'unbu nehrin mi yoksa başka bir nehrin mi ismidir, bilemiyorum. Hâbûrise Cezîre topraklarında Fırat ile Re's 'Ayn arasında büyük bir nehrin ismidir. Hâbûrismi geniş bir vilayet ve çok sayıda beldeyi kapsar. Kırkısyâ, Makısın, Mecdel ve Eraban'dan birçok yer Hâbûr'a nispet edilmektedir. Bu nehrin kökü Re's 'Ayn'daki su kaynaklarıdır. Nusaybin nehri olan Hermas nehrinden artan sular ile yükselen sular da bu nehre dökülür. Böylece büyük bir nehir olur ve bu beldeleri sular. Daha sonra Kırkısyâ'da (قرقيسياء) son bulur ve buradan Fırat'a dökülür. Hâbûru'l-Haseniye (خابورالحسنية) ise Dicle'nin doğusunda Musul'a bağlıdır. Musul'un kuzeyinde kıyılarında köylerin ve geniş bir bölgenin bulunduğu dağlardan akan bir nehirdir. Bölgenin sulama ihtiyacını karşıladıktan sonra Dicle'ye ulaşır. Kaynağı ez-Zevzan topraklarıdır. Mesudiye göre bu nehrin kaynağı Ermeniye topraklarıdır. Dicle'ye döküldüğü yer ise, Musul topraklarından Karda şehrine bağlı Fisabur ile Basorin nahiyeleri arasındadır.⁵³⁸

Haşşek (الحَشَّكُ): Dicle ve Fırat arasında bir vadi veya nehirdir. Nusaybin nehri el-Hermas'tan suyunu alır ve Dicle'ye akar.⁵³⁹

Hâzir (حَازِرُ): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Erbil ile Musul arasında bir nehirdir. Daha sonra yukarı Zap ile Musul arasında bir nehre dönüşür. Bu nehrin kıyısında Nahla denilen bir kûre vardır. Nahla ahalisi el-Haziru'yu "Berrişo" diye isimlendiriyor. Nehrin başlangıç yeri Nahla nahiyesinden Ebrun denilen bir köydür.

---

⁵³⁷ Yâkût, IV, 242.

⁵³⁸ Yâkût, II, 335.

⁵³⁹ Yâkût, II, 262.

Hılbêta dağı ile el-Ümraniye arasından çıkar ve el-Merc kûresinden Akra ve Şûş kalesine uğrar, oradan da Dicle'ye dökülür.⁵⁴⁰

Hevser (خوسر): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Musul'un doğusunda suyu Dicle'ye dökülen bir nehirdir. Nehrin yatağı Musul'un karşısında tanınan Bacebbre köyündedir. Nehir, hala mevcut olan kemerli taş köprülerin altından akar. Bu kemerli taş köprülerden birinin üzerinde bir cami vardır ve bu caminin minaresi hala mevcuttur.⁵⁴¹

Nehru'l-Kilâb (نهر الكلاب): Kaynağı Ardu'r-Rum'dan Şimşat'ın yukarısı olan ve Dicle'ye dökülen ilk nehirdir.⁵⁴²

Nehru Saîd (نهر سعيد): Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Rakka'dan aşağıda Diyar Mudar'da bir nehirdir. Kendisine Said el-Hayr denilen Said b. Abdulmelik b. Mervan buraya nispet edilmektedir.⁵⁴³

Sance (سنجة):Yâkût'un verdiği bilgilere göre; Nasr'ın rivayetine göre Diyar Mudar ile Diyarbekir arasında bir nehirdir. Bu nehrin üzerinde yeryüzünün harikalarından bir taş köprü vardır.⁵⁴⁴

Sence (سنجة):Yâkût'un el-Udeybî'ye dayanarak verdiği bilgilere göre; bu nehre girmek güvenli değildir. Çünkü tabanı kaygan kumdur. İnsan üzerine bastıkça ayaklarının altından kayar. Diyar-ı Mudar'a bağlı olan Hısn Mansur ile Keysum arasında akar. Bu nehir üzerinde dünya harikası bir taş köprü vardır. Bir kıyıdan karşı kıyıya kadar tek kemerden oluşur. İki yüz adımlık bir kemerdir. Düzgün kesme taşlardan yapılmıştır. Bazı taşların uzunluğu on yüksekliği beş zirâ'dır. Bu köprü ile ilgili ilginç bir rivayete göre, tılsımlı bir levha sayesinde köprünün zarar gören yeri tespit edilir. Bu levha köprünün zarar gören yeri onarılıncaya kadar suyu başka bir yöne

---

⁵⁴⁰ Yâkût, II, 337.

⁵⁴¹ Yâkût, II, 406.

⁵⁴² Yâkût, V, 323.

⁵⁴³ Yâkût, IV, 242.

⁵⁴⁴ Yâkût, III, 425.

akıtır. Onarımdan sonra levha kaldırılır ve su da kendi mecrasında akmaya devam eder.⁵⁴⁵

Tâmarrâ (تَامَرًا):Şehrezûr dağlarından ve civar dağlardan çıkıp Bağdat sevadına akan bir nehirdir.⁵⁴⁶

Yernî (يَرْنِي): Ermeniye'nin dışından çıkan ve el-Cezîre'nin dağlarında Dicle'ye dökülen bir nehirdir.⁵⁴⁷

---

⁵⁴⁵ Yâkût, III, 264.

⁵⁴⁶ Yâkût, II, 7.

⁵⁴⁷ Yâkût, V, 435.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MU'CEMÜ'l-BÜLDÂN'A GÖRE KÜRTLERİN SOSYO- KÜLTÜREL VE EKONOMİK HAYATLARI

3.1 KÜRTLER'İN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

Yâkût'un *Mu'cemü'l-büldan*'da Kürtlerle ilgili verdiği bazı sosyolojik tespitler sayesinde, şehir, kasaba, köy ve dağlarda yaşayan Kürtlerin genel nitelikleri, toplumsal özellikleri, yaşadıkları coğrafya ve iklimin kendileri üzerinde yaptığı olumlu-olumsuz etkiler vb. konularda bazı bilgilere ulaşabiliyoruz. Kürtlerin sert karakterini, savaşçılıklarını ve yaşam alanı olarak dağların doruklarını tercih ettiklerini özellikle Yâkût'un er-Raciz'den naklettiği bir şiirde görebiliyoruz:

Nice düşman ve gaddar Zut,

Kürt, Kuş ve Kefs'i aştık.⁵⁴⁸

Yâkût'un Ebu'l-Mikdam'dan rivayet ettiği bir şiirde deşunlar söyleniyor:

Bint el-Keta'yi, olmuş olsa bile,

Kürtlerin kayalıklarını tuttuğu dağlarda

Korkunun elbisesini giyeceğim, ta ki

O dağlarda olsa bile onu görmek için.⁵⁴⁹

---

⁵⁴⁸ Yâkût, IV, 380.

⁵⁴⁹ Yâkût, II, 492.

Bu mısralarda, dağlarda yaşayan Kürtlerin heybetine ve onlardan ne kadar korkulduğuna vurgu vardır. Şair sevgilisine kavuşmak için her türlü tehlikeyi göze alarak Kürtlerin yaşadığı o korkutucu dağları aşmaktan bahsediyor.⁵⁵⁰

Yâkût, Beşnevî Kürtlerinden bahsederken, onların birbirine tutkun, yiğit, iyiliksever ve güvenilebilir insanlar olduğunu şu ifadelerle dile getiriyor: “Kendilerinde kabilecilik ve yiğitlik vardır. Kendilerine sığınan kimseleri korur ve iyilikte bulunurlar.”⁵⁵¹

Yâkût, Şehrezûr Kürtlerini anlatırken de şu ifadeyi kullanıyor: “şehir ahali sultana karşı asidirler. Hilafî körükler ve isyan hoşlarına gider. Ahalisinde gaddarlık ve şiddet vardır, kendilerini tehlikeye atarak sahip olduklarını korurlar.”⁵⁵²

3.2 KÜRTLERİN VE YAŞADIKLARI YERLERİN BURÇLARI

Yâkût *Mu‘cemü’l-büldan*’ında ülkelerin burçlarını verirken Kürtlerin ve yaşadıkları bazı yerlerin de hangi burçların etkisi altında olduklarından bahseder ve burçlarını verir.

Yâkût’a göre dağlı Kürtler, Boğa burcunun etki alanındadırlar. Yâkût, eserinin mukaddimesinde, Kürtlerin yaşadıkları bölgelerden Faris ve Azerbaycan’ın Koç, Hemedan’ın Boğa, Erminiye’nin İkizler, Küçük Erminiye ve Horasan’ın doğusunun Yengeç, Nusaybin, Malatya, Mukran, Deylem, İranşehr ve Tus’un Aslan, Fırat, Cezîre, Diyarbakir, Faris ülkesinden Kirman ile Sicistan arasında kalan yerlerin Başak, Nihavend’in Akrep, Cibal, Dinever, Esbehan, Dunbavend, Babü’l-Ebvab, Cundisabur’un Yay, Mukran ve Istahr’ın Oğlak, Kalikala ve Cezîre’nin Balık burcunun etki alanında olduklarını söylemiştir.⁵⁵³

---

⁵⁵⁰ Hoşnaw, a.e., s. 269.

⁵⁵¹ Yâkût, I, 278.

⁵⁵² Yâkût, III, 375-376.

⁵⁵³ Yâkût, I, 33-34.

3.3 KÜRT AŞİRET VE TOPLULUKLARI

Kürt aşiret ve toplulukları genellikle, kendilerini güvende hissettikleri, günlük ihtiyaçlarını karşıladıkları, sularından içtikleri, havasını soludukları ve doğasına hayran oldukları dağ, yer ve bölgelerin etrafında toplanmışlardır. Genel olarak yaşadıkları coğrafi bölgelerle birlikte anılmışlardır.⁵⁵⁴ Çoğu zaman Kürt aşiret veya toplulukları, Lûr, Hakkariye, Dasın, Bakelba ve Cevzekan örneklerinde olduğu gibi yaşadıkları kalelerin, dağların, şehirlerin ve kasabaların isimlerini almışlardır. Bazen de bazı aşiret ve topluluklar yaşadıkları yerlere kendi isimlerini vermişlerdir. Yaşadıkları yerler onların isimleri ile tanınır olmuştur. Zerzarî, Humeydiye ve Celaliye örneklerinde olduğu gibi.

Yâkût *Mu'cemü'l-büldân*'ında birçok Kürt aşiret ve kabilenin adını zikretmektedir. Müellif özellikle Cezîre, Cibal ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları diğer bölgelerde bulunan Kürt aşiret ve topluluklarının özellikleri, güçleri, buldukları yerlerdeki konumları ve sahip oldukları kaleler hakkında detaylı bilgi vermektedir. Eserde kendilerinden bahsedilen aşiret ve topluluklar şunlardır.

Beşneviye, Buhtiye (البشئوية والبختية): Zevzan vilayetinde oturan iki Kürt aşiretidir. Zevzan'ın müstahkem kalelerinde yaşayan Beşnevî ve Buhtî Kürt aşiretleridir. Yâkût, Zevzan'ın ahalisinin Ermeni olduğunu ve Kürtlerin de burada topluluklar halinde yaşadıklarını söyler.⁵⁵⁵

Celâliye (الجلالية): Yâkût, Misar b. Mühelhel'den nakille, bunların Kürtlerden 60.000 hane olup ve Şehrezûr 'da kışlayan bir topluluk olduğunu söylüyor.⁵⁵⁶ Yâkût Erbil'e bağlı Bakelba köyüne nispet olunan Ebu Abdullah el-Huseyn b. Şervin b. Ebu Bişr el-Celâlî el-Bakelbî'den bahsederken, onu bir Kürt aşireti olan Celâlî'ye nispet etmiştir.⁵⁵⁷

---

⁵⁵⁴ Hoşnaw, a.g.e., s. 261.

⁵⁵⁵ Yâkût, III, 158.

⁵⁵⁶ Yâkût, III, 375.

⁵⁵⁷ Yâkût, I, 328.

Cevzekân (الجوزقان): Hilvan taraflarında oturan bir Kürt aşiretidir.⁵⁵⁸

Cûbiye (الجوبية): Hısnkeyfâ yakınlarında bulunan meşhur Hısn Talibin kalesinde yaşayan Kürtlerdir.⁵⁵⁹

Dâsniye (الداسانية): Doğu Dicle tarafında Musul'un kuzeyinde büyük bir dağdır. Bu dağlarda Kürt aşiretlere mensup büyük topluluklar yaşamaktadır. Bunlara "ed-Dâsniye" denir.⁵⁶⁰

Eyyubiler (بنو أيوب): Yâkût, Divin şehrini anlatırken Eyyubiler'den bahseder.⁵⁶¹ Ancak onların Hezbanî Kürtlerinin er-Revvadi boyundan olduklarına⁵⁶² değinmez⁵⁶³.

Hekâriye (الهكارية): Burası Cezîretü İbn Ömer'de Musul'un üst taraflarında bulunan ve Kürtlerin oturduğu köy, nahiye ve beldeye nispettir. Buradakilere el-Hekâriye Kürtleri deniliyor.⁵⁶⁴

Hezeyânî (الهديانى): Yâkût'a bir yer hakkında bilgi veren Emir Şerefeddin Yakup b. el-Hasan el-Hezeyânî'nin⁵⁶⁵ mensubu olduğu Hezeyânî aşireti Musul dolaylarında meskûn bir Kürt aşiretidir.⁵⁶⁶

Humeydiyye (الحميدية): Cezîretü İbn Ömer yakınlarında Musul'un doğusunda bulunan dağlarda korunaklı ve müstahkem Akra kalesinde yaşarlar.⁵⁶⁷

Lûr (الور): Esbahan ve Huzistan arasında bulunan dağlarda yaşayan Kürtlerdir. Yaşadıkları bu yerler onların adlarıyla bilinir.⁵⁶⁸

---

⁵⁵⁸ Yâkût, II, 184.

⁵⁵⁹ Yâkût, II, 265.

⁵⁶⁰ Yâkût, II, 432.

⁵⁶¹ Yâkût, II, 491.

⁵⁶² Makrîzî, a.g.e., III, 405.

⁵⁶³ Hoşnaw, a.e. s. 267.

⁵⁶⁴ Yâkût, VI, 408.

⁵⁶⁵ Doğrusu Hezbanîye'dir (الهدبانية), bkz, İbn Havkal, a.g.e., I, 228-336.

⁵⁶⁶ Yâkût, I, 129.

⁵⁶⁷ Yâkût, III, 372.

⁵⁶⁸ Yâkût, VI, 16.

Şam Kürtleri (الاکراد الشامية): Bu Kürtler, bazı Şam emirleri kendileri ile Frenkler arasında bir set oluşturması düşüncesiyle Humus'un mukabilinde bulunana ve Lübnan dağı ile birleşen yüce bir dağın üzerinde erişilmesi imkânsız müstahkem bir kale olan Hısnü'l-Ekrad'a (الأكراد الحصن) yerleştirilen Kürtlerdir. Şam emirleri Ba'labak ile Humus arasında bulunan bu kaleyi idaresini Kürtlerle birlikte yönetiyorlardı.⁵⁶⁹ Yâkût, Diyarbekir'in en büyük şehirlerinden Meyyâfârîkîn'i anlatırken, "Rivayete göre bu vilayetin hâkimi kendisine Layuta denilen bir kişi idi. Layuta, günümüzde Şam Kürtlerinin sakini olduğu el-Cebel hükümdarının kızı ile evlenmiştir"⁵⁷⁰ ifadesini kullanmıştır. Bu da el-Hısnü'l-Ekrad kalesinde yaşayan bazı Kürtlerin gelip buraya yerleştikleri anlamına gelir.⁵⁷¹ Bu bilgi el-Hısnü'l-Ekrad'a yerleştirilen aşiretler "Cebel ve Meyyâfârîkîn'den mi götürüldüler?" sorusunu akla getiriyor. Çünkü geri dönerken de Cebel bölgesine yerleşiyorlar ve Meyyâfârîkîn ile de ilişkileri sözkonusudur.

Zerzârî (الزرزاري): Erbil'e bağlı büyük Huft (Huftiyan خُفْتِيَانُ) kalesinden biridir. Bu kaleye Huftiyan-i ez-Zerzârî denilir. Zerzârî aşiretinin ismi ile meşhur olmuştur. Bir dağın tepesindedir ve bu dağın eteklerinde büyük bir nehir akmaktadır. Kalenin olduğu yerde bir pazar yeri ve büyük bir vadi vardır.⁵⁷²

Zûman (زومان): kendilerine ait toprakları olan, Ermeniye'ye bağlı, Musul'un ardı sıra gelen bir kasabada ikamet eden bir Kürt taifesidir. Merkezleri Zûm'dur.⁵⁷³

Yâkût, İran'daki Kürtlerin ikamet yerleri ve evleri olan rammlar'dan (رَمِّم) bahsederken şu toplulukların isimlerini vermektedir:

Rammu'l-Hasan b. **Cîleviye**, (Rammu Cîleviye (جِيلَوِيَه) ve rammu **Bâzincân** (البازنجان) isimleriyle de bilinir), rammu Erdam b. **Cevânâbeh** (جوانا به). rammu'l-Kasım

---

⁵⁶⁹ Yâkût, II, 264.

⁵⁷⁰ Yâkût, V, 236.

⁵⁷¹ Hoşnaw, a.g.e., s. 267.

⁵⁷² Yâkût, II, 280.

⁵⁷³ Yâkût, III, 159.

b. Şehriyar (رَمَّ شَهْرِيَار), (Rammu **Goriyân**(الكوريان) ve Rammu'l-Hasan b. Salih, (Rammu **Sorân** (السوران) diye de bilinir).⁵⁷⁴

Yâkût, bu rammların isimlerini verdikten sonra İstahrî'den bir alıntı yapmıştır. İlgili maddede detaylı bir şekilde verdiğimiz bu rammlara burada kısaca yer vereceğiz. İstahrî'nin “beylikler (الممالك) gibidir” dediği ve sayılarının beş olduğunu söylediği ramlar şunlardır.⁵⁷⁵

Ramm Cîleviye (رَمَّ حَيْلَوِيَه): Bu Kürt kabilesi **Zenîcân**(الزنجان) ismiyle biliniyor.

Ramm Şehreyar (رَمَّ شَهْرِيَار) Ramm **Bâzincân**'dır (رَمَّ الْبازنجان). Bazıncan'da bir Kürt kabilesidir.

Rammu Ahmed b. Salih, Zîzân (الرَّيْزَان) diye de bilinir.

Ramm Reyhân (الرَّيْحَان), Ahmed b. el-Leys'e aittir.

Ramm Kâriyân (الكاريان).

3.4 KÜRTLERDE EKONOMİK HAYAT

Kürtlerin yaşadığı coğrafyada ekonomik hayat denilince ilk akla gelen tarım ve hayvancılıktır. Kürtlerin büyük bir bölümü, ekonomide en büyük paya sahip olan tarım ve hayvancılığı doğal bir meslek ve yaşamlarının bir parçası olarak kabul etmişlerdir. Bundan dolayı yerleşim yeri olarak tercih ettikleri mekanların tarım ve hayvancılığa elverişli olması her zaman önem arz etmiştir. Yerleşmek için seçtikleri yerlerde tarım için ekilebilir alanların uygun, su kaynaklarının yeterli, iklim koşullarının iyi, hayvancılık için ise mera ve otlakların yeterli olmasına dikkat etmişlerdir.⁵⁷⁶ Bunu, Yâkût'un, rûstak terimi ile birçok yerin mezralarına ve ekilebilir arazilerine işaret etmesinden de anlıyoruz.⁵⁷⁷ Müslüman coğrafyacıların kaynakları bize Kürtlerin ekonomik hayatları, tarım ve hayvancılığa verdikleri önem hakkında geniş bilgi

---

⁵⁷⁴ Yâkût, III, 71.

⁵⁷⁵ Yâkût, III, 71.

⁵⁷⁶ Hoşnaw, a.g.e., s. 221.

⁵⁷⁷ Yâkût, I, 38.

sunmaktadırlar. Bu bilgilerden Kürtlerin göç ettikleri yeni yerleşim birimlerinde topluluklar halinde yaşamaya devam ettiklerini öğreniyoruz.⁵⁷⁸

Yâkût, eserinde Rakka ile er-Rafika arasında arazi ve mezralardan,⁵⁷⁹ Debîl'in otlaklarından,⁵⁸⁰ Dinever'in ekinlerinden, meyve bahçelerinden ve sularından,⁵⁸¹ Nusaybin'in 40.000 bahçesinden, Sîser'in su kaynaklarından ve otlaklarından,⁵⁸² Cudeyde'de ekinlerin çoğunun sadece yağmur suları ile sulanmasından⁵⁸³ bahsetmiştir. Ayrıca Faris bölgesinde⁵⁸⁴ geçim kaynakları hayvancılık⁵⁸⁵ olan bir kısım Kürtlerin yaşadığını kaydetmiştir.

Yâkût eserinde, aşağıda ismi geçen yerleşim birimlerini anlatırken hayvancılığa dair şu bilgileri aktarır:

Kûhistan: Şehirlerinin birçoğunun dış kısımları çöldür ve buralarda koyun, deve vb. sürü sahibi Kürtler oturmaktadır.⁵⁸⁶

Meyyâfârikîn ile ilgili anlatılan efsanede Diyarbekir'de mukim olan Layuta'nın birçok koyun sürülerinden bahsedilir. Layuta, sürülerini saldırılardan korumak için Meyyâfârikîn'e yönelir ve Meyyâfârikîn'de oluşturulan korunaklı bölgelerde hayvancılık yapılmıştır.⁵⁸⁷

Sîser bölgesi ve civarı hayvancılık yapan Kürtlerin sürüleri için buralardaki meraları kullanmaları dikkat çekici bir durumdur.⁵⁸⁸ Ahlat civarındaki gölden benzeri olmayan et-Terih balığı⁵⁸⁹ diğer şehirlere ihrac edilmiştir.

---

⁵⁷⁸ bkz. Hoşnaw, a.g.e., 227.

⁵⁷⁹ Yâkût, III, 15.

⁵⁸⁰ Yâkût, I, 146.

⁵⁸¹ Yâkût, II, 545.

⁵⁸² Yâkût, III, 297.

⁵⁸³ Yâkût, II, 115.

⁵⁸⁴ Yâkût, IV/228.

⁵⁸⁵ Hoşnaw, a.g.e., 227.

⁵⁸⁶ Yâkût, IV, 416.

⁵⁸⁷ Yâkût, V, 235–238.

⁵⁸⁸ Yâkût, III, 297.

⁵⁸⁹ Muhtemelen Van gölünün inci kefalî balığıdır.

Yâkût, Kürtlerin yaşadıkları bölgelerdeki tarım ürünleri ve yetiştirilen sebze ve meyveler hakkında şu bilgileri verir. Şhrezûr, Hanikin,⁵⁹⁰ Şaklabaz⁵⁹¹ ve Bâsefrâ⁵⁹² gibi bahçeleri ve üzüm bağları çok olan şehir, köy, kasaba ve deyrde yetiştirilen kaliteli üzümler, çevre şehirlerin de ihtiyacını karşılayacak miktarlardadır.

Şakırd⁵⁹³ ve Hulvân'da⁵⁹⁴ yetiştirilen kaliteli incir başka yerlerde bulunmaz.

Şûş'a bağlı Şermele⁵⁹⁵ köyünde yetiştirilen nar "Şûş nar tanesi" diye ün salmıştır. Hulvân'da⁵⁹⁶ yetiştirilen narların dünyada bir benzeri yoktur. Uşnuh'un bahçelerinde yetiştirilen kaliteli armut çevresindeki tüm nahiyelere taşınır.⁵⁹⁷

Betlîs'te yetişen ucuz, kaliteli ve bol elmalar darb-ı mesel hükmündedir. Birçok ülkeye buradan elma taşınır.⁵⁹⁸ Yine el-Cezîre nahiyelerinden Cezîretü İbn Ömer'e yakın bir köy olan Kureşîye'de de elma yetiştirilir.⁵⁹⁹

Ba'aşika bahçelerindeki ağaçların çoğu zeytin ve narenciye ağacıdır.⁶⁰⁰ Makısın'de⁶⁰¹ yetiştirilen zeytinden zeytinyağı elde edilmektedir.

Yâkût ayrıca eserinde, yetiştirilen bazı tarım ürünlerinin sadece ismini vermekle yetinir: Örneğin Sincar'da⁶⁰² turunç yetişmektedir. Ba'aşika'da⁶⁰³ narenciye ve zeytin üretimi yapılmaktadır. Dârâ ve civarından⁶⁰⁴ Arapların koku kullanımında kullandıkları mahlep üretilmektedir.

---

⁵⁹⁰ Yâkût, III, 375-376.

⁵⁹¹ Yâkût, III, 355.

⁵⁹² Yâkût, I, 324.

⁵⁹³ Yâkût, III, 310.

⁵⁹⁴ Yâkût, II, 290-291.

⁵⁹⁵ Yâkût, III, 338.

⁵⁹⁶ Yâkût, II, 290-291.

⁵⁹⁷ Yâkût, I, 201.

⁵⁹⁸ Yâkût, I, 358.

⁵⁹⁹ Yâkût, IV, 437.

⁶⁰⁰ Yâkût, I, 324.

⁶⁰¹ Yâkût, V, 43.

⁶⁰² Yâkût, III, 262.

⁶⁰³ Yâkût, I, 324.

⁶⁰⁴ Yâkût, II, 414.

Yâkût, eserinde madenleri ile ön plana çıkan bazı yerleşim birimleri ve çıkarılan madenler hakkında bilgi veriyor. Şîz'de⁶⁰⁵ altın, civa, kurşun, gümüş, sarı zırnık; Bacuneys'da⁶⁰⁶ kaliteli tuz, magnezyum ve bakır; Hânî⁶⁰⁷ ve Herur'da⁶⁰⁸ demir, Erîvecan'ın⁶⁰⁹ dağlarında ağaç, kükürtlü sıcak sular, mine, boraks ve tuz; Hulvân'da⁶¹⁰ kükürtlü su kaynakları; Tersuh'ta⁶¹¹ Bağdat'ın tuz ihtiyacının çoğunu karşılayan geniş tuz ocakları ve Hamedan'ın nahiyesi Ferhân'da⁶¹² Kürtlerin ticaretini yaptıkları tuz madenleri bulunmaktadır.

Yâkût, bazen yöre halkının geçim kaynaklarına değinmez. Bununla beraber hangi tarım ürünlerinin cizye, vergi ve haraç olarak verildiği sorusu bu yerlerin geçim kaynaklarını anlamamızı sağlar. Örneğin, Meyyâfârikîn'de ahaliden bir ölçek buğday, bir ölçek zeytinyağı, bir ölçek sirke ve bir ölçek balın⁶¹³ vergi olarak toplanması bölgede bu gıda maddelerinde ciddi bir üretim olduğuna işaret etmektedir.

Yâkût, el-Cezîre hakkında bilgi verirken bölge fethedildikten sonra belli bir süre Müslümanların ihtiyacı için halktan haraç ve cizyeye ilaveten bir müd buğday, iki pay yağ ve iki pay sirke toplandığına işaret ediyor.⁶¹⁴

Yâkût, Âmid⁶¹⁵ ve Nusaybin için Zimmilikten,⁶¹⁶ Hilât (Ahlât),⁶¹⁷ Bedlis,⁶¹⁸ Erciş⁶¹⁹ için cizye ve haraçtan, Zevezan⁶²⁰ toprakları için vergiden ve Hilibtâ⁶²¹

---

⁶⁰⁵ Yâkût, III, 384.

⁶⁰⁶ Yâkût, I, 134.

⁶⁰⁷ Yâkût, II, 208.

⁶⁰⁸ Yâkût, V, 403.

⁶⁰⁹ Yâkût, I, 167.

⁶¹⁰ Yâkût, II, 290-291.

⁶¹¹ Yâkût, II, 22.

⁶¹² Yâkût, IV, 258.

⁶¹³ Yâkût, V, 235-238.

⁶¹⁴ Yâkût, II, 136.

⁶¹⁵ Yâkût, I, 56.

⁶¹⁶ Yâkût, V, 289.

⁶¹⁷ Yâkût, II, 380.

⁶¹⁸ Yâkût, I, 359.

⁶¹⁹ Yâkût, I, 144.

⁶²⁰ Yâkût, III, 158.

⁶²¹ Yâkût, II, 381.

bahçeleri için de öşür vergisinden bahsetmektedir. Musul ise dört bin dirhem haraç ödemektedir.⁶²²

Nitekim Yâkût'un *Mu'cemü'l-büldân*'ında Kürtlerin yaşadığı şehir ve kasabalardaki ticari hayata dair de önemli bilgiler bulmaktayız. Yâkût eserinde önemli gördüğü çarşı ve pazar yerlerine dikkat çekmektedir. Örneğin Bâ'eşikâ'nın içinde kumaş satılan kapalı çarşısı ve hamamları bulunan büyük bir çarşısından,⁶²³ kafilelerin uğrak yeri olan BâşeZZa'nın Perşembe ve Pazartesi günleri pazar kurulan çarşısından,⁶²⁴ Rafika'nın Rakka ile arasında içinde pazarları bulunan bir dış mahallesinden bahseder. Yâkût ayrıca Rakka'nın en büyük pazarı Hişam el-Atik pazarı olduğunu ve Harun er-Raşîd'in Rakka'ya geldiği zaman bu pazarların sayısını arttırdığını, kendisinin de bu pazarlara gelip, buralarda ikamet ettiğini ve uzun süre bu pazarları yaşattığını, söyler.⁶²⁵ Ayrıca Savur'ın pazar yeri olan güzel bir dış mahallesinden,⁶²⁶ Huftiyân'ın bir pazar yerinden,⁶²⁷ bir zamanlar Musul ile Nusaybin arası kervanların geçiş güzergâhı olan Berkaîd'de bulunan 200 dükkândan,⁶²⁸ Ezreme'deki su değirmeninden ve şehirdeki meydan, çarşı ve yaklaşık yüz dükkân'dan,⁶²⁹ Kurkân'da yılda bir defa kurulan pazardan,⁶³⁰ Bâcebbâre'de bulunan pazardan⁶³¹ ve Devğân'da el-Cezîre ahalisinin ayda bir defa yaptıkları pazardan⁶³² bahsetmektedir.

3.5 KÜRTLERDE DİNÎ HAYAT

Mu'cemü'l-büldân'da Kürtlerin yaşadıkları şehir, kasaba ve köy gibi yerleşim birimlerinde dini yaşantı hakkında bazı bilgiler mevcuttur. Dini hayatı ilgilendiren bazı hususlar ve mezhepsel eğilimler Yâkût'un da dikkatini çekmiştir. Kürtlerin yaşadıkları coğrafyada dini yaşantıyı İslam öncesi ve İslam sonrası diye iki kategoride ele alabiliriz.

---

⁶²² Yâkût, V, 223.

⁶²³ Yâkût, I, 324.

⁶²⁴ Yâkût, I, 322.

⁶²⁵ Yâkût, III, 15.

⁶²⁶ Yâkût, III, 434.

⁶²⁷ Yâkût, II, 380.

⁶²⁸ Yâkût, I, 387.

⁶²⁹ Yâkût, I, 131-132.

⁶³⁰ Yâkût, IV, 452.

⁶³¹ Yâkût, I, 313.

⁶³² Yâkût, II, 484.

Bu coğrafyada, İslamdan önce esas olarak Mecusilik, az da olsa Yahudilik ve Hıristiyanlık göze çarpmaktadır. *Mu'cemü'l-büldân*'da Kürtler arasında putperestlikle ilgili herhangi bir bilgi göremiyoruz. İslam öncesi dinî hayatta ön plana çıkan yerleşim birimleri ve mabetlere baktığımızda bunların, özellikle manastırların yerleşim birimlerine nazır, mesire alanı olabilecek en güzel ve en önemli yerlere inşa edildiklerini görürüz.

Kürtler arasında İslam ilk fetihlerden sonra hızla yayılmaya başlamıştır. Bunu Kürtlerin yaşadığı yerlerde bulunan cami ve medreselerde ve bu yerlere nispet edilen çok sayıdaki âlimlerden anlıyoruz. Kürtler müslümanlaşma süreçlerini hızlı bir şekilde gerçekleştirmişlerdir.

Tarihsel olarak en eski çağlara uzanan Mecusilik dini, bu dinin peygamberi ve bu dinin ana tapınağı olan ateşgede'nin Urmiye'ye bağlı Şiz'de olduğunu öğreniyoruz. Bu da bize tek tanrı inancının bu bölgede putperestliğe karşı filizlendiğini ve geliştiğini gösteriyor. Ateşgedenin yapılmasıyla ilgili anlatılan efsanetedki dini hassasiyetler de dikkat çekicidir.⁶³³

Yâkût'un verdiği bilgilere göre Şiz'de çok saygı gösterilen ve doğudan batıdan tüm Mecusilerin mukaddes ateşlerinin tutuşturulduğu, yüz yıllarca yanmasına rağmen geride kül bırakmayan ve bir saat olsun bile hiç sönmeyen kutsal ateşin bulunduğu çok büyük ve eski bir ateşgede vardır. Başka bir rivayette de Şiz'de Ezrehş ateşi olduğu anlatılır. Ezrehş, Mecusiler arasında kutsal bir mabettir ve tahta çıkan her Kral önce bu mabedi yürüyerek ziyaret ederdi.⁶³⁴

Yakut, Diyarbekir'in önemli şehirlerinden Meyyafarikîn'den bahsederken bir Yahudi sokağından ve bir Yahudi Havrasından söz etmektedir.⁶³⁵

---

⁶³³ Yâkût, III, 383.

⁶³⁴ Yâkût, III, 384.

⁶³⁵ Yâkût, V, 238.

Âmid Müslümanlar tarafından fethedildiğinde bölge ahalisinin ekserisi Hıristiyandır. Müslümanlarla yapılan antlaşmada mabetlerine dokunulmaması şart koşulmuştur. Burada çok sayıda kilise ve manastırın olması dikkat çekicidir.⁶³⁶

Bâhudeydâ,⁶³⁷ Cüdâl,⁶³⁸ Diyarbekir'e bağlı olan Cebelu Cûr⁶³⁹ ve Mardin-Düneysir arasındaki Herzem⁶⁴⁰ ahalisinin çoğu Hıristiyan'dır. .

Deyr Bâ'arbâ: Musul ile Hadîse arasında Dicle'nin kıyısında Hıristiyanlar tarafından kutsal olarak kabul edilen ve çok sayıda rahip ve çiftçinin yaşadığı bir manastırdır. Manastırın birçok mezrası ve bir de misafirhanesi vardır.⁶⁴¹

Deyr Bâğûs: Musul ile Cezîretü İbn Ömer arasında, Dicle kıyısında çok sayıda rahibin yaşadığı büyük bir manastırdır.⁶⁴²

Deyr Bâtâ: Sinn'de piskoposluk merkezi olup ilkbaharda mesire yeri olarak sosyal etkinliklere ev sahipliği yapan bir manastırdır.⁶⁴³

Deyru'l-A'la: Musul'un yükseklerinde Dicle'ye nazır bir yerde olup bu rada bulunan ikonlardan ve İncillerden dolayı Hıristiyanlar için çok önemli bir manastırdır. Bu manastırın bir benzerinin daha olamadığına inanılır.⁶⁴⁴

Deyr ez-Za'ferân:Umre ez-Za'ferândiye de isimlendirilir. Erdumışt kalesinin altında Cezîretü İbn Ömer yakınındadır. Manastır dağın eteklerindedir ve kale de manastıra nazırdır. Nusaybin dağında başkaca birçok manastır vardır.⁶⁴⁵

---

⁶³⁶ Yâkût, I, 56.

⁶³⁷ Yâkût, I, 316.

⁶³⁸ Yâkût, II, 112.

⁶³⁹ Yâkût, II, 102.

⁶⁴⁰ Yâkût, II, 240.

⁶⁴¹ Yâkût, II, 499.

⁶⁴² Yâkût, II, 500.

⁶⁴³ Yâkût, II, 500.

⁶⁴⁴ Yâkût, II, 498.

⁶⁴⁵ Yâkût, II, 511.

Deyr Mar Tûmâ: Bu manastır Meyyâfârîkîn'e iki fersah mesafede bir dağın tepesindedir. İnsanların bir araya gelip bayramlaştıkları bir manastırdır. Burada adaklar adanır ve insanlar her yerden buraya akın akın gelirler.⁶⁴⁶

Deyr Melkîsâvâ: Musul'un yukarısında Dicle'ye nazırdır. Küçük bir manastırdır.⁶⁴⁷

Deyr Mettâ: Yaklaşık yüz rahibin yaşadığı Musul'un doğusunda yüksek bir dağın üzerinde küçük bir manastırdır.⁶⁴⁸

Deyr Saîd: Musul'un batısında Dicle'nin yakınında bir manastırdır. Güzel binaları geniş bahçeli bir avlusu vardır. Etrafında rahiplere ait, inzivaya çekildikleri birçok hücre vardır. Manastır Said adında Hristiyan bir doktor tarafından Said b. Abdülmelik b. Mervan'ın izin ve yardımıyla inşa edilmiştir. Bu manastırın İslam'dan en az yüz yıl evvel Musul'a gelmiş olan Hristiyan üç rahipten biri tarafından yaptırıldığı da söylenmiştir. Bu manastırın toprağının akreplere karşı tılsımlı olduğuna inanılır. Musul'a gelen üç rahibin birbirine yakın mekânlarda kolaylıkla birer manastır yapmalarından,⁶⁴⁹ bölgede dini hayata ve dini yapılanmalara teveccühün yoğun olduğunu anlıyoruz.

Yunus'un (a.s.) şehri olarak bilinen Ninova'daki Deyr Yûnus, Yunus b. Matta'ya (a.s) nispet edilir. Manastır'ın altında insanların yıkanmak için gittikleri ve Yunus'un çeşmesi diye kutsal kabul ettikleri bir su kaynağı vardır.⁶⁵⁰

Kalîkala'da Hristiyanlar'a ait bir kilise vardır ve bu kilisede kutsal kitaplar ve haçlar korunmaktadır.⁶⁵¹

Yâkût'un Meyyâfârîkîn'in kuruluşu hakkında aktardıkları, hristiyan tarihi açısından da dikkat çekicidir. Burada Hz. İsa (a.s.) dönemine ait bir kilisenin bir

---

⁶⁴⁶ Yâkût, II, 534.

⁶⁴⁷ Yâkût, II, 538.

⁶⁴⁸ Yâkût, II, 532.

⁶⁴⁹ Yâkût, II, 515.

⁶⁵⁰ Yâkût, II, 543.

⁶⁵¹ Yâkût, IV, 300.

duvarından bahsedilmektedir. Diyarbekir'deki birçok kilise ve manastır Meyyâfârikîn'in kurucusu ve hükümdarı Marusa b. Layuta'nın büyük gayretleri ile yapılmıştır. Mevcut kadim kilise ve manastırların ekserisi onun yaptırdıklarıdır.⁶⁵²

Yâkût'un Meyyâfârikîn'in hükümdarı Marusa ile İran hükümdarı Zü'l-Ektâf arasında geçtiğini belirttiği diyalog, bölgenin dini hassasiyeti ve dini değerlere verilen önem açısından çok önemlidir. Bu rivayete göre Marusa Zü'l-Ektâf'tan onun ve arkadaşlarının öldürdüğü tüm Hıristiyanlara ve rahiplere ait kemikleri kendisine vermesini ister. Marusa istediği kemiklerden büyük bir miktar toplar ve onları beraberinde ülkesine taşır. Getirdiği kemikleri Meyyâfârikîn'de seçtiği bir yere defnettikten sonra Konstantin'e gider. Marusa Konstantin'den aldığı destek sayesinde şehri imar etti ve yaptığı şehir surunun kemerlerinin her birine Zü'l-Ektâf'tan alıp getirdiği Hristiyan din büyüklerini defneder. Sonra da şehre “şehitler şehri” anlamında “Medûrsâlâ” (مدورصالا) ismini verir. Ayrıca kral Konstantin'in üç nazırı onun emriyle Meyyâfârikîn'de birer kilise ve birer buraç yaparlar.⁶⁵³

Rivayetin devamında şunlara yer verilmektedir: Marusa'nın şehirde Petrus ve Pavlus adına yaptırdığı büyük Mabet'te siyah mermerden oyulmuş bir kurna vardır ve bu kurnanın içinde camdan bir bölüm vardır. Bu camdan bölümde her hastalığa şifa olan ve abraş hastalığına sürüldüğünde iyileştirdiğine inanılan Yuşa b. Nun'un kanı bulunmaktadır ve Marusa bu kanı kralın yanından dönerken büyük Roma'dan getirmiştir.⁶⁵⁴

İslam dini bölgenin fethiyle birlikte Kürtlerin yaşadıkları hızla yayılmıştır. Yâkût'un ismine yer verdiği şehir ve köylerde bulunan cami ve minareler bunun göstergesidir. Yâkût bu bağlamda Meyyâfârikîn'de Müslümanlar için bir mahalle kurulduğunu kaydetmektedir.⁶⁵⁵

---

⁶⁵² Yâkût, V, 236.

⁶⁵³ Yâkût, V, 237.

⁶⁵⁴ Yâkût, V, 238.

⁶⁵⁵ Yâkût, V, 238.

Yâkût, Bâ'eşikâ'da minaresi olan güzel büyük bir camiden,⁶⁵⁶ Bâcebbâre'de bulunan caminin kemerli taş köprüler üzerine bina edilmesinden,⁶⁵⁷ ahalisinin çoğunluğu Hristiyan olan Bertulla'da ehli zühd ve takva sahi Müslümanlara ait bir camiden,⁶⁵⁸ Erbil'in Camisiden,⁶⁵⁹ Hadisetü'l-Musul'da el-Hadise diye isimlendirdilen bir mescidin yapılmasından,⁶⁶⁰ Hevser'de mevcut kemerli taş köprülerden birinin üzerinde bir cami ve bu caminin minaresinin hala mevcut olduğundan,⁶⁶¹ Kûhistan'da şehrin ortasında bulunan camiden,⁶⁶² Mardin'deki Medrese ve ribatlardan,⁶⁶³ Meletye'nin camisinin sahabe tarafından bina edilmesinden⁶⁶⁴ ve Musul'da cuma namazı kılınan iki camiden⁶⁶⁵ bahsetmektedir.

3.6 İLMİ HAYAT

Yâkût eserinde Kürtlerin yaşadığı coğrafyadaki önemli ilim merkezlerini ve burada yetişen ilim adamlarının isimlerini ilgili maddelerde verir. Mesela Şehrezûr'u anlatırken: "Bu bölgeden insanın saymaktan aciz kaldığı büyük şahsiyetler, imamlar, âlimler, en iyi kadılar ve fakihler çıkmıştır. Derecelerinin yüceliği, hanelerinin büyüklüğü ve davranışlarındaki ihtişamla Benî Şehrezûrî kadılarını görmek yeterli olacaktır. Medreseler onlarla doludur. Aynı şekilde Benî Asrun da Şam'da kadılık görevini yapıyorlar. Helal ile haramı birbirinden ayıranların ileri gelenleri onlardandır. Şafii fukahası arasında onların dışında daha birçok kişi vardır. Medreseler onlarla doludur. eş-Şeyh Ebu Muhammed Abdülaziz b. el-Ahdar bana şunu yazmıştır: "Ben Ebu Bekir el-Mübarek b. el-Hasan eş-Şehrezûrî el-Mukrî'den: Ben Ebi Muhammed Ca'fer b. Ahmed es-Serrac'a ders okuyordum ve ondan ders dinliyordum" ifadelerini kullanır.⁶⁶⁶

---

⁶⁵⁶ Yâkût, I, 324.

⁶⁵⁷ Yâkût, I, 313.

⁶⁵⁸ Yâkût, I, 385.

⁶⁵⁹ Yâkût, I, 137.

⁶⁶⁰ Yâkût, II, 230.

⁶⁶¹ Yâkût, II, 406.

⁶⁶² Yâkût, IV, 416.

⁶⁶³ Yâkût, V, 39.

⁶⁶⁴ Yâkût, V, 193.

⁶⁶⁵ Yâkût, V, 223.

⁶⁶⁶ Yâkût, III, 375-376.

Yâkût ayrıca her sanat dalından âlimlerin Âmid'e nispet edildiğini⁶⁶⁷; el-Bendeniceyn'den yaza, fakih, şair ve hadisçilerden oluşan bir grup âlimin çıktığını⁶⁶⁸ da kaydetmiştir.

Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldan*'da isimlerine atıfta bulunduğu ilim adamlarından yalnızca iki tanesini “el-Kürdî” nisbesi ile zikreder. Bunlar: Ruslan b. İbrahim b. Bilal Ebu'l-Hasan **el-Kürdî** ile Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin b. Abdullah **el-Kürdî**'dir.

Ruslan b. İbrahim b. Bilal Ebu'l-Hasan **el-Kürdî**: Yâkût, el-Ğasûle (الغسولة) maddesinde⁶⁶⁹ Hafız Ebu'l-Kasım'dan naklettiği rivayette, Ruslan b. İbrahim b. Bilal Ebu'l-Hasan el-Kürdî'nin 480/1087–1088 senesinde Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Cafer ed-Tırmisî el-Bağdadî'nin yanında hadis okuduğuna, söylediğini bildirmektedir. 528/1133–1134 senesinde Dımaşk'ın el-Ğasûle köyünde iken Ebu el-Mecd b. Ebu Suraka ve Ebu'l-Vukar Raşid b. İsmail b. Vasıl el-Mukrî'nin onun yanında hadis dersleri aldığını kaydetmektedir.⁶⁷⁰

Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin b. Abdullah **el-Kürdî** ise Faris bölgesinde bulunan meşhur Beyda'ya⁶⁷¹ bağlı Kürd köyündendir. Kendisi, “Biz Beyda'ya bağlı Kürd denilen bir köyün ahalisiyiz” demiştir. Kendisi Ebu Hüseyin Ahmed b. Muhammed b. Fadşah ve Ebu Bekr b. Rende'den hadis dersleri almıştır.⁶⁷²

Mu'cemü'l-büldan'da ismi geçen ilim adamlarının büyük çoğunluğu İslam geleneğinde olduğu üzere Türkî, Arabî, Kürdî gibi etnik kökenlerine işaret eden nisbelerle değil yaşadıkları şehir, kasaba, köy ve beldelere veya ailenin menşe ve mesleğine nispet edilerek anılmışlardır. Nisbesi yapılan yer isimlerinden bazıları şunlardır: Âmid, Diyarbekir, Erbil, Şhrezûr, Bakelba, Akra, Cevzekan, Cuze, Menazcird, Musul, Sümeysat, Şimşat, Nusaybin ve Kınkever.

---

⁶⁶⁷ Yâkût, I, 56.

⁶⁶⁸ Yâkût, I, 499.

⁶⁶⁹ Ğasûle, Humus ile Kara arasında, Humus'a iki günlük mesafede, bir hanın da bulunduğu kafilerin konak yeridir.

⁶⁷⁰ Yâkût, IV, 204.

⁶⁷¹ Yâkût, I, 529.

⁶⁷² Yâkût, IV, 450.

Yukarıda ismi geçen şehir ve beldeler ve diğer bazı yerleşim birimlerinin ahalisinin tamamı veya bir kısmı Kürt olmasına rağmen Yâkût, buralı alimlerin nisbelerini el-Âmidî, el-Diyarbakirî, el-Erbilî, eş-Şehrezûrî, el-Bakelbî, el-Akraî, el-Cevzekanî, el-Cevzî, el-Mavsîlî, es-Sümeysâtî, eş-Şimşatî, en-Nasibî, el-Kınkeverî ve el-Menazî diye mekana atıf yaparak vermiştir. Bu nisbeler ilgili maddelerin sonunda daha detaylı olarak verildiği için biz burada sadece birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Mekana nisbesi yapılan ve Kürt olmaları muhtemel alim ve edebiyatçılardan bazıları şunlardır:

Heskefî nisbesiyle bilinen Ebu'l-Fadl Yahya b. Selame b. el-Hüseyn b. Muhammed et-Tanzî: Hatip, edebiyatçı ve şairdir.⁶⁷³

İbrahim b. Abdullah b. İbrahim **et-Tanzî**:⁶⁷⁴

Ebubekir Muhammed b. Mervan b. Abdullah el-Kadî ez-Zahid **et-Tanzî** 403/1012–1013 senesinde doğmuştur.⁶⁷⁵

Vezir Ebu Abdullah Mervan b. Ali b. Selâme İbn Mervan **et-Tanzî**: Şafii fikhında ön plana çıkmış bir alimdir. Memleketine döndükten sonra 300 yıldan beri Beşnevî Kürtlerin yaşadıkları⁶⁷⁶ Fenek kalesine yerleşti. Hilafet divanına elçi olarak gönderildi. Hâfız Ebu Kasım ed-Dimeşkî ve Sadullah b. Muhammed ed-Dakkak ondan rivayette bulunmuşlardır. Dakkak, onun fazilet sahibi, alim ve hatırı sayılır bir kişi olarak nitelerdi. Tanzî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî'nin *Safvetu't-tasavvuf* adlı kitabının muhtasarını yazmıştır. H. 540 senesinden sonra vefat etmiştir.⁶⁷⁷

Ebu el-Kasım el-Hasan b. Bişr **el-Âmidî**.⁶⁷⁸

Muhaddisinden Ömer b. Ali b. el-Hasan **ed-Diyarbakirî**.⁶⁷⁹

---

⁶⁷³ Yâkût, IV, 43.

⁶⁷⁴ Yâkût, IV, 43.

⁶⁷⁵ Yâkût, IV, 43.

⁶⁷⁶ Yâkût, IV, 278.

⁶⁷⁷ Yâkût, IV, 44.

⁶⁷⁸ Yâkût, I, 56.

⁶⁷⁹ Yâkût, II, 494.

Ebu Ahmed Kasım b. el-Muzaffer eş-Şehrezûr î eş-Şeybanî **el-Erbilî**.⁶⁸⁰ Erbil'in ahalisinin tamamı Kürt olmasına rağmen buraya yapılan nisbeler, Erbilî olarak yapılmıştır.

Ebû Bekir el-Mübarek b. el-Hasan **eş-Şehrezûrî**.⁶⁸¹ Şehrezûr tamamen Kürt'tür

Ebu Abdullah el-Huseyn b. Şervin b. Ebu Bişr **el-Celâlî el-Bakelbî**.⁶⁸² Celâlî bir Kürt aşiretidir. Nisbe aşirete yapılmıştır.

Eş-Şihab Muhammed b. Fadlun b. Ebu Bekir b. El-Hüseyin b. Muhammed el-E' devî **el- 'Akrî**.⁶⁸³ Ahalisi Kürt'tür.

Ebu Abdullah Hüseyin b. İbrahim b. Hüseyin b. Cafer **el-Cevzekanî**.⁶⁸⁴ Cevzekan bir kürt aşiretidir ve nisbe aşirete yapılmıştır.

İmam Ebu el-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülkerim b. el-Esir **el-Cezerî**.⁶⁸⁵ Burada nisbe Kürtlerin yaşadığı Cezîre bölgesine yapılmıştır.

Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Abdullah el-Bahrî **el-Cûvzî**.⁶⁸⁶ Nisbe Kürtlerin meskun Hakkâri dağlarında bulunan Cûvz köyüne yapılmıştır.

Vezir Ebu Nasr **el-Menazî**.⁶⁸⁷ İyi bir şair ve edebiyatçı olan el-Menazî Diyarbekir Mervanî meliklerine vezirlikte yapmıştır. .

Ebu Kasım Ali b. Muhammed **es-Sümeysâtî**.⁶⁸⁸

Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed **eş-Şimşatî**.⁶⁸⁹

---

⁶⁸⁰ Yâkût, V, 137.

⁶⁸¹ Yâkût, III, 376.

⁶⁸² Yâkût, I, 328.

⁶⁸³ Yâkût, IV, 136.

⁶⁸⁴ Yâkût, II, 184.

⁶⁸⁵ Yâkût, II, 124.

⁶⁸⁶ Yâkût, II, 184.

⁶⁸⁷ Yâkût, V, 202.

⁶⁸⁸ Yâkût, III, 258.

⁶⁸⁹ Yâkût, III, 362.

El-Hasan b. Ali b. el-Vesak b. es-Salb b. Eban b. Zureyk b. İbrahim b. Abdullah b. Ebu el-Kasım **en-Nasibî**.⁶⁹⁰ Bu ilmi şahsiyette memleketi Nusaybin'e nispet edilmiştir.

Cebah b. el-Hüseyn b. Yusuf Ebu Bekir es-Sufî **el-Kınkeverî**.⁶⁹¹

Emir Şerefeddin Yakup b. el-Hasan **el-Hezeyanî**.⁶⁹² Hezbanî Musul dolaylarında bir Kürt kabilesidir.

Ebu'n-Necib Abdulkahir b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. Sa'd b. el-Hasen b. el-Kasım'dır. en-Nadr b. el-Kasım b. Muhammed b. Abdullah b. Abdurrahman b. el-Kasım b. Muhammed b. Ebi Bekr es-Sıddik (r.a.) el-Bekrî **es-Sühreverdî**.⁶⁹³ Sühreverd Şehrezûr yakınlarında ahalisi Kürt olan bir beldedir.⁶⁹⁴

Emir Bedreddin Muhammed İbn Ebi Kasım **el-Hekkarî**.⁶⁹⁵

---

⁶⁹⁰ Yâkût, V, 289.

⁶⁹¹ Yâkût, IV, 487.

⁶⁹² Yâkût, I, 129.

⁶⁹³ Yâkût, III, 290.

⁶⁹⁴ bkz. İstahrî, a.g.e., s. 200; İbn Havkal, a.g.e., 369.

⁶⁹⁵ Yâkût, II, 474.

DEĞERLENDİRME

Yâkût'un *Mu'cemü'l-büldân* adlı eserinde Kürt kelimesi ve türevleri (ال) takılı ve (ال) takısız şekilleriyle 73 defa geçmektedir. Kürtler kelimesi "el-Ekrâd"⁶⁹⁶ (الأكراد) şeklinde 48 yerde; "Ekrâd"⁶⁹⁷ (أكراد) şeklinde 10 yerde; "Kürt"⁶⁹⁸ (کرد) kelimesi 4 yerde geçmektedir. Şahıs nisbeleri olarak kullanılan "el-Kürdî"⁶⁹⁹ (الكردي) kelimesi 7 yerde; "Kürdî"⁷⁰⁰ (كردي) kelimesi 2 yerde; "el-Kürdiyye"⁷⁰¹ (الكرديّة) ve "Kürdiyye"⁷⁰² (كرديّة) kelimeleri ise birer yerde geçmektedir.

Mu'cemü'l-büldân'da Kürtlerin yaşadıkları coğrafi bölgeler üzerine yaptığımız incelemede yer ismi olarak Kürdistan lafzına rastlamadık.⁷⁰³ Ancak şehir, köy, belde, kale ve nehir ismi olarak Kürd ve Ekrad lafızlarının kullanıldığını görüyoruz. Yâkût, Sabur küresini anlatırken buraya bağlı şehir konumunda bazı yerleşim birimlerinin adının "**Rumum el-Ekrad**" olduğunu söylüyor.⁷⁰⁴

---

⁶⁹⁶ Buhtî Kürtler (I, 51), Kürtlerden bir topluluk (I, 29; III, 159), Kürt nehri (I,146), Kürtlerden bir kabile (I, 328), Kürt kapısı (I, 379), Peşnevî Kürt kalesi (I, 439; III, 71), Kürt topluluk (2, 109, 264), Kürtlerin memleketi (II, 124), Bir Kürt nesli (II, 184; V, 16), Hısnü'l-Ekrâd (II, 264)-aynı sahifede dört defa geçmektedir-, Kürt topluluklar (II, 432), Kürtlerden bir başkan (III,71), Kürtlerin ikamet yerleri (III, 71), Kürt başkan (III, 71), Rammu'l-Ekrâd (III, 71), Kürt kabilesi (III, 71), Kürtlerden topluluklar (III, 158), Rumümü'l-Ekrâd (III, 168), Kürtler (I, 321; II, 109, 264, 482, 492; III, 297, 337, 337, 375-bu sahifede 3 kere geçmektedir-, 376- bu sahifede 3 kere geçmektedir-; IV, 149, 226, 258, 278, 450), Buhtî Kürtler (IV, 147), Kürt mahalleleri (IV, 227), Kürt şeyhi (V, 28), Şâmî Kürtler (V, 236).

⁶⁹⁷ Ahalisinin tamamı Kürttür (I, 138; II, 145, 456; III, 375), Erbil'in tüm nahiyeleri, köyleri ve oraya izafe edilen her şey Kürttür (I, 138), O kalede Kürtler vardı (II, 265), Ahalisi Kürttür (IV, 136), Orada Kürtler oturur (IV, 416; V, 408), Onlar Kürtlerdir (IV, 424).

⁶⁹⁸ Beycen Kürt (I, 523), Kürt (IV, 450- bu sahifede üç defa geçmektedir-)

⁶⁹⁹ Yâkût, III, 61, 215; IV, 47, 112, 204, 234, 450.

⁷⁰⁰ Her bir Kürdiden (I, 139), Kürdî bir adam (IV, 234).

⁷⁰¹ Kürt koçu (I, 428).

⁷⁰² Kendisine aşık olunan Kürt kızı (II, 496).

⁷⁰³ *Mu'cemü'l-büldân*'ın muhtasarı olan *Merased el-İttıla'* da el-Lûr maddesinde Kürdistan ismine yer verilmiştir. (Bkz. Safiyuddin el-Bağdadî, *Merased el-İttıla'*, I, 1202; Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Reisülküttab koleksiyonu 1010 nolu yazma.)

⁷⁰⁴ Yâkût, III, 169.

Köy ismi olarak İstahr kûresinde Beyda'ya bağlı bir köyün isminin “**Kürd**” olduğunu bu köyden olan Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Abdullah el-Kürdî'ye sorup öğreniyor. Yâkût ayrıca İstahrî'den yaptığı alıntıda ise Kürd köyünün Eberkuh'dan daha büyük bir belde olduğunu⁷⁰⁵ söylemiştir.

Faris ikliminde Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları yerleri tanımlarken “**KürtMahalleleri**”⁷⁰⁶ ifadesini kullanan Yâkût, Kafkasyadaki Berzea şehrinin giriş kapılarından birinin isminin “**Bab el-Ekrad**”, yani Kürt Kapısı olduğunu⁷⁰⁷ aktarıyor. Ayrıca Halhal ile Kazvin arasında bulunan Deylem dağlarından Tarm dağındaki Kılât kalesine, **Kürd Koh** (Kürt Dağı) dendiğini ve bunun Alamut'un hükümdarına ait olduğu⁷⁰⁸ bilgisini veriyor.

Yâkût'un eserinde Kürtler'e nispet edilen yerlerden biri de “Kürt Kalesi” demek olan **el-Hısn el-Ekrad**'dır. Günümüzde de aynı isimle bilinen ve halen sağlam bir şekilde ayakta duran **el-Hısn el-Ekrad** Baa'lbek ile Humus arasında yer alır. Bu kalenin *Mu'cemü'l-büldân*'da bazı Şam ümerası tarafından başlangıçta burç olarak yapılan, fakat daha sonra buraya güvenlik amaçlı yerleştirilen Kürt aşiretler tarafından müstahkem bir kaleye dönüştürüldüğü⁷⁰⁹ anlatılıyor.

Mu'cemü'l-büldân'da yer alan Kürtlere ait bir başka kale de “**Beycen Kürd**” kalesidir.⁷¹⁰ Bu kale Ermeniye topraklarında Erzenü Rum ile Kars arasındadır. Yâkût, Habib b. Mesleme'nin Erciş'ten Kırmız köyü Erdeşat'a ve oradan da Debîl'e doğru giderken geçtiği nehrin **Nehrü'l-Ekrad** (Kürt Irmağı) olduğunu ve Kürt adını taşıdığını kaydetmektedir.⁷¹¹

Böylece Faris'ta bir köy ile birden fazla mahallenin, Kafkasya'da bir şehrin kapısının ve biri Suriye'de diğeri Ermeniye'de olmak üzere iki kalenin ve bir dağ ile bir nehrin Kürt veya Kürtler'e (Ekrad) nispet edildiği görülmektedir.

---

⁷⁰⁵ Yâkût, IV, 450.

⁷⁰⁶ Yâkût, IV, 450.

⁷⁰⁷ Yâkût, I, 379.

⁷⁰⁸ Yâkût, IV, 386.

⁷⁰⁹ Yâkût, II, 264.

⁷¹⁰ Yâkût, I, 523.

⁷¹¹ Yâkût, I, 146.

Mu'cemü'l-büldân'da Kürdî nisbesi taşıyan altı şahsın ismi geçmektedir. Bu şahıslar şunlardır:

Bedr b. Hasneviye el-Kürdî: *Mu'cemü'l-büldan*'da Sabur bölgesinde Huzistan ile Espehan arasında bir yer olan Saburhuvast'ın sahibi olarak zikredilmiştir.⁷¹²

Emir Derbas el-Kürdî: el-Ehvel (şası) lakabıyla bilinen ve Melik en-Nasır Selahaddin Yusuf b. Eyyüb zamanında Yukarı Mısır (Said) bölgesinde güzel manzara ve bahçeleri olan Tevd (طُود) beldesini kuran beydir.⁷¹³

Abdullah b. Said er-Rubayî el-Kürdî: Yemende bulunan el-Arûseyn kalesinin sahibidir.⁷¹⁴

Ruslan b. İbrahim b. Bilal Ebu'l-Hasan el-Kürdî: Yâkût, Ruslan b. İbrahim b. Bilal Ebu'l-Hasan el-Kürdî'nin 480/1087-1088 senesinde Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Cafer ed-Tırmısî el-Bağdadî'nin yanında hadis okuduğu bilgisini nakletmektedir. Resulan 528/1133-1134 senesinde Dımaşk'ın el-Ğasûle köyünde iken Ebu el-Mecd b. Ebu Suraka ve Ebu'l-Vukar Raşid b. İsmail b. Vasıl el-Mukrî ondan hadis dersleri almıştır.⁷¹⁵

Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin b. Abdullah el-Kürdî: Kendisi Beyda'ya bağlı Kürd köyünden olup Ebu Hüseyin Ahmed b. Muhammed b. Fadşah ve Ebu Bekr b. Rende'den hadis dersleri almıştır.⁷¹⁶

Ebu'l-Hacer el-Muammel b. Musabbih el-Kurdî: Bu şahış Famiye'yi halife adına kırk yıl idare etmiş, daha sonra 290/902-903 senesinde Şam'a gelen Karmafilerin liderine meylederek onu Mearralılara karşı kışkırtmış bir Kürt'tür. Şiddetli çatışmalardan sonra kendisi de öldürülür.⁷¹⁷

---

⁷¹² Yâkût, III, 215.

⁷¹³ Yâkût, IV, 46.

⁷¹⁴ Yâkût, IV, 112.

⁷¹⁵ Yâkût, IV, 204.

⁷¹⁶ Yâkût, IV, 450.

⁷¹⁷ Yâkût, IV, 234.

Yâkût, Kürdî nisbesine sahip altı şahsiyetten başka bir yerde daha Kürdî nisbesine yer vermiştir. Yâkût, er-Rakîm (الرقيم) maddesinde bu yer hakkında çeşitli bilgiler verdikten sonra: “Mağaralarının adı er-Rakîm idi, üzerlerinde Kürt değil bir Kıpti vardı” (وكان فوقهم القبطي دون الكردي)⁷¹⁸ şeklinde bir ifade kullanır.

Kürtlerin yaşadığı yerlerin isimlerinin Kürtçe olup olmadığı, kelimelerin dil bilim açısından dikkatli bir çalışma ile değerlendirilmesi sonucu ortaya konabilir. Zira kelimelerin tarihten bugüne hangi değişikliklere maruz kaldığını tespit, daha önce de ifade ettiğimiz gibi uzmanlık gerektirir. Bununla birlikte *Mu‘cemü’l-büldân*’da az da olsa Kürtçe yer isimleri bulunmaktadır. Bu yerlere şu isimleri örnek olarak gösterebiliriz: Berho, Berrişo, Cudî, Derezor, Deşt, Dulok, Hânîkîn, Hani, Hânîcâr, Haveran, Havser, Heşteyan, Kinkiver, Kurdban, Kündür, Nûkîrd, Sedhaniye, Serbar, Sermaçu, Siser ve Şehrezûr.

Ayrıca gördüğümüz kadarıyla Yâkût, yer isimlerini daha çok Arapçalarına yer vermiştir. Örneğin “seksenler” anlamındaki Haştıyân köyünün adını Semânîn olarak Arapça şeklinde vermiştir. Yine tamamen Kürtçe bir isim olan Şîrevâh (شيرواه) isminin Esedâbâz olarak Arapçalaştırıldığını⁷¹⁹ görüyoruz.

Mu‘cemü’l-büldân’da geçen yer isimlerinden bazıları kelime telafuzundaki küçük değişikliklerle günümüze kadar gelmiştir. Bu yer isimlerinden bir kısımda tamamen değişikliğe uğramış olup yeni isimlerle karşımıza çıkmaktadır. Yer isimlerinin etimolojik olarak değerlendirilmesi konumuz olmadığı ve uzmanlık gerektirdiği için biz burada sadece birkaç örnek vermekle yetineceğiz:

Yâkût’un *Mu‘cemü’l-büldân*’da değindiği ve günümüzde de kullanılan yer isimlerinden bazıları şunlardır: Âmid, Diyarbekir, Beled, Bedlis, Bire, Cibâl, Cudî, Dârâ, Dekukâ, Deylemustan, Deyru’z-Za‘ferân, Dicle, Dinever, Diyarbekir, Dukan, Erciş, Erdeşat, Erzencân, Erzenu Rûm, Esbiren, Fenek, Furat, Habur, Hadisetu Musul, Hakkâri, Hanikin, Hâni, Harran, Hemedan, Hertepirt, Hovşap, Hıskeyfâ, Hîzan, Hulvan, Irbil, İmadiyye, Karkisiye, Kasrı Şirin, Kerker, Kûhistan, Lûr, Mardin, Mavsil,

⁷¹⁸ Yâkût, III, 61.

⁷¹⁹ Hoşnaw, a.g.e., s. 180.

Meletye, Mer‘eş, Meyyafarikin, Muş, Nehavend, Nasıyben, Rakka, Re’s ‘Ayn, Ruhâ, Semânîn, Serûc, Sınn, Sühreverd, Şehrezûr, Şimşât, Şimşekâzâd, Tur ‘Abdîn, Ulti, Urmiye ve Van. Bu isimlerden Meyyafarikin zaman içerisinde Silvan ve Semânîn Heştıyan adını almıştır.

Girişte belirttiğimiz gibi Yâkût, Bizans topraklarında doğup esir olarak Bağdat’a getirilmiş, efendisi adına ticaret yapmak üzere Basra Körfezi, Umman, Suriye ve Kış gibi yerlere yolculuk yapmıştır. Efendisinin ölümünden sonra Tebriz, Suriye, Mısır, Halep, Musul, Horasan, Harezm (Hive), Erbil ve Merv gibi İslam coğrafyasının önemli ilim merkezlerine yolculuk yapmıştır. Hiç şüphesiz gezip gördüğü bu yerler onun bilgi ve birikimine hatırı sayılır ölçüde katkıda bulunmuştur.

Mu‘cemü’l-büldan bir seyahatname olmadığı için, Yâkût’un gezip gördüğü her bir yeri bu eserinde vurgulamasını beklememiz yersiz olacaktır. Nitekim onun seferlerle dolu hayatı düşünüldüğünde, eserinde anlattığı yerlerin birçoğunu -özellikle önemli yerleşim birimlerini- görmüş olması kuvvetle muhtemeldir

Yâkût, eserinde Kürtlere ait bazı yerleşim birimlerini anlatırken bizzat buraları gördüğünü söyler. O, Bâcebbâre, Bâceddâ,⁷²⁰ Cüdâl,⁷²¹ Devġân,⁷²² Tell Heftun⁷²³ ve Yukarı Tuneynir’i⁷²⁴ bizzat bir defadan fazla görmüştür. Urmiye’yi ise 617/1220–1221 senesinde görmüştür.⁷²⁵ Müellif, Düneysir maddesini anlatırken burayı hem çocukken hem de otuz yıl sonra gördüğünü, burasının zaman içerisinde büyüüp ahalisinin çoğaldığını ve eşsiz bir şehir haline geldiğini⁷²⁶ söylemektedir.

Yâkût, eserinde manastır, kale gibi bazı yapıları gördüğünü de ifade etmektedir. Ninova ve Merc nehirlere nazır olan Deyr el-Henâfisi⁷²⁷ manastırını; Mardin

---

⁷²⁰ Yâkût, I, 313.

⁷²¹ Yâkût, II, 112.

⁷²² Yâkût, II, 484.

⁷²³ Yâkût, II, 45.

⁷²⁴ Yâkût, II, 54.

⁷²⁵ Yâkût, I, 159.

⁷²⁶ Yâkût, II, 478.

⁷²⁷ Yâkût, II, 508.

yakınlarındaki es-Savur⁷²⁸ kalesini, Diyarbekir'den Cezîretü İbn Ömer ile Âmid arasında Dicle'ye hâkim konumda olan Hısnu Keyfâ'yı ve burada Dicle nehri üzerinde olan ve daha büyüğünü başka hiçbir yerde görmediğini söylediği kemerli bir taş köprüyü;⁷²⁹ Erbil ve Dakuka arasındaki Kerhîn kalesini;⁷³⁰ ahalisinin tamamının Kürt olduğunu ifade ettiği Erbil ve Deşt'i,⁷³¹ Erbil civarındaki ahalisinin tamamı Kürt olan Tel Heftun'u⁷³² bizzat görmüştür. Ayrıca Amid'de Dicle'yi de⁷³³ görmüştür.

Bu bilgilerden hareketle Yâkût'un Ninova, Merc, Mardin, Diyarbekir, Âmid, Dakuka, Duneysir, Dara ve Nusaybin'i gördüğünü söyleyebiliriz. Müellif ayrıca Erbil Azerbaycan istikametinde Uşnuh'u da gördüğünü⁷³⁴ eserinde zikretmektedir. Muhtemelen Yâkût, Erbil tarafında Azerbaycan'a doğru bir seyahat de yapmıştır. Eserin genelinde bazı yerleri her ne kadar açıkça gördüğünü beyan etmese de yaptığı tasvirler – Mardin'i anlatırken olduğu gibi –bizde bu beldeleri görmüş olduğu izlenimini bırakmaktadır.

Yâkût *Mu'cemü'l-büldan*'da çeşitli bölge şehir ve köylerde yaşayan Kürtlerin nüfusu ve ekonomik durumlarına ilişkin sayısal verilere çok az yer verir. Yâkût Barka'îd şehrini anlatırken burada 200 dükkân;⁷³⁵ Erzeme'de ise yaklaşık 100 dükkân olduğunu söyler.⁷³⁶ Nusaybin ve köylerinde 40.000 bahçenin;⁷³⁷ Faris bölgesinde Kürtlerin kaldıkları yerlerde 500.000'den fazla kıl çadırın⁷³⁸ varlığından bahseden müellif, Şehrezûr için “Kışlık yurtları Suliye, Hakemiye, Basiyani ve Celali Kürtlerinden oluşan 60.000 hanelik bir şehirdir.”⁷³⁹ İfadesini kullanır. Bu verilerden yola çıkarak Kürtlerin yaşadıkları yerlerde büyük topluluklar halinde yaşadıkları söylenebilir

---

⁷²⁸ Yâkût, III, 434.

⁷²⁹ Yâkût, II, 265.

⁷³⁰ Yâkût, IV, 450.

⁷³¹ Yâkût, II, 456.

⁷³² Yâkût, II, 45.

⁷³³ Yâkût, II, 440–442.

⁷³⁴ Yâkût, I, 201.

⁷³⁵ Yâkût, I, 387.

⁷³⁶ Yâkût, I, 131–132.

⁷³⁷ Yâkût, V, 289.

⁷³⁸ Yâkût, IV, 238.

⁷³⁹ Yâkût, III, 375.

Yâkût'un eserinde Kürtlerin yaşadığı bazı şehirlerin imarı ile ilgili çeşitli bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler bazen efsanevî bir üslupla anlatılmaktadır. Örneğin müellif Meyyâfârikîn⁷⁴⁰ Semânîn⁷⁴¹ ve Şîz⁷⁴² şehirlerinin kuruluşlarını anlatırken efsanevî bilgilere yer verir.

Mu'cemü'l-büldan'da anlatılan bazı tarihi hadiseler, Kürtlerin İslam öncesi siyasi-sosyal ve dini yapıları ve İslamlaşma süreçleri açısından önemli hususlar içermektedir.

Mu'cemü'l-büldan'da Kürtlerin yaşadığı beldelerin fetihle mi yoksa sulh sonucu mu ele geçirildiği yerler ve tabii oldukları statü ile ilgili şu verilere ulaşıyoruz: Âmid,⁷⁴³ Bacuneysa,⁷⁴⁴ Deyru ez-Za'feran,⁷⁴⁵ el-Cezîre,⁷⁴⁶ el-Hades,⁷⁴⁷ Erdemüş,⁷⁴⁸ Herşene,⁷⁴⁹ Hizan,⁷⁵⁰ Hilvan,⁷⁵¹ Karkisya,⁷⁵² Kûhistan,⁷⁵³ Meletye,⁷⁵⁴ Rakka,⁷⁵⁵ Re'ban,⁷⁵⁶ Şîz⁷⁵⁷ ve Tel Mevzen⁷⁵⁸ savaş sonucu fethedilen yerlerdir. Ancak bu savaşlar hakkında detaylı verilmemiştir. Bedlis,⁷⁵⁹ Cezîretü Akur,⁷⁶⁰ Erzen,⁷⁶¹ Harran,⁷⁶² Hilat (Ahlât),⁷⁶³

---

⁷⁴⁰ Yâkût, V, 235–238.

⁷⁴¹ Yâkût, II, 84.

⁷⁴² Yâkût, III, 384.

⁷⁴³ Yâkût, I, 56.

⁷⁴⁴ Yâkût, I, 314.

⁷⁴⁵ Yâkût, II, 511.

⁷⁴⁶ Yâkût, II, 136.

⁷⁴⁷ Yâkût, II, 228.

⁷⁴⁸ Yâkût, I, 146–147.

⁷⁴⁹ Yâkût, II, 259.

⁷⁵⁰ Yâkût, II, 331.

⁷⁵¹ Yâkût, II, 290–291.

⁷⁵² Yâkût, IV, 329.

⁷⁵³ Yâkût, IV, 416.

⁷⁵⁴ Yâkût, V, 193.

⁷⁵⁵ Yâkût, III, 59.

⁷⁵⁶ Yâkût, III, 52.

⁷⁵⁷ Yâkût, III, 384.

⁷⁵⁸ Yâkût, II, 45.

⁷⁵⁹ Yâkût, I, 359.

⁷⁶⁰ Yâkût, II, 136.

⁷⁶¹ Yâkût, I, 151–152.

⁷⁶² Yâkût, II, 236.

⁷⁶³ Yâkût, II, 380.

Mardin,⁷⁶⁴ Serûc⁷⁶⁵ ve Nusaybin⁷⁶⁶ ise Ruha antlaşmasının şartlarıyla sulhen fethedilmiştir.

Yâkût, el-Cezîre fethedildikten sonra belli bir süre Müslümanların ihtiyacı için halktan haraç ve cizyeye ilaveten bir müd buğday, iki ölçek yağ ve iki ölçek sirke topladığını, ancak Hz. Ömer'in bunun insanlara ağır geldiğini görünce bu zor şartları hafiflettiğini ve el-Cezîre için 482.412 dirhem ile yetinildiğini söylemektedir.⁷⁶⁷Yâkût, ayrıca Âmid⁷⁶⁸ve Nusaybin⁷⁶⁹ için zımmilikten, Hilat (Ahlât),⁷⁷⁰ Bedlis,⁷⁷¹ Erciş⁷⁷² için cizye ve haraçtan, Zevezan⁷⁷³ toprakları için vergiden ve Hilibtâ⁷⁷⁴ bahçeleri için de öşür vergisinden bahsetmektedir. Musul ise miktarı dört bin dirhem olan bir haraç ödemektedir.⁷⁷⁵

Mu'cemü'l-büldan'da Kürt dili ve edebiyatına ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eserde sadece Kürtlerin yaşadıkları coğrafyada yetişmiş bazı şair ve edebiyatçıların isimleri zikredilmiştir. Ancak bu durum bizi, bu şair ve yazarların tamamının Kürt oldukları sonucuna götürmemelidir. Zira müellif, özellikle böyle bir kayıt düşmemiştir. Ancak, tanze maddesinde aktarılan şiir örneğinde olduğu gibi bazı şair ve edebiyatçıların aidiyet duyguları dikkat çekmektedir.⁷⁷⁶

Bununla beraber *Mu'cemü'l-büldan*'da bazı Kürtçe sözcükler de geçmektedir. Eserde geçen Kürtçe sözcüklerin çoğu, Berho, Deşt, Kurdban, Nûkîrd, Havser, Kinkiver, Serbar, Siser, Şehrezûr, Sedhaniye örneklerinde olduğu gibi yer isimleridir. Ayrıca eserde geçen dozeh (cehennem), “der” (kapı) ve Bêrişo (koyunların yıkandığı yer) gibi Kürtçe kelimelerin yanı sıra Devser ve Sora nehir isimleri de Kürtçedir.

---

⁷⁶⁴ Yâkût, V, 39.

⁷⁶⁵ Yâkût, III, 216.

⁷⁶⁶ Yâkût, V, 289.

⁷⁶⁷ Yâkût, II, 136.

⁷⁶⁸ Yâkût, I, 56.

⁷⁶⁹ Yâkût, V, 289.

⁷⁷⁰ Yâkût, II, 380.

⁷⁷¹ Yâkût, I, 359.

⁷⁷² Yâkût, I, 144.

⁷⁷³ Yâkût, III, 158.

⁷⁷⁴ Yâkût, II, 381.

⁷⁷⁵ Yâkût, V, 223.

⁷⁷⁶ Yâkût, IV, 43, 278.

Mu‘cemü’l-büldan’da geçen ilginç Kürtçe kelimelerden biri de Kerraki’dir. Azerbaycan’ın şehirlerinden olan Berze’anın kapılarından biri olan Bab el-Ekrad’ın (Kürt kapısı) yanında Pazar günleri el-Kerrakî diye isimlendirilen bir pazar kurulur. el-Kerrakî ismi aynı zamanda haftanın Pazar gününün ismi olarak kullanılmaktadır. Bu insanlardan birçoğu haftanın günlerini saydıkları zaman, Cuma, Cumartesi, Kerraki, Pazartesi demektedirler.⁷⁷⁷ Nitekim Ziyaüddin Paşa’nın hazırladığı *el-Hediyetü’l-hamidiye fi’l-luğati’l-Kurdiye* adlı sözlükte Kerraki Pazar gününün ismi olarak zikredilmektedir.

Ziyaüddin Paşa’ya göre, Kerrakî كيراكى : Pazar gününün ismidir. Çok kimselerin kullandığı bir sözcük Yunanca kökenlidir. Bu garip görünebilir. Ancak günümüzde dil bilimi konusunda yetkin biri iseniz Kürtçenin Aryanî dillerin anası olan ve Farsça, Yunanca, Latince ve Germence’nin kaynağı olan Hintçe (Sanskritçe) kökenden olduğunu bilirsiniz. Bu Kürtçe sözlükte geçen sözcüklerin, isimlerini saydığımız dillerin sözcükleri dikkatlice karşılaştırdığımızda hepsinin aynı kökten olduğunu görürsünüz. Ancak zamanla insanların ve ülkelerin birbirinden uzaklaşması, uzun süren savaşlar sonucu bu kök değişip ve tahrife uğramıştır.⁷⁷⁸

Öte yandan *Mu‘cemü’l-büldan*’daki bir şiirde de Kürtçe kelimelerin geçtiği yer verildiği görülmektedir. Mesela; Irak’ın Kôr Şeytan’ı olarak bilinen Nuşirevan el-Bağdadî’nin, Erbil’i önce hicvettiği sonra da övdüğü şiirinde Kürtler’in kullandıkları bazı Kürtçe sözcükler geçmektedir. Bu sözcükler şunlardır: *Ceya, neciyâ, netuvâ, zengela, bu bu, hoştır, hil, mil, mûseka, mengela, memo, mekû, memkî* ve *buyırkî*.⁷⁷⁹

Yâkût, eserinde Kürt nisbesi taşıyan edip ve şairlerden bahsetmez. Ancak Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bilinen beldelere mensup birçok şair hakkında bilgi vermekte, şiirlerinden örnekler nakletmektedir. Bu şairlerden üç örnek vermek istiyoruz. Bunlardan biri Cizreye bağlı Tanze’den, ikincisi Diyarbekir’e bağlı Şatan’dan ve üçüncüsü de Cizre’denir.

---

⁷⁷⁷ Yâkût, I, 379.

⁷⁷⁸ Ziyaüddin Paşa el-Halidî el-Makdisî, **el-Hediyetü’l-Hamidiyye- fil-Lugati’l-Kurdiye, Mu‘cem Kurdî ‘Arabî**, (thk. Prof. Dr. Muhammed Mukrî), Beyrut 1987, s. 20.

⁷⁷⁹ Yâkût, I, 139.

Cezîretü İbn Ömer'e bağlı Tanze'den olan İbrahim b. Abdullah b. İbrahim et-Tanzî bir şiirinde şunları söylüyor:

وإني لمشتاق إلى أرض طنزة ... وإن خائني بعد التفرق إخواني
سقى الله أرضا إن ظفرت بتربها ... كحلت بها من شدة الشوق أجفاني

Tanze'nin toprağına özlem duyuyorum.

Her ne kadar kardeşlerim ayrılıktan sonra bana ihanet ettilerse de.

Öyle bir toprak ki, Allah bereketli kılsın. Şayet kavuşursam,

*Göz kapaklarımın şiddetli bir şekilde arzuladığı o toprakları gözlerime sürme çekeceğim.*⁷⁸⁰

Farıkî, el-Cezerî nisbesiyle anılan Ebu el-Abbas el-Huderî b. Servan b. Ahmed Ebi Abdullah et-Taglibî et-Tûmâsî Musul'da Berkaid yakınlarında bulunan Tûmâsâ köyündendir. Bu edip Cezîretü İbn Ömer'de doğmuş ve Meyyafırkin'de yetişmiştir. Kendisi iyi bir kurra, kabiliyetli bir edebiyatçı, güzel şiir okuyan, ezberleme kabiliyeti çok olan ve nahiv ilmini bilen âmâ biri idi. Hicri 505 senesinde Cezîretü İbn Ömer'de doğmuştur.⁷⁸¹

Lakabı Alemüddin olup erdemli bir edebiyatçı ve şair olarak bilinen Hasan b. Ali b. Said b. Abdullah eş-Şatanî ise Diyarbekir'e bağlı Şâtân kalesindedir. Şatani Selahaddin Yusuf b. Eyyub ile görüşmüştür. 513/1119–1120 senesinde doğan Şatanî 579/1183–1184 senesinde de vefat etmiştir.⁷⁸²

Yâkût'un Kürtler hakkında verdiği bilgilerde objektif olup olmadığını Şehrezûr hakkında verdiği bilgilerde açıkça görebiliyoruz. Yâkût, Şehrezûr bölgesinin dağlarında oturan Kürtlerden bahsederken, “Kürtler adetleri üzere yolcuları korkutmaya, başkalarına ait malları almaya ve hırsızlık yapmaya devam ediyorlardı. Onları bu yaptıklarından ne bir azarlanma, ne öldürülme, ne de esir edilme engelliyordu. Bu

⁷⁸⁰ Yâkût, IV, 43.

⁷⁸¹ Yâkût, II, 60.

⁷⁸² Yâkût, III, 304.

Kürtlerin bilinen tabiatları ve karakterleridir ki bununla alınları damgalanmıştır,⁷⁸³ demektir.

Yâkût, bu sözlerinde genel olarak “Kürtler” ifadesini kullanmıştır. “Şehrezûr Kürtleri” ifadesini kullanarak bir istisnada bulunmamıştır. Müellif, bu ifadeleriyle genel olarak Kürtleri alınları damgalı asi, gaddar, şiddet yanlısı, gasp ve hırsızlığa meyilli olmakla itham etmektedir. Oysa Beşnevî Kürtlerinden bahsederken, onların birbirine tutkun, yiğit, iyiliksever ve güvenilir insanlar olduğunu vurgulamaktadır. “Kendilerine sığınan kimseleri korur ve iyilikte bulunurlar”⁷⁸⁴ ifadesini kullanır. Görüldüğü gibi Yâkût’un iki değişik Kürt grubu hakkında verdiği bilgiler birbiriyle çelişmektedir.

Yâkût, Kürtler hakkında değerlendirme yaparken Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın Arap, Türk, Rum ve Farmlar arasında cereyan eden savaşlara ev sahipliği yaptığını ve bu savaşların Kürtler üzerindeki olumsuz etkilerini göz önünde bulundurmamıştır. Bu sert coğrafyada ve olumsuz koşullarda Kürtler elindeki koruma ve hayatta kalabilme mücadelesi vermiştir. şüphesiz her halkın içinde olduğu gibi Kürt halkı arasında da asi, gaddar, şiddet yanlısı, gaspçı, hırsız vb. kimselerin olması doğaldır. Bunun aksini söylemek veya böyle bir iddiada bulunmak akla, mantığa ve bilime aykırıdır.

Yâkût doğruluğu konusunda çekincelerini dile getirmesine rağmen, Kürtler hakkında yanlış algı oluşturacak şiir ve fıkralarada kitabında yer vermektedir. Örneğin Şehrezûr ’u anlatırken aktardığı fıkra dikkat çekicidir. Yâkût aynen şu ifadeleri kullanıyor:

“Söylenmesinin ardından tövbe gerektirecek bir anektot da şudur: Bazı fanatikler Allah’u Teâlâ’nın: “Bedeviler inkar ve nifak bakımından daha ileri ve Allah’ın peygamberine indirdiği hükümlerin sınırlarını tanımamaya daha yatkındırlar. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁷⁸⁵ ayetini “Kürtler inkâr ve nifak bakımından daha ileri ve ...” şeklinde okudular. Okuyan kişiye ayetin “Bedeviler inkâr ve nifak bakımından daha ileri ve ...” şeklinde olduğu söylendiğinde, şunu söylemiştir:

---

⁷⁸³ Yâkût,III, 375–376.

⁷⁸⁴ Yâkût,IV, 278.

⁷⁸⁵ **Kurani Kerim**, Tövbe, Süre 9, Ayet no: 97.

“Aziz ve Yüce Allah Şehrezûr ’a gelmedi ki, köşe bucaklarda gizlenen belaları görsün.”
Ben bu sözlerden dolayı Allah’a sığınıyor ve tövbe ediyorum.”⁷⁸⁶

Yâkût Tövbeyi gerektiğini beyan ettiği bu sözleri nakletmesine karşın, Şehrezûr’da yetişen ilim adamları için övgü dolu sözler sarf ediyor: “Bu yöreden, insanın saymaktan aciz kaldığı ve teker teker sayamadığı yüce şahsiyetler, büyük kişiler, imamlar, âlimler, en iyi kadılar ve fakihler çıkmıştır. Derecelerinin yüceliği, hanelerinin büyüklüğü ve davranışlarındaki ihtişamla Benî Şehrezûrî ailesine mensup kadıları görmek yeterli olacaktır. Medreseler onlarla doludur. Aynı şekilde Benî Asrûn ailesinden kişilerde Şam’da kadılık görevini yapıyorlar. Helal ile haramı birbirinden ayıranların ileri gelenleri onlardandır. Şafii fukahası arasında onların dışında daha birçok kişi vardır. Medreseler onlarla doludur.”⁷⁸⁷

Yâkût’un Kürtler hakkında olumsuz bir algının oluşmasına neden olacak sözlere eserinde yer vermesi konusunda Hoşnaw şunları söylemektedir: “Yâkût’un anlatıları, farklı çağlarda İslam medeniyet ve tarihinde bariz bir rolle öne çıkan Kürtler hakkında bir önyargıdır. Aslında onun yapması gereken, Kürtler hakkında mevcut yanlış algı ve batıl hükümleri düzeltmesi idi. Özellikle de Yâkût, Kürt Sultan Selahaddin el-Eyyubî’nin çağdaşıdır. Onun İslam haçlı savaşları sırasında İslam ümmetinin yararına gerçekleştirdiği ve elde ettiği kazanımlara şahit olmuş ve duymuştur.”⁷⁸⁸ Dolayısıyla, Yâkût’un Kürtler hakkında önyargılı olmadığını ve yanlış bir algıya sebebiyet vermediğini söylemek zor olsa gerektir.

Jan Dost ise “*Mucemül-büldan*’da Kürtler” adlı makalesinde, eskiden müelliflerin âdeti olduğu gibi anekdotlar, enteresan fıkralar ve ilgi çekici olayların Yâkût’un gözünden kaçmadığını; bunları bir köy veya beldeden bahsederken zikrettiğini; ancak bu anlattıklarının gerçekleşip gerçekleşmediği ve doğruluğu konusunda sorumluluk kabul etmediğini, kendisinin sadece aktarıcı olduğunu, söylediğini vurguluyor. Dost bunun da ulusal çatışmaların etkisinde kalan çağdaş

---

⁷⁸⁶ Yâkût, III, 375–376.

⁷⁸⁷ Yâkût, III, 375–376.

⁷⁸⁸ Hoşnaw, a.g.mk., s.269.

Kürtler'in hoşuna gitmediğini söylüyor.⁷⁸⁹ Dost, makalesinin devamında İslam sonrası Kürt tarihinin büyük bir bölümünün korunmasının Yâkût ve diğer İslam tarih ve coğrafya müelliflerinin eserleri sayesinde olduğunu kaydetmiştir.

İslam tarih ve coğrafya müelliflerinin Kürtler'in tarihi ve yaşadıkları yerlerle ilgili bilgilerin kayıt altına alınarak günümüze aktarılmasındaki emekleri asla inkar edilemez. Jan Dost bu konuda haklıdır, ancak Yâkût ve benzeri müelliflerin bu emekleri onların hatalarını görmemize ve onları bu yanlış tutumlarından dolayı eleştirmemize de engel olmamalıdır. Yaptıkları mükemmel çalışmalardan dolayı haklarını teslim etmemiz gerektiği gibi onları yaptıkları yanlışlardan dolayı da eleştirebilmeliyiz.

Öte yandan Yâkût sadece Kürtler hakkında olumsuz ve küçük düşürücü ifadeler kullanmıyor. Örneğin İran'ın Huzistan diye bilinen bölgesinde yaşayan halkın, en aşağılık ve en değersiz millet olduğunu⁷⁹⁰, Dimyat maddesinde Kıptilerin aşağılık ve basit insanlar⁷⁹¹ olduğunu ileri sürmektedir. Berberi maddesinde de Hz. Peygamberin (sav); "Yeryüzünde Berberiler'den daha aşağılık bir millet yoktur"⁷⁹² dediğini iddia ederek Berberilere de hakaret etmektedir.⁷⁹³ Yâkût'un kullandığı bu tür aşağılayıcı ifadelere eserin birçok yerinde rastlamak mümkündür. Bu tür ifadeler Müslüman bir ilim adamı için hoş karşılanabilecek ifadeler değildir.

---

⁷⁸⁹ Jan Dost, a.g.mk., s. 1.

⁷⁹⁰ Yâkût, II, 404.

⁷⁹¹ Yâkût, II, 473.

⁷⁹² Böyle bir söze sahih hadis kaynaklarında rastlayamadık.

⁷⁹³ Yâkût, I, 368.

SONUÇ

Hicri altıncı asrın sonu ile yedinci asrın başında yaşamış olan ve sahasında zirveye oturmayı başarmış olan Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-büldan*'ı bize farklı coğrafyalarla ilgili çok sayıda veriyi sunan önemli bir ansiklopedidir.

Yâkût, bu kıymetli eserinde, diğer milletlerin yanısıra Kürtlerle ilgili çok önemli bilgiler vermektedir. Onun dediği bilgilere göre Kürtler, el-Cezîre, Cibal, Ermeniye ve Azerbaycan gibi ana coğrafi bölgeler ile Faris, Kirman, Horasan ve Hûzistan gibi diğer komşu coğrafi bölgelerde yaşamışlardır. Bu bölgeler arası geçişler olamakla birlikte *Mu'cemü'l-büldân*'da Kürtlerin herhangi bir yerden, yaşadıkları coğrafyaya göç yoluyla geldiklerine dair bir veri bulunmamaktadır.

Eserde çoğunlukla topluluklara ve yerleşim birimlerine işaret etmek üzere kullanılan Kürt kelimesi ve türevleri 73 defa geçmektedir. *Mucemül-büldan*'da Kürdistan kelimesi geçmemekte, buna karşılık Kürtlere nisbet edilen şehir, köy, belde, kale, nehir, dağ vb. yerlerden **“Rumum el-Ekrad”**, **“KürdMahalleleri”**, **“Hısn el-Ekrad”**, **“Beycen Kürd”**, **“Nehrü'l-Ekrad”**, **“Kürd”** vb. isimler kullanılmıştır.

Yâkût'un eseri bir seyahatname olmadığı için gezip gördüğü her bir yeri özellikle vurgulamasını beklememiz yersiz olacaktır. Nitekim onun seferlerle dolu hayatı düşünüldüğünde, eserinde anlattığı yerlerin birçoğunu -özellikle önemli yerleşim birimlerini- görmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Yâkût, eserinde Kürtlere ait bazı yerleşim birimlerini anlatırken ya bizzat buraları gördüğünü söyler ya da bölgeye ait gördüğü önemli şeyleri anlatır. Eserin genelinde bazı yerleri her ne kadar açıkça gördüğünü beyan etmese bile yaptığı tasvirler bize bu beldeleri görmüş olabileceği izlenimini verir.

Mu‘cemü’l-büldân’da geçen yer isimlerinden bazıları kelime telaffuzundaki küçük değişikliklerle günümüze kadar gelmiştir. Bazıları ise tamamen değişikliğe uğramış olup yeni isimlerle karşımıza çıkmaktadır. Kürtlerin yaşadığı yerlerin isimlerinin menşeinin Kürtçe olup olmadığı, nihaî olarak kelimelerin dil bilim açısından dikkatli bir çalışma ile değerlendirilmesi sonucu ortaya konabilir. Zira yer isimlerinin tarihten bugüne hangi değişikliklere maruz kaldığını tespit etmek bir uzmanlığı gerektirir.

Mu‘cemü’l-büldân’da Kürt dili ve edebiyatını konu alan somut bir veri yoktur. Ancak bazı Kürtçe sözcükler geçmektedir. Yâkût, eserinde Kürt olduğunu özellikle vurguladığı bir edebiyatçıdan da bahsetmez.

Yâkût’a göre genel olarak dağlarda yaşamayı tercih eden Kürtler, belde, köy, kasaba ve şehir gibi yerleşim birimlerinde de topluluklar halinde yaşamışlardır. Kürtlerin yaşadıkları yerlerdeki kalelerin çokluğu dikkat çekmektedir.

Mu‘cemü’l-büldân’da Kürtlerin yaşadığı bazı şehirlerin imarı ile ilgili çeşitli tarihi bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler bazen efsanevî bir hal de alabilmektedir. Anlatılan bu tarihi hadiseler, Kürtlerin şehir tarihi, İslam öncesi siyasi-sosyal ve dini yapıları ve İslamlaşma süreçleri ile ilgili bilgi edinmemizi sağlar. Bu bilgilere göre fetihlerden sonra İslam devleti sınırları içerisinde kalan Kürtler, idari bakımdan özerk bir yapıya sahip olmuş ve beylikler halinde yaşamışlardır.

Mu‘cemü’l-büldân incelendiğinde Kürtlerin ekonomilerinin tarım ve hayvancılığa dayandığı görülmektedir. Kürtlerin yaşadığı vilayetler fetihlerden sonra İslam devletine en çok gelir kazandıran bölgeler arasında yer almıştır.

Sonuç olarak Kürtler, kendilerine özgü yaşantıları, karakteristik özellikleri, aşiret ve toplulukları, dinî yaşantıları ve ilmî hayata katkıları ile İslam medeniyeti içerisindeki yerlerini almışlardır.

KAYNAKÇA

- ACAR, Abdurrahman, “Arap Coğrafyacılarına Göre Mardin”, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu, Editör: İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, İstanbul 2006.
- AMEDÎ, Botan, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi* I, 1. bs., Fırat-Dicle Yay., İstanbul 1991.
- BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvud, *Fütûhu'l-büldân*, Dâru Mektebetil Hilal, Beyrut 1988.
- BLACHERE, R., “Yâkût Rûmî”, *İ.A.*, XIII, MEB, İstanbul 1988.
- BOZAN, Metin, *Şeyh 'Adî Bin Müsafır Hayatı, Menkıbevi Kişiliği ve Yezidilik İnancındaki Yeri*, 1. bs., Nûbihar Yay., İstanbul 2012.
- ÇELEBÎ, Evliya, *Günümüz Türkçesiye Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (hızl. S. A. Kahraman-Y. Dağlı), 4. Kitap 1. Ve 2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- DOST, Jan, “Mu'cemü'l-büldân'da Kürtler”, **Ewraq Kurdiye**, 2002, sayı 1, <http://www.amude.com.de/ewraq/1/index.html> (19.02.2013).
- EBÜ'L-FİDÂ, İmadüddin İsmail b. Muhammed b. Ömer, *Takvim el-büldân*, 1. bs., (nşr. M.Le Baron Mac Guckin De Slane), Paris 1840.
- el-BEKRÎ, Ebu Ubeyd Abdullah b. Abdilaziz b. Muhammed el-Endelusî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, I-II, Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, y.y., 1992.
- el-HALİDÎ el-Makdisî, Ziyaüddin Paşa, *el-Hedîyetü'l-Hamidiyye-fil-Lugatil-Kürdiye Mu'cem Kurdi 'Arabî*, (thk. Prof. Dr. Muhammed Mukrî), Beyrut 1987.
- el-İDRİSÎ, Muhammed b. Muhammed b. Abdullah el-Hasenî et-Talibî, *Nüzhetü'l-müştak fi İhtirakil-âfâk*, 1. bs., Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1409 h.
- el-İSTAHİRÎ, İbrahim b. Muhammed, *el-Mesalik ve el-Memalik*, Leiden 1927.
- Firdevsî, *Şehname*, Çev. Necati Lugal, Cilt: I-II, 1. bs., MEB Yay., İstanbul 1992.
- GORANÎ, Ali Seydo, *Ferhenga Kurdi Nûjen-Kurdi Erebî*, 1. bs., eş-Şark el-Ewset li-Tiba'e, Amman 1985.
- HURŞİD, Fuad Heme, *Eslü'l-Kurd*, Dar es-Seqafe ve en-Neşr el-Kurdiye, Bağdat 2006.
- HALEBÎ, Kamil b. Hüseyin b. Muhammed b. Mustafa el-Balî, *Nehru'z-Zeheb fi Tarihi Haleb*, I-III, Daru'l-Kalem, Haleb 1419 h.

- HELL, “Azerbaycan”, *İ.A.* II, MEB, İstanbul 1988.
- HEYDER, Kazım, *el-Ekrad Men Hum ve ilâ Eyne*, 1. bs., Menşurat el-Fikr el-Hur, Beyrut 1959.
- HOŞNAW, Hekim Ahmet, *el-Kürd ve Biladuhum ‘İnde’l-Büldaniyyin ve’r-Rehhaleti’l-Müslimin*, I. Baskı, Zeman, Dımaşk 2009.
- HUART Cl., “Faris”, *İ.A.*, IV, MEB, İstanbul 1988.
- HUART Cl., “Horasan” *İ.A.*, V/I, MEB, İstanbul 1988.
- HUART Cl., “Hûzistan”, *İ.A.*, V/I, MEB, İstanbul 1988.
- HUMPHREYS, R. Stephan, *İslam Tarih Metodolojisi*, (çev. Murtaza Bedir, Fuat Aydın), Litera Yay., İstanbul 2004.
- İBN CÜBEYR, Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr el-Kenânî el-Endelüsî Ebu’l-Hüseyn, *Rihletu İbn Cübeyr*, Daru’l-Mektebeti’l-Hilal, Beyrut t.y.
- İBN HALLİKÂN, Ebü’l-Abbas Ahmed b. Muhammed, *Vefayâtü’l-a’yân ve enbâ’ü ebnâi’z-zeman*, (thk. İhsan Abbas), I-VII, Dâru Sadır, Beyrut 1994.
- İBN HAVKAL, Ebü’l-Kâsım b. Havkal b. Nasîbî, *Kitâbü Sûretü’l-Arz*, 1. bs., (nşr. M. J. De Geoje), Leiden 1939.
- İBN HURZDABÎH, Ebü’l-Kâsım Ubeydullah b. Abdillâh, *el-Mesalik ve’l-Memalik*, Dâru Sâdır, Beyrut 1889.
- İBNÜ’l-MÜSTEVFÎ, el-Mübârek b. Ahmed el-Mübârek b. Mewhub el-Lahmî el-Erbilî, *Tarihu Erbîl*, (thk. Sami b. Seyyid Hammas es-Sakr), Kültür ve Enformasyon Bakanlığı, Dâr er-Raşid, Irak 1980.
- İZOLİ, D., *Ferheng-Kurdî Tirkî Tirkî Kurdî*, 1.bs., Deng Yay., İstanbul 1992.
- HASBAK, Şakir, *el-Kürd ve’l-Meselet el-Ekrad*, 2. bs., el-Muesset el-Arabiye, Beyrut 1898.
- IZADY, Meherdad R., *Kürtler*, 1. Baskı, Doz Yay., İstanbul 2004.
- KANAR, Mehmet, *Farsça Türkçe Büyük Sözlük*, Birim Yayınları, İstanbul 1998.
- KAZVİNÎ, Zekeriyya b. Muhammed b. Mahmud, *Âsarü’l-Bilad ve Âhbarü’l-İbad*, Dâr u Sâdır, Beyrut t.y.
- KRAMERS, J.H., “**Kirman maddesi**”, *İ.A.*, VI, MEB, İstanbul 1988.
- le STRANGE G., “Cibâl”, *İ.A.*, III, MEB, İstanbul 1988.
- le STRANGE G., “**Diyar Mudar**”, *İ.A.*, III, MEB, İstanbul 1988.
- le STRANGE G., “**Diyar Rabi’a**”, *İ.A.*, III, MEB, İstanbul 1988.

- MAKDÎSÎ, Muhammed b. Ahmed, *Ehsenü't-Tekasim fi M'arifet el-Ekalim*, (nşr. M. J. de Goeje) Leiden 1877.
- MAQBUL, Ahmad S., “Coğrafya” *DİA*, İSAM, İstanbul 1993.
- MİNORSKY V., “Kürtler”, *İ.A.*, VI, MEB, İstanbul t.y.
- MÜELLİF MEÇHUL, *Hududü'l-Alem Mine'l-Meşriki İle'l-Mağrib*, (thk. Es-Seyyid Yusuf el-Hâdî), ed-Dâru's-Sakafe, Kahire 1423 h.
- ÖZOĞLU, Hakan (2004), *Kurdish notables and the Ottoman state: evolving identities, competing loyalties, and shifting boundaries*. SUNY Press. ISBN 0.791.459.934.
- SAFİYYÜDDİN el-Bağdadî, Abdülmü'min b. Abdülhak, *el-Merasidü'l-İttıla' ala Esmail'Emkine ve'l-Bika'*, Dar el-Cîl, Beyrut 1412 h.
- SAMÎ, Şemsettin, *Kâmusu'l- Alam ("Tarihte ilk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürtler"* adıyla Osmanlıca'dan çev. M.Emin Bozarlan), Deng yayınları, İstanbul 2001.
- STRECK, “Ermeniye”, *İ.A.*, IV, MEB, İstanbul 1988.
- ŞEŞEN, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR, İstanbul 1998.
- TOPRAK, M. Faruk, “Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-büldân* Adlı Eserine Eleştirel Bir Bakış” *Ekev Akademi Dergisi*, yıl: 8 sayı: 21 (güz 2004), 174.
- YAKUBÎ, Ahmed b. İshak b. C'afer b. Vehb b. Vadîh, *el-Büldan*, Dar Kutub el-İlmiye, I. Baskı, Beyrut 1422 h.
- YÂKÛT, el-Hamevî, Şihab ed-Dîn Ebu 'Abdillah Ya'kub b. 'Abdillah, *Mu'cemü'l-büldân*, I-VII, 8. bs., Dâru Sâdir, Beyrut 2010.
- ZEKÎ, Muhammed Emin, *Hulaset Tarih Kurd ve Kurdistan*, Muhammed Ali Awnî (çev.), 2. bs., Selahaddin Yay., Bağdat 1961.

EK 1: MÜ'CEMÜ'İ-BÜLDÂN'IN YAZMA NÜSHASI İLK SAYFA

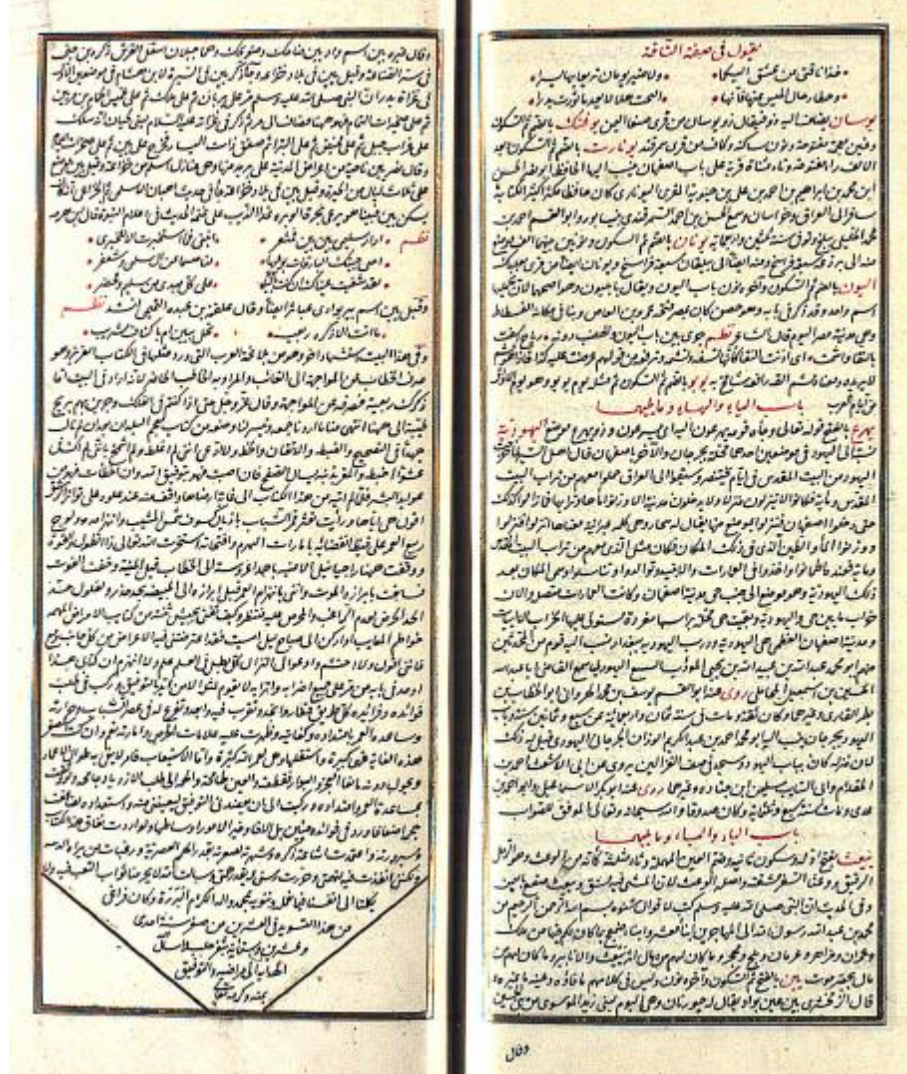

Şekil 1. Mü'cemü'l-Büldân'ın yazma nüshası ilk sayfa

Kaynak: Yâkût el – Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi

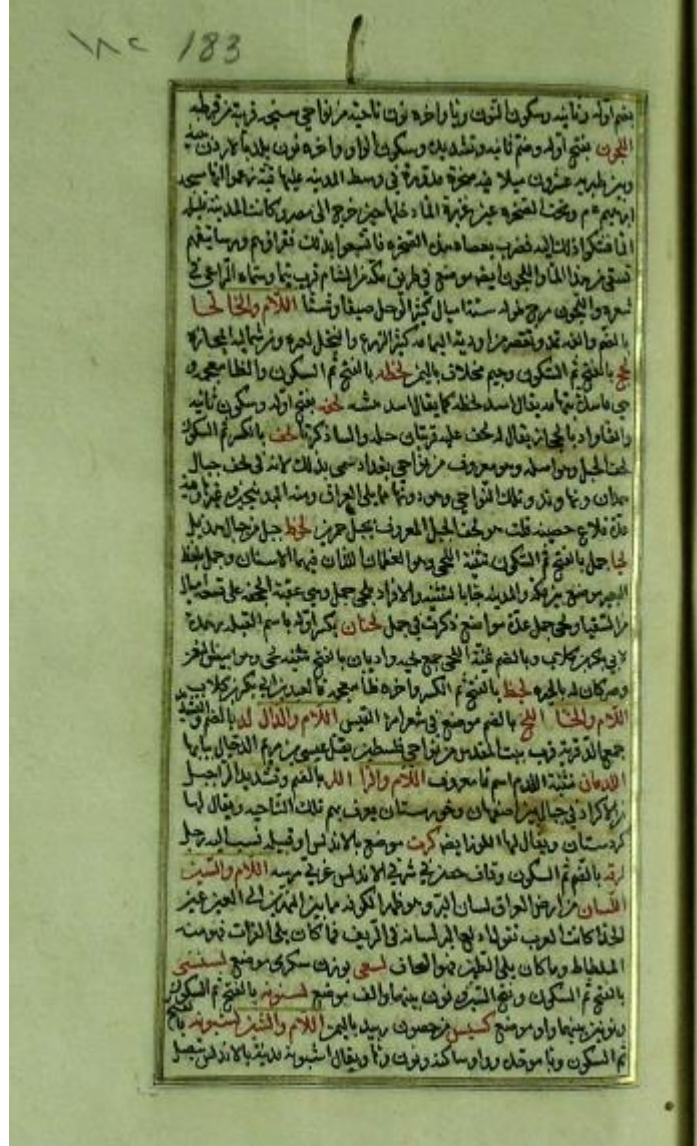
EK 2. MÜ'CEMÜ'L-BÜLDÂN'IN YAZMA NÜSHASI SON SAYFA

Şekil 3. Mü'cemü'l-Büldân'ın yazma nüshası son sayfa

Kaynak: Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi

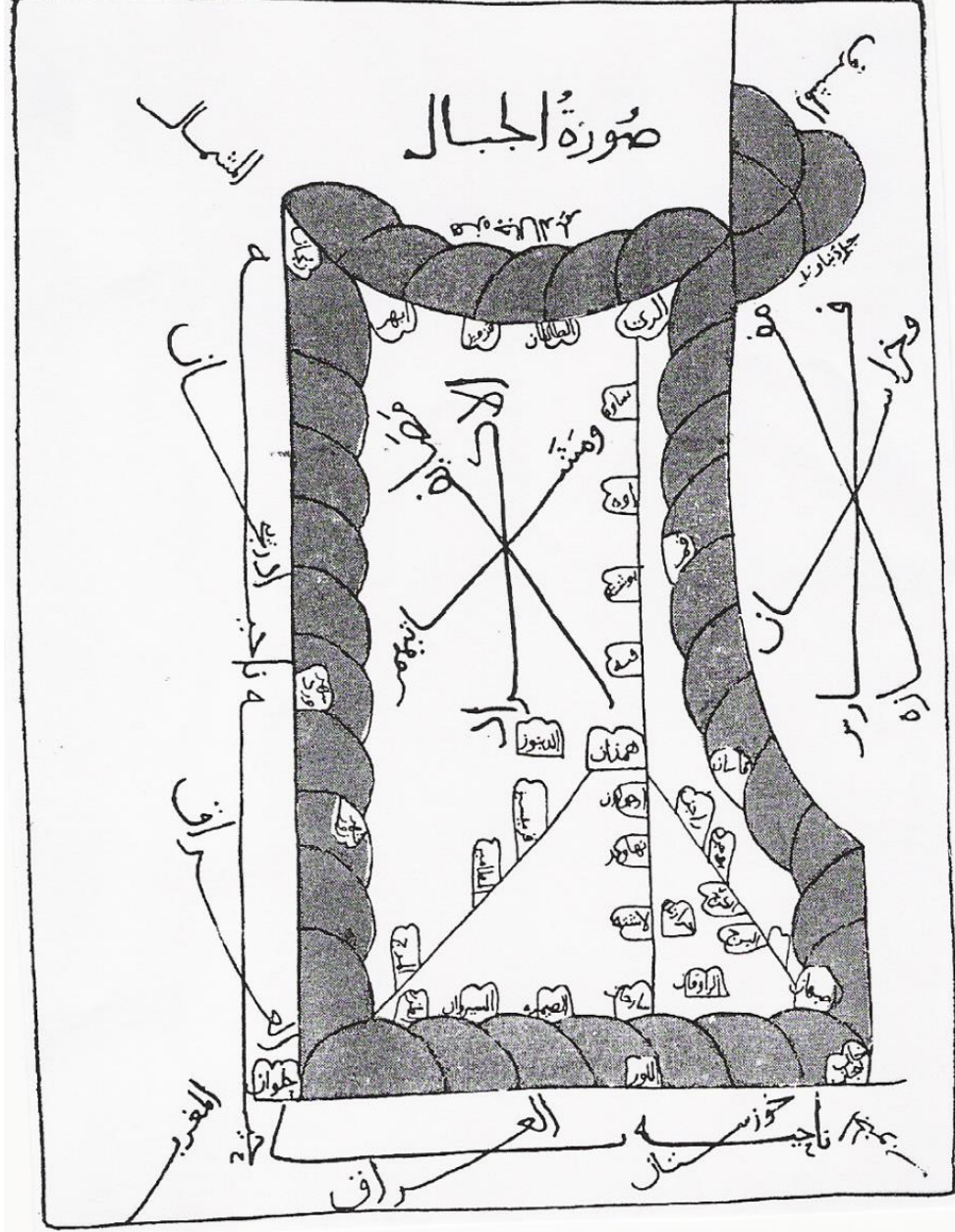
EK 3. el-LÛR MADDESİNDE KÛRDİSTAN İSMİ

Şekil 3. *Merasid el-İttıla*'ın yazma nüshası el-lûr maddesi'nin olduğu sayfa

Kaynak: Safiyuddin el-Bağdadî, *Merasid el-İttıla*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Reisülküttab koleksiyonu 1010 nolu yazma nüshası.

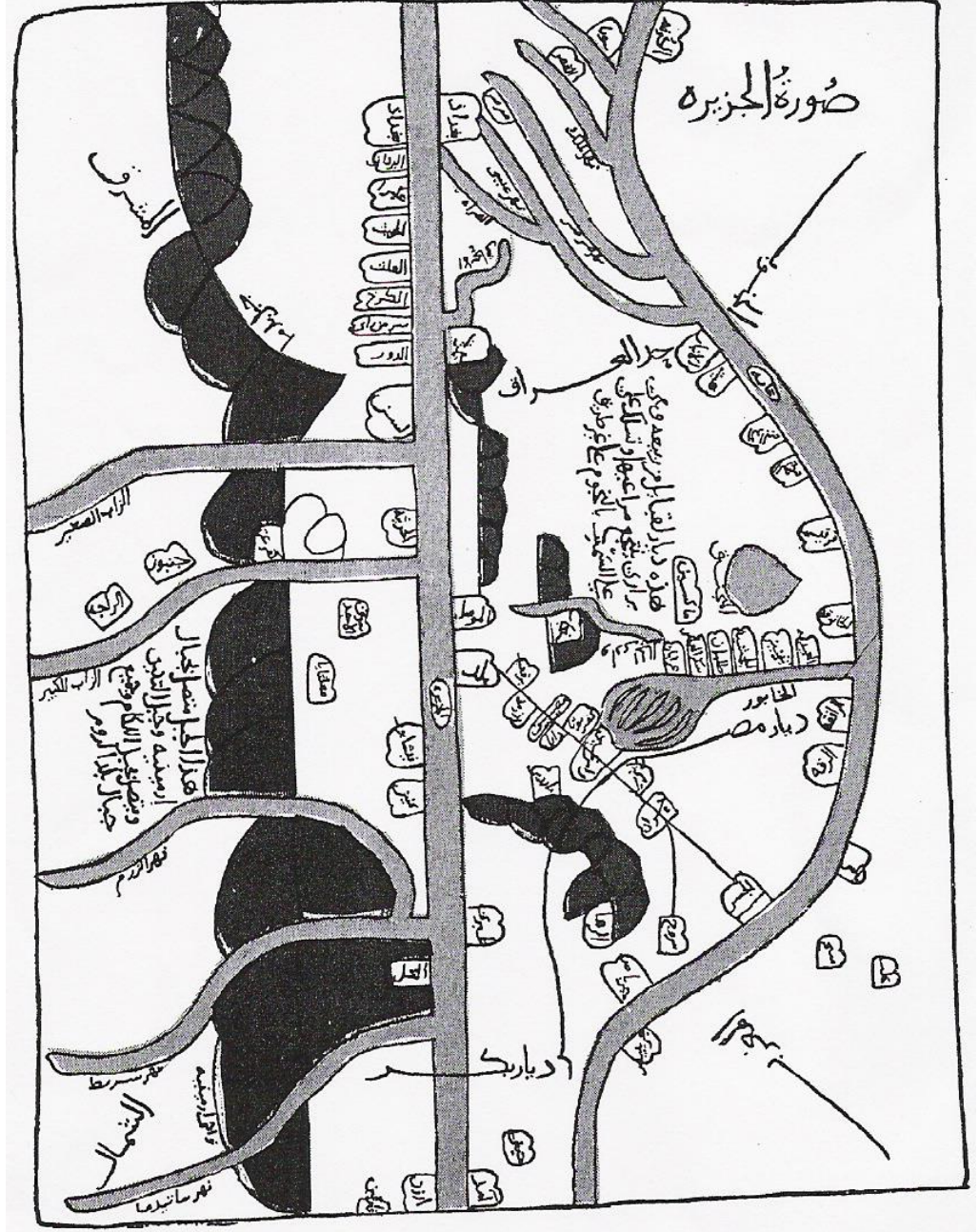
EK 4. SÜRETÜ'l-CİBÂL

Şekil 4: Süretü'l-Cibâl

Kaynak: İbnî Havkal, *Süretü'l-Arz*, Sayfa no: 356

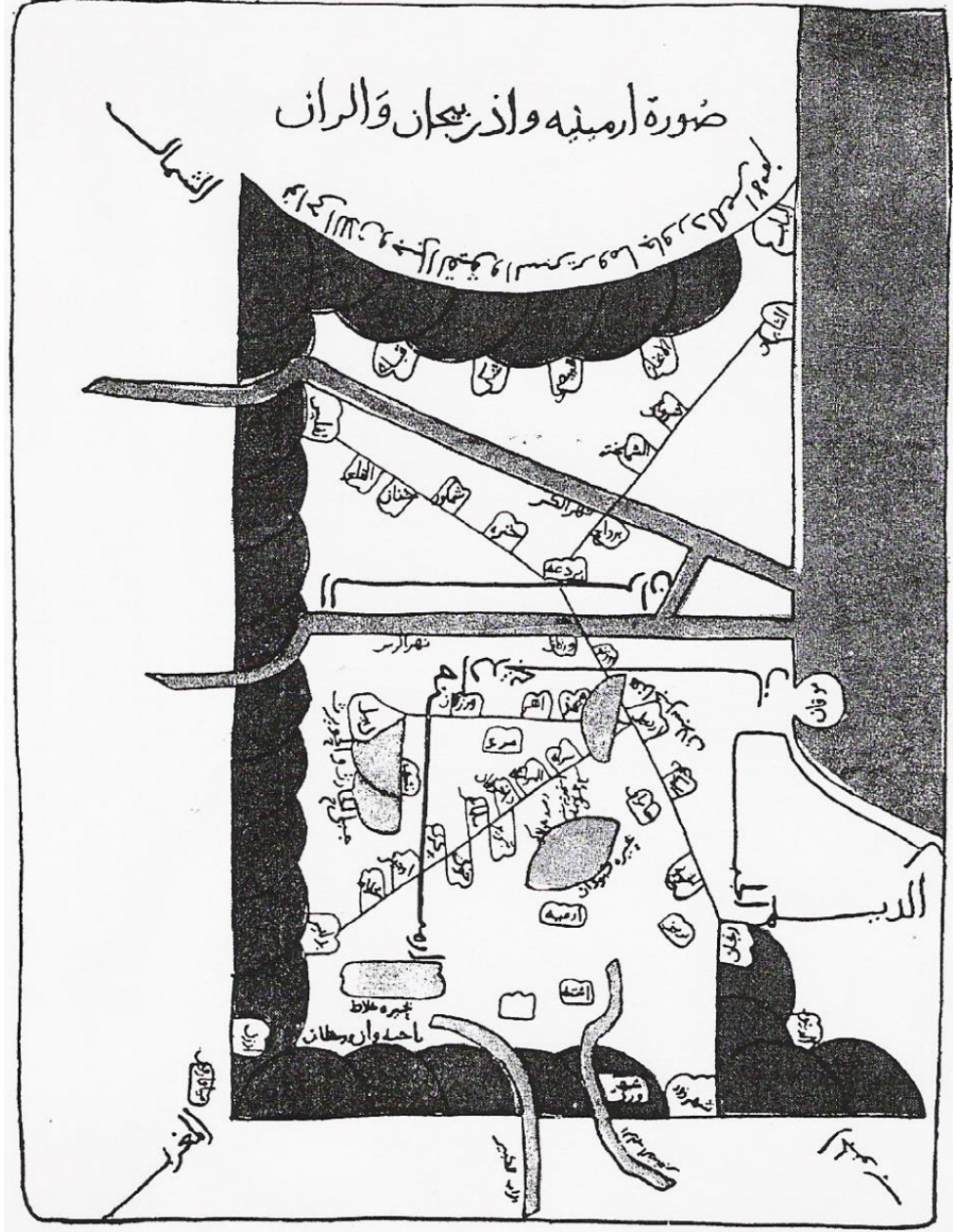
EK 5. SÜRETÜ'1-CEZİRE

Şekil 5: Süretü'l Cezîre

Kaynak: İbnî Havkal, *Süretü'l-Arz*, Sayfa no: 206

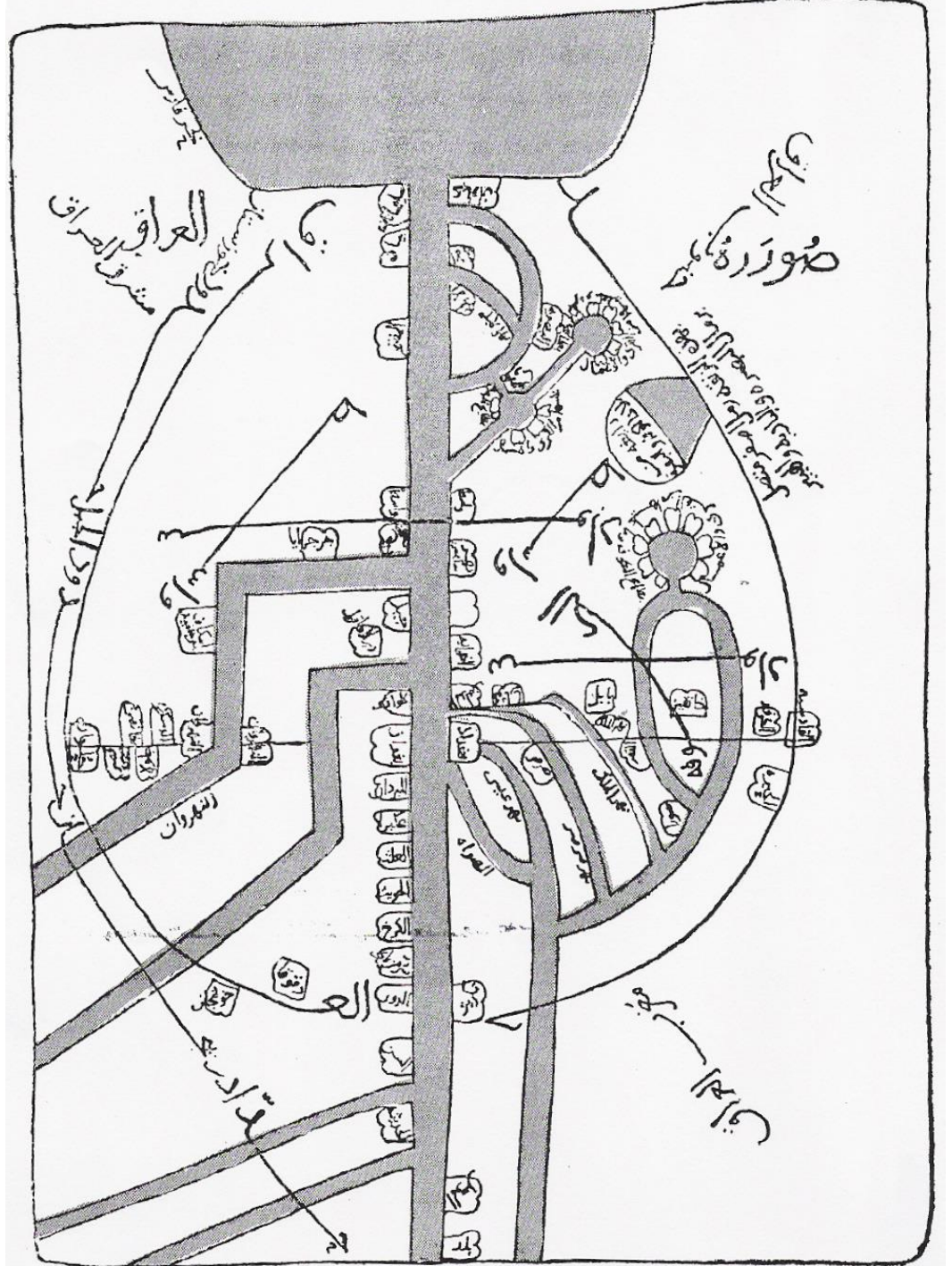
EK 6. SÜRETÜ'l-ERMENİYE, AZERBAJCAN VE ARRAN

Şekil 6: Süretü'l-Ermeniye, Azerbaycan ve Arran

Kaynak: İbnî Havkal, *Süretü'l-Arz*, Sayfa no: 332

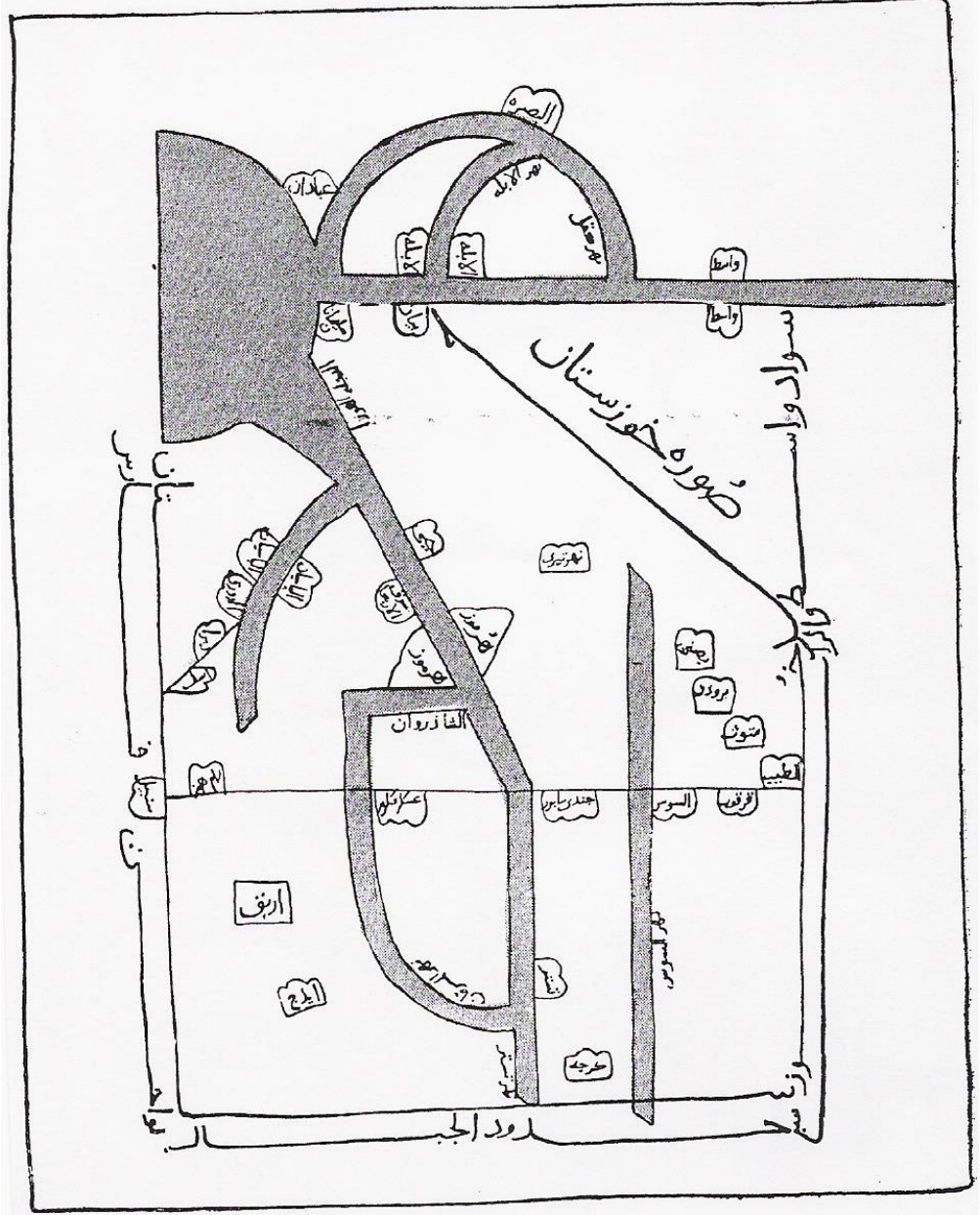
EK 7. SÜRETÜ'İ-IRAK

Şekil 7: Süretü'l-Irak

Kaynak: İbnî Havkal, *Süretü'l-Arz*, Sayfa no: 232

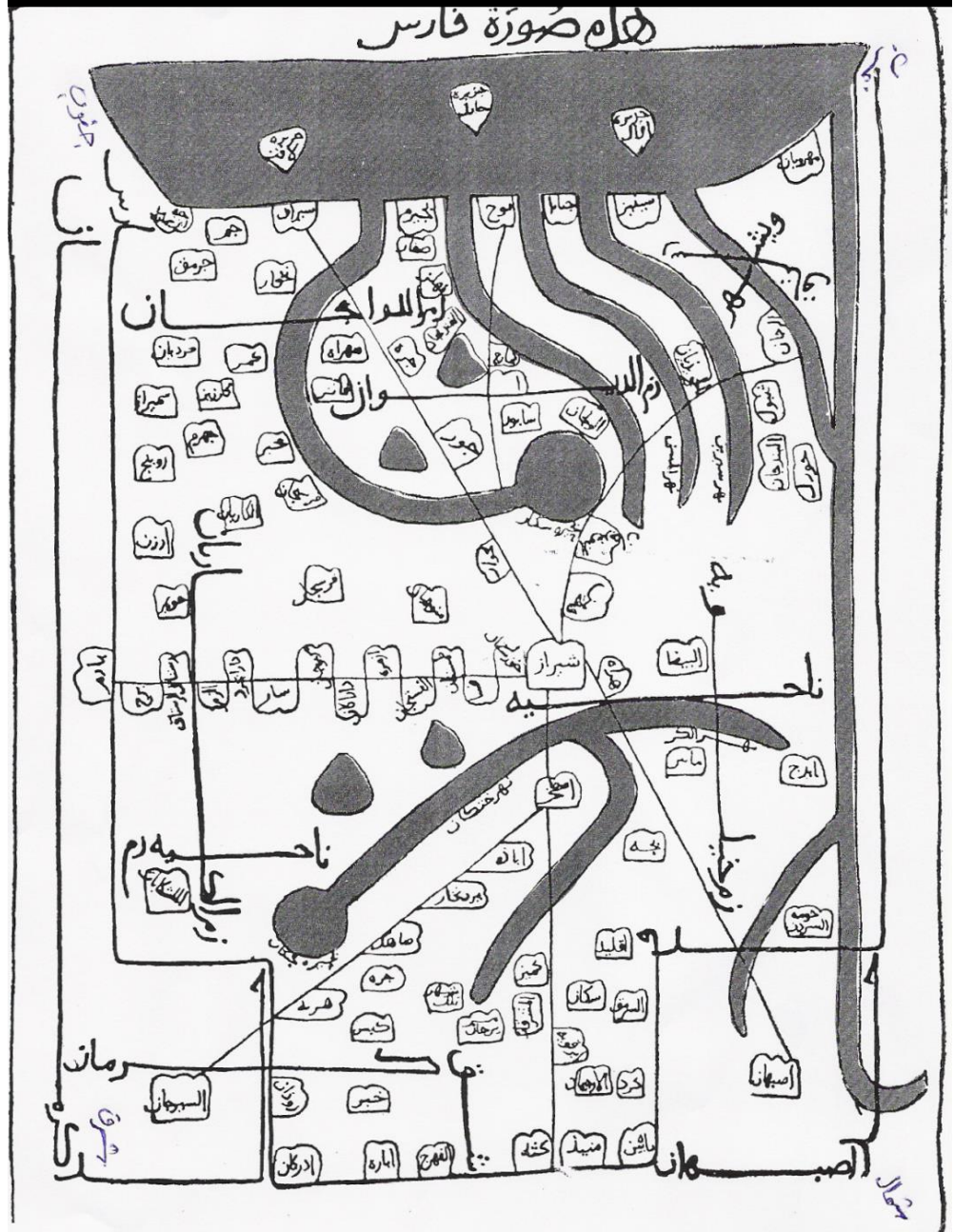
EK 8. SÜRETÜ'İ-HUZİSTAN

Şekil 8: Süretü'l- Huzistan

Kaynak: İbnî Havkal, *Süretü'l-Arz*, Sayfa no: 250

EK 9. SÜRETÜ'İ-FARİS

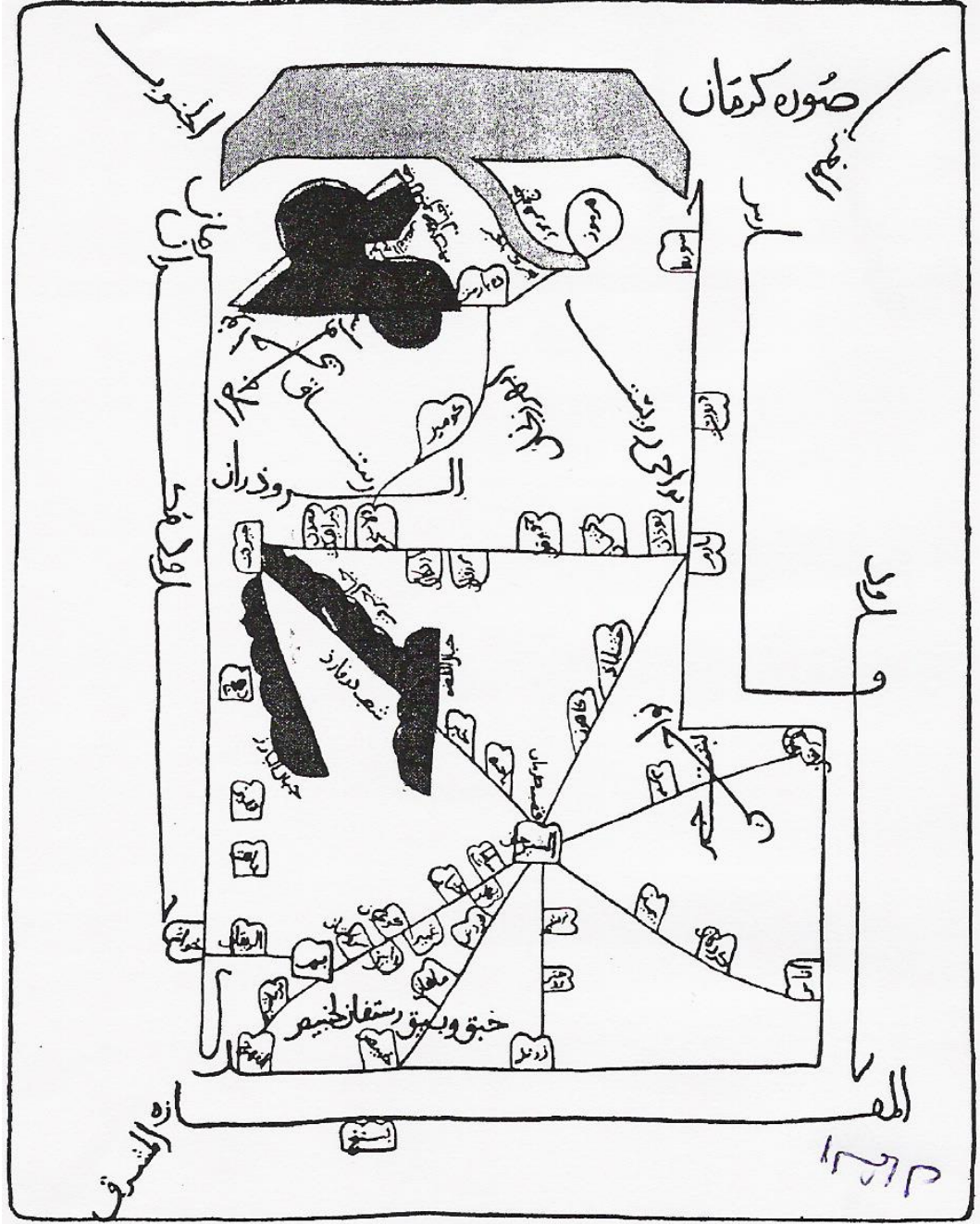

Şekil 9: Süretü'l-Faris

Kaynak: İbnî Havkal, *Süretü'l-Arz*, Sayfa no: 262

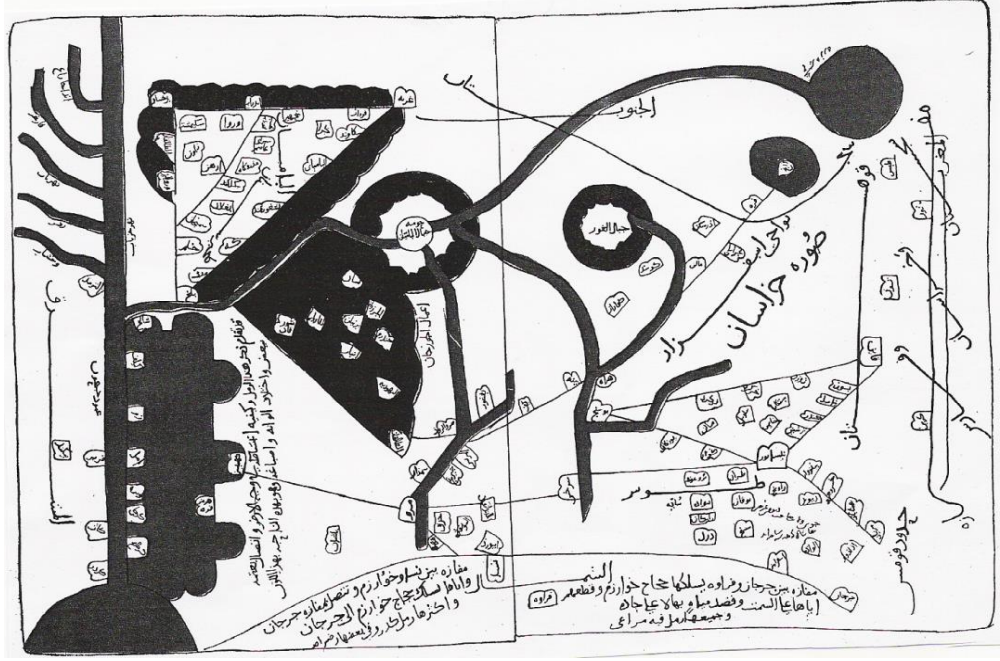
EK 10. SÜRETÜ'İ-KİRMAN

Şekil 10: Süretü'l-Kirman

Kaynak: İbnî Havkal, *Süretü'l-Arz*, Sayfa no: 306

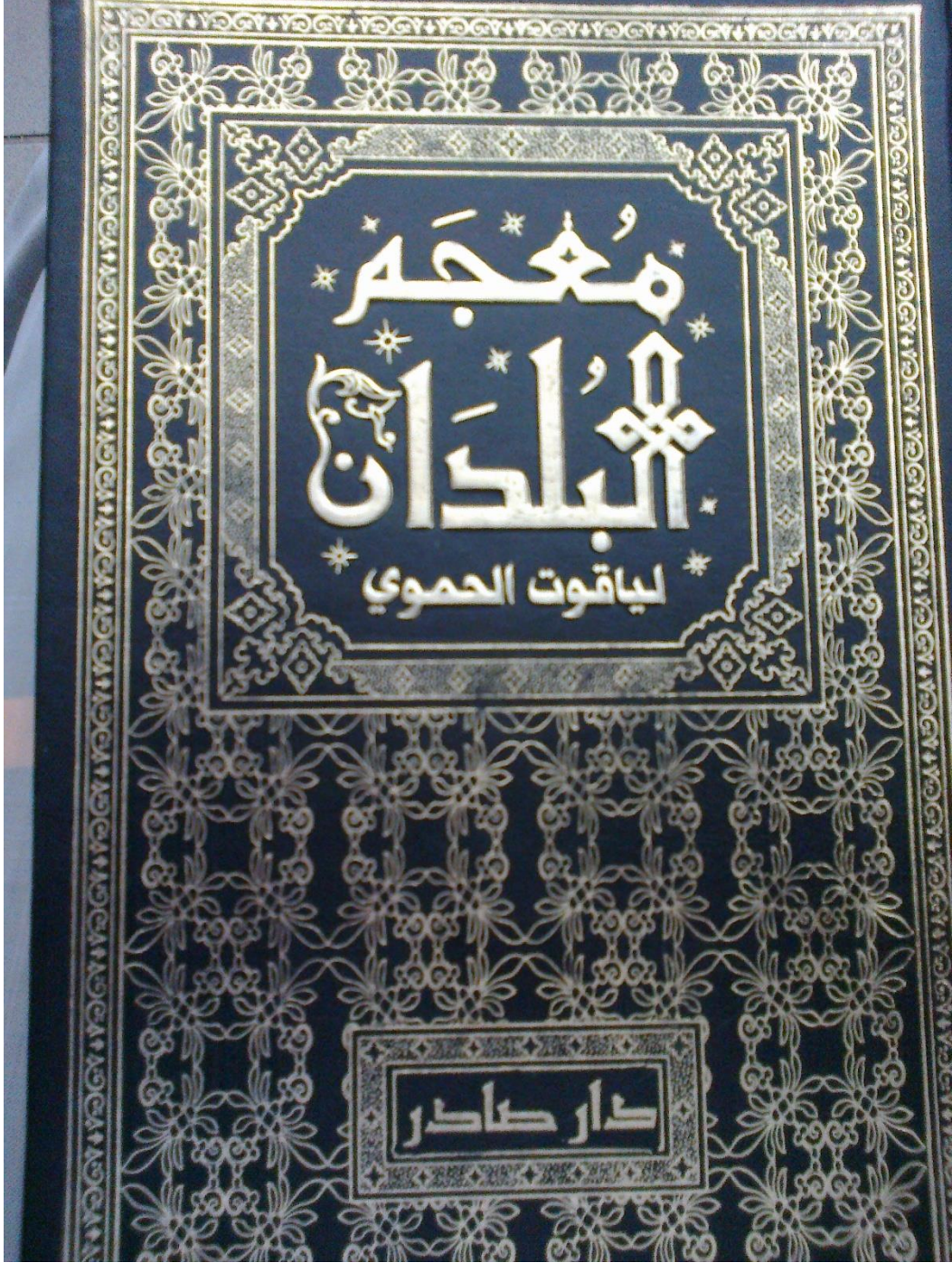
EK 11. SÜRETÜ'1-HORASAN

Şekil 11: Süretü'l-Horasan

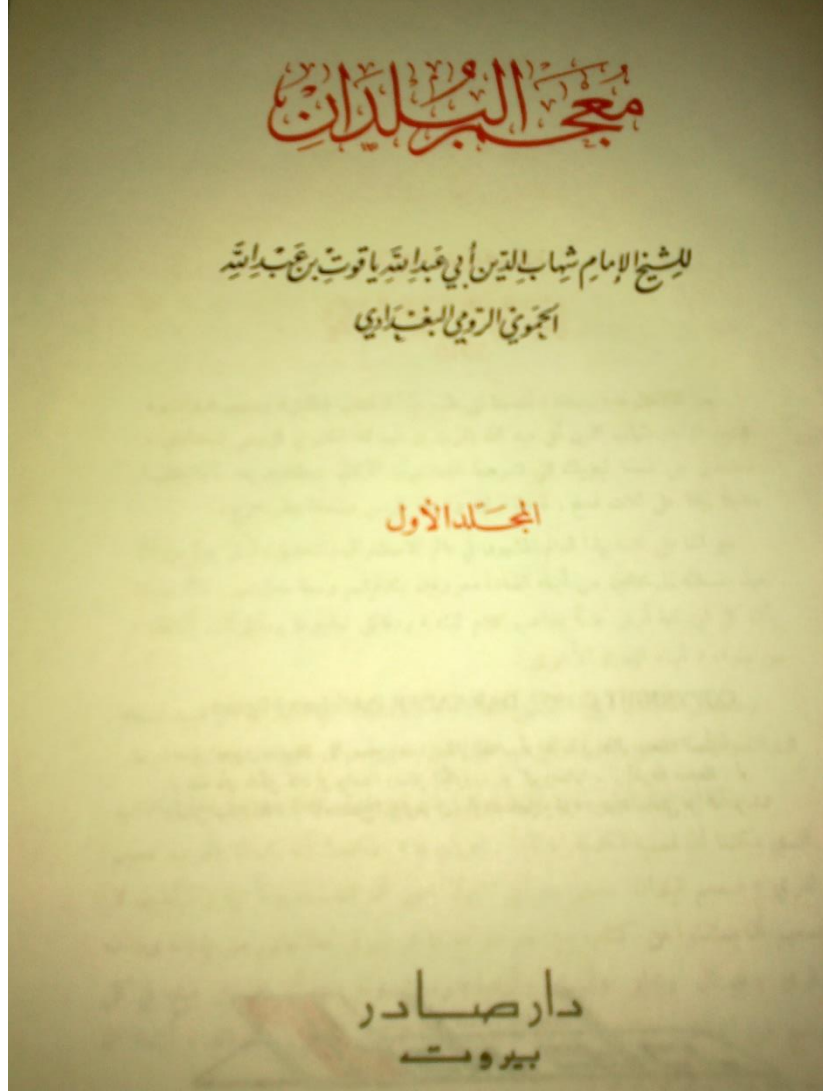
Kaynak: İbnî Havkal, *Süretü'l-Arz*, Sayfa no: 114–115

EK 12. MÜ'CEMÜ'İ-BÜLDÂN

Şekil 12: Mü'cemü'l-büldân

Ek 13. MÜ'CEMÜ'İ-BÜLDÂN, KULLANDIĞIMIZ BASKI

Şekil 13: Mü'cemü'l-büldân'ın kullandığımız 8. Beyrut baskısı